

Bellum Trajectinum

<https://hdl.handle.net/1874/214519>

WERKEN

UITGEGEVEN DOOR HET

HISTORISCH GENOOTSCHAP,

GEVESTIGD

TE UTRECHT.

NIEUWE REEKS.

N°. 28.

~~BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT
COLL. THOMAASSE~~

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT
COLL. THOMAASSE

T.T. 1495

BELLUM
TRAJECTINUM

HENRICO BOMELIO

AUTORE.

UTRECHT,
KEMINK & ZOON,
1878.

INLEIDING.

Het geschrift, hetwelk thans op nieuw wordt uitgegeven, behoort wel tot de minst bekende bronnen van een merkwaardig tijdperk der Utrechtsche geschiedenis. Het werd door Gerardus Geldenhauer van Nijmegen opgenomen in het door hem te Marburg in 1542 uitgegeven werkje, dat tot titel heeft: Germani- | carum histo- | riarum illustra- | tio nunc primum excusa. | Auctorum nomina | versa pagella indicabit. | Cum gratia et pri- | vilegio Imperiali. | Marburgi in | officina Christiani Egenolphi. Daarin neemt het p. 30—55 in van de 78 pagina's, waaruit het geheele boekje bestaat, en is verre weg het belangrijkste dat er in aangetroffen wordt. In dit uiterst zeldzame werkje verschoolen, was het onder den titel: Bellum Traiectinum inter Gelriae Ducem Carolum et Henricum Bavarum episcopum Ultrajectinum, bij Sweertius, Valerius Andreas, Burman, Poppens en de Wind vermeld, doch door zeer weinigen ¹⁾ gezien. In 1856 werd de aandacht er op gevestigd in het Historisch Genootschap (*Kronijk*, 1856, bl. 32, 174), toen daar een Handschrift ter tafel kwam, dat eenmaal aan den bekenden Utrechtschen advocaat Gisbert Lap van Waveren ²⁾ behoord had en door hem met enkele

1) Van hen, die het werkje vroeger gezien hebben, zijn mij alleen Poutanus, Lap van Waveren en nu laatstelijk Mees, in zijn werk over Lambertus Hortensius, bekend, bij wie wellicht nog Burman te voegen is.

2) Vgl. Burman, *Traiect. erud.* p. 172. V(an) H(eussen), *Hist. episcop.* I. p. 127.

aanteekeningen is voorzien. Blijkbaar met eene hand van het midden der 16^e eeuw op papier geschreven, voerde het in dit Handschrift oorspronkelijk geen ander opschrift als: *bellum traiectinum*, maar Lap van Waveren heeft er op het eerste, wit gebleven blad met zijn bekende hand het opschrift voor geplaatst: *Henrici Bommelii historia translationis temporalitatis episcopatus Vltraiectini in Carolum V caes. Excusa fuit marpurgi 1542. Ex bibliotheca Gisberti Lappii a Waveren, 1c^{ti} Vltraiectini*. Men mocht dus onderstellen, dat dit Handschrift een meer of min volledig afschrift van het geschrift van Hendrik van Bommel bevatte, te meer daar de aanhalingen bij Mees, in zijn werk over Lambertus Hortensius, ook in dit handschrift gevonden werden. Dit verlevendigde reeds toen den wensch om de gelegenheid te vinden, om dit handschrift met den gedrukten tekst te vergelijken, vooral daar de aanteekening van Lap van Waveren: *deest dedicatoria epistola*, kon doen onderstellen dat hier slechts een uittreksel was bewaard. Mocht het gelukken een exemplaar der uitgaaf te vinden, men sprak den wensch uit, dat het zoo zeldzaam en belangrijk geschrift op nieuw zou worden uitgegeven.

Dat het nu mogelijk is aan dien wensch te voldoen, zijn wij aan den Hoogleraar R. Fruin en aan de Maatschappij van Letterkunde te Leiden verschuldigd. De Hoogleraar R. Fruin ontdekte, dat in de Kon. Hofbibliotheek te Munchen een exemplaar van Geldenhauers werkje berustte en verkreeg dat van daar ter inzage. Door zijne zorg en onder zijn toezicht werd een nauwkeurig afschrift van Geldenhauers Voorrede en van Hendrik van Bommel's werk gemaakt, en met zijne toestemming werd dit afschrift ter uitgaaf aan het Historisch Genootschap door het Bestuur der Leidsche Maatschappij afgestaan. Daardoor werd het mogelijk handschrift en uitgaaf met elkander te vergelijken en het verhaal, dat een ooggetuige gaf van de belangrijke gebeurtenissen, die te Utrecht voor-

vielen gedurende het bestuur van den bisschop Hendrik van Beijeren en van diens oorlog met Karel van Gelder, weder in herinnering te brengen.

Wij danken den Hoogleeraar Fruin en het Bestuur der Leidsche Maatschappij ons de gelegenheid tot deze uitgaaf te hebben verschaft.

Den eersten danken wij nog daarenboven daarvoor, dat hij door zijne aanwijzingen het ons mogelijk maakte over den schrijver en over den uitgever van dit verhaal hier het een en ander te kunnen mededeelen.

Omtrent den schrijver Hendrik van Bommel schreef Sweertius 1): *Henricus Bommelius, Gelder, verbi divini apud Vesalienses praece eloquentissimus, scripsit bellum Ultraiectinum etc. Lamentationes Petri seu novum Esdram, teste bibliotheca Tigurina* 2), en dit zelfde bericht werd door Valerius Andreas in de eerste uitgaaf van zijne *Biblioth. Belg.* herhaald. Zij hielden dus den schrijver voor denzelfden Hendrik van Bommel, die als Protestantsch prediker te Wesel bekend is geweest. Eene andere meening echter sprak Valerius Andreas uit in de laatste uitgaaf van zijn werk, die te Leuven in 1643 verscheen. Daar heet het: *Henricus Bomelius, Gelder, Frater domus S. Hieronymi, et Rector Sororum B. Mariae Magdalenae in civitate Ultraiectina, obiit anno MDXLII. Descripsit bellum Ultraiectinum, inter Geldriae ducem Carolum et Henricum Bavarum Episc. Ultraiectinum. Marpurgi 1542, 8°. Addit Bibliotheca Tigurina scripsisse Lamentationes Petri seu novum Esdram, fuisseque ecclesiastem Vesaliensem, verum niger is est et diversus ab hoc nostro, quem tu, Romane, caveto. Vragen wij, waardoor de schrijver tot deze*

1) *Athensae Belgicae*, p. 323.

2) In Gesner's *Biblioth. Univers.* 1545, p. 303, verso, staat alleen: *Henrici Bomelii historia de bello Traiectino, nescio an impressa.*

veranderde voorstelling gekomen is, de aanteekening van Lap van Waveren op zijn handschrift geeft het antwoord: Henricus de Boemel, frater domus beati Hieronymi in Traiecto et Rector Sororum Beatae Mariae Magdalenae, ibidem obiit anno 1542. Ad Beatam Magdalenam sepultus. Legit Lappius in codice M. S. qui olim pertinuit ad dictum Bommelium, ex ejus indicio Joannes Valerius Andreas Desselius Henricum Bommelium bibliothecae Belgicae inseruit et discrimen inter hunc Henricum Bommelium et alterum Henricum Bommelium ecclesiastem Vesaliensem propalam fecit. Het was derhalve Lap van Waveren, die aan Valerius Andreas de mededeeling deed, die dezen tot verandering van zijn bericht noopte. Sints heeft men dit bericht eenvoudig nageschreven, totdat eerst Withof in 1761, in n°. 29 en 30 der Duisburgische Adresse- und Intelligenz-Zettel, en daarna Kraft in het Monatschrift für Rheinisch-Westfälische Geschichtsforschung und Alterthumskunde, van Richard Pick, II. 1876, bl. 224—231 aantoonde, dat de schrijver van het Bellum Traiectinum wel zeker dezelfde was, die als Leeraar en Prediker te Meurs en Wesel gewerkt had.

Geboren te Bommel ontving hij te Deventer, op de daar toen zoo bloeiende school, later misschien ook nog te Utrecht, zijne opleiding; van daar schijnt hij naar Keulen te zijn gegaan en daar verder te hebben gestudeerd, zooals toen vele Nederlanders, die zich voor den geestelijken stand voorbereidden. Of hij aan die toen nog beroemde hoogeschool in 1520 of in 1522 is ingeschreven, blijft onzeker. In het eerste jaar wordt een Henricus Gerardi de Bommell vermeld, en op den 12^{en} Dec. 1522 leest men: Henricus Boemel traiectensis dioc. ad artes iuravit, et propter paupertatem nihil solvit. Daar evenwel Hendrik van Bommel reeds in 1522 tot Priester gewijd werd, schijnt voor het jaar 1520 als het jaar zijner inschrijving nog het meest te pleiten. Van Keulen naar Utrecht teruggekeerd, werd hij daar in het

Hieronymus-huis opgenomen en werd rector van het Magdalenen-convent. Hier was hij getuige van de door hem beschreven gebeurtenissen, van den oorlog tusschen den Bisschop en den Hertog van Gelder, en begon hij al meer over te hellen tot de door Luther gepredikte beginselen, met welke hij reeds te Keulen was bekend geworden ¹⁾. In 1536 of reeds vroeger verliet hij Utrecht en trad toen te 's Hertogenbosch als hervormingsprediker op. Schoock in zijn: *Liber de bonis vulgo ecclesiasticis dictis*, p. 451 zegt: *Ex primis, qui puriorem religionem ibi* (te 's Hertogenbosch omstreeks 1536) *annuntiarunt*, Henricus Bomelius fuit. Hij moest echter weldra het land verlaten en begaf zich naar Cleef; maar Hertog Jan III ontzegde hem het verblijf aldaar in 1536, en hij schijnt toen bij Graaf Willem van Nuenaar en Meurs ²⁾ een schuilplaats gevonden te hebben. Of hij de prediker was, die bij Spalatin en Myconius als een geleerde en vrome man bekend, door den Keurvorst Johan Frederik bij Luther werd aanbevolen, en een tijd lang door Luther in huis werd opgenomen, is geheel onzeker. Maar wel moet hij zich daarna een tijdlang in Meurs hebben opgehouden; want de opdracht van zijn geschrift is van Meurs, den eersten Augustus 1539, gedagteekend. Die opdracht toont ons, dat de schrijver toen reeds veel ondervonden had, diep de gebreken van zijnen tijd en de slechtheid der menschen gevoelde en zelfs meende, dat het zoover gekomen was, dat het einde der wereld naderde. Er spreekt een vroom en liefderijk gemoed uit, en het schijnt wel dat Bax, aan wien hij zich richtte, tot zijne geestverwanten, misschien tot zijne vroegere beschermers behoorde. Wij behoeven geen ander bewijs om het door Lap van Waveren aangeteekende te

1) Vgl. Kraft, *Aufzeichnungen des Heinrich Bullinger über sein Studium zu Emmerich und Cöln*. Elberfeld, 1870, p. 10.

2) Over hem Kraft, *t. a. pl.* p. 98.

wederleggen, en het schijnt wel, dat ook deze in den druk van 1542 op de dedicatoria epistola nimmer gelet heeft en alleen, omdat hij gevonden had dat Hendrik van Bommel te Utrecht broeder in het Hieronymus-huis en Rector van het Magdalenen-convent was geweest, daaruit en uit het jaar der uitgave van zijn geschrift heeft opgemaakt, dat hij in 1542 gestorven en in het convent ook wel begraven zou zijn. Schreef toch Hendrik van Bommel zijn werk te Meurs in 1539, dan is er geen twijfel aan of hij is dezelfde die van Meurs in 1542 naar Wesel werd beroepen¹⁾ om daar aan de school werkzaam te zijn. Het was Johan Sulbeek, gewoonlijk Mursaeus genoemd, die hem de plaats had bezorgd, die hij den 3^{en} April 1543 aanvaardde en behield tot dat hij in Januari 1553 te Wesel prediker werd. Gedurende dit verblijf te Wesel schreef hij verschillende theologische geschriften. Een werk, dat onuitgegeven bleef, de *praeis ecclesiae ritibus deque Sacrorum inde ab Apostolorum aetate usque ad nostra tempora principiis et successione*, berustte in Teschenmachers bibliotheek, volgens de opgaaf van Krafft. Een ander werk, *Deutsche Theologie*, verscheen te Wesel in 1553 volgens Wolters, *Reformations-geschiede der Stadt Wesel*, p. 146. Eindelijk de *Lamentationes Petri seu novus Esdras*, die wij reeds bij Sweerts vermeld vonden. Krafft wijst er op dat ook de Nederduitsche vertaling van de Ausburgsche geloofsbelijdenis, die in 1558 te Wesel verscheen, van de hand van Hendrik van Bommel zou kunnen zijn; doch dit is niet meer dan eene gissing, daar het boek geen vertaler aanwijst. Dat hij toen met Cassander in briefwisseling stond en deze zijne schriften waardeerde, blijkt uit diens *Opera*, Paris, 1616. Ep. 1 en 3. Zijn verblijf te Wesel schijnt tot 1560 geduurd te hebben, toen hij weder naar het Graafschap

1) Over de reformatie te Wesel zie ook Herzog, *Real-encycl.* VII. 143. XI. p. 532.

Meurs terug ging. Tot 1570, het jaar van zijn overlijden, bleef hij te Duisburg als prediker werkzaam¹⁾.

Het werk van Hendrik van Bommel kwam in handen van Gerard Geldenhauer uit Nijmegen en vond in dezen eenen uitgever, die, hoewel meer humanist, dezelfde richting als de schrijver volgde en wiens leven rijk was aan lotsverwisselingen. Geboren te Nijmegen in Juni 1482 werd hij door zijne ouders voor den geestelijken stand bestemd. Zijn vader, ook Gerard geheeten, bekleedde in den dienst van de hertogen van Gelder, Arnold en Adolf, en van des laatsten zuster Catharina eene ondergeschikte betrekking aan het hof, en wilde zijnen zoon eene geleerde opvoeding geven. Hij zond hem naar de beroemde school van Deventer, waar hij onder Hegius en Oostendorp de letteren beoefende. Van daar ging hij naar de hoogeschool te Leuven, studeerde er philosophie en theologie en verkreeg er den graad van Magister. Het was daar dat hij onder anderen ook den ouderen Erasmus leerde kennen.²⁾ Nadat hij in de orde der Kruisdragers was getreden, begaf hij zich naar Antwerpen, verkeerde daarna aan het hof te Brussel en elders. Tot dien tijd behooren wel zijne gedichten: *Satyrac VIII*, te Leuven in 1515 gedrukt, en de *Poeticorum tyrociniorum sive epigrammatum libri II*, op achttienjarigen leeftijd geschreven, die na zijnen dood te Marburg zijn uitgegeven, in een geschrift, dat het leven van Geldenhauer en van Seb. Aug. Nutzenus met andere stukken bevat. Ook de *oratio exhortatoria ad studium bonarum litterarum, cum aliis quibusdam orationibus*; de *Epistolarum libri III*; het geschrift de *pompa funebri Fer-*

1) Kraft, t. a. p. 100.

2) Als curiositeit vermeld ik, dat Döring in Ersch u. Grüber, *Encycl. I. vol. 56*, p. 403, hem te Leiden laat studeeren en met Erasmus bekend worden.

dinandi Arragonum regis, ad Carolum V Imperat. schreef hij wel gedurende die jaren van zijn verblijf aan het hof. Ferdinand van Aragen toch was in 1516 gestorven. Uit de opdracht blijkt evenwel, dat dit laatste werk later eerst moet uitgegeven zijn, tijdens hij zich bij bisschop Philips ophield. Ik vond die geschriften vermeld bij Strieder, Grundlage zu einer hessischen Gelehrten und Schriftsteller Geschichte, IV, p. 357, 358, maar zag die nimmer. Geldenhaner schijnt toen eene geestelijke waardigheid te hebben gezocht, want Erasmus schreef hem in 1514: *precor ut brevi magno aliquo sacerdotio onerere* ¹⁾, en verzocht hem zijn vertrek van het hof naar Leuven bij den Vorst goed te maken. In 1517 was Maximilianus te Thienen in Brabant, en daar begroette de reeds vijfendertigjarige monnik den Keizer met een Latijnsch lofdicht, waarvoor hij een lauwerkrans en den titel van poeta laureatus verkreeg. De benoeming van Philips van Bourgondie in dat zelfde jaar tot bisschop van Utrecht, als opvolger van Frederik van Baden, bracht hem met dezen naar Utrecht, en hij bleef daar aan het hof van den Vorst, die de letteren lief had en zelf beoefende, tot aan diens dood. Van de plechtige inhuldiging des bisschops gaf hij eene nauwkeurige beschrijving in zijne: *Oratio de adventu Philippi praesulis in ditionem Ultrajectinam*, waarschijnlijk het zelfde opstel, dat hij zelf noemt *epistola ad Paludanum rhetorem* ²⁾, en waaromtrent Erasmus getuigde: *inaugurationem (Philippi) adeo graphice perspicueque depinxisti, ut minus visurus fuisset, si ipse pompis interfuissem* ³⁾. In de omgeving des bisschops levende, genoot hij diens gunst en vertrouwen, vergezelde hem op zijnen tocht naar het Over-

1) Opera III, l. Ep. 153.

2) Bij Matthaens, Anal. I, p. 127.

3) Epist. 266. Over de inauguratio, zie Matthaens, Anal. I, p. 278, ed. in 8o.

sticht in den winter van 1517 en 1518, en werkte met hem op het geliefd kasteel Duurstede. Gedurig werd hij door Erasmus om berichten gevraagd. Deze toch stond hoog bij Philips aangeschreven, *Bonarum praeterea literarum professores mire amabat, ex horum numero inprimis sibi familiares fecerat D. Erasmus, Roterodamum in optimis studiis orbi notum, et Joannem Paludanum Lovanensis academiae rhetorem*, en Erasmus wilde gaarn de gunst des Vorsten behouden, maar zonder zich te veel in zijn rust gestoord te zien. Cave, schrijft hij aan Geldenhauer in 1518, *ne dominus arcessat me his mensibus hibernis* 1): hij verwijt hem, dat hij zoo weinig schrijft en vraagt hem om bij Philips de herinnering aan hem levendig te houden. Geldenhauer antwoordde hem, dat hij hem niet had durven schrijven, *ego pusilanimus non audebam tanto viro scribere*, maar dat hij gerust kon zijn, dat Philips dagelijks van hem sprak en hem hoog waardeerde 2). Niet zonder spot schreef Erasmus terug: *nesciebam te tam virgineo pudore esse praeditum — Quod si vera praedicas nec aula dignus es nec cuculla* 3). Philips intusschen ontving en las de geschriften van Erasmus met belangstelling, bestudeerde zijne vertaling van het N. T. en gaf hem daarvoor in 1520 een geschenk, zooals Erasmus zelf getuigt: *intelligit optimus Praesul munus ipsius mihi longe gratissimum esse* 4). Het kan ons niet verwonderen, dat Philips zich door Erasmus voelde aangetrokken; hij was zelf niet blind voor de gebreken en misbruiken der Kerk van die dagen, en het streven van zijn beroemden tijdgenoot was geheel in overeenstemming met zijne eigene denkbeelden, met zijne liefde voor de klassieke letterkunde en de herinneringen der oudheid. Heda getuigt van hem, dat hij was *parum deditus*

1) Epist. 279.

2) „ 281.

3) „ 292.

4) „ 528.

religioni et minus observans cleri, en Geldenhauer verbergt het niet, dat hij met de legenden spotte en het coelibaat der geestelijken afkeurde; dat de oude geschiedschrijvers vooral zijne geliefde lectuur waren. Wel was Philips gewoon den dag met het lezen van gebeden te beginnen, maar ridebat interdum, cum has (preces) legeremus, ineptissimos earum scriptores fuisse dictitans, qui cum omnia mentirentur, nihil minus tamen scivissent quam mentiri; afkeuring van overdaad en dronkenschap, was hij scortationibus minus infestus, impossibile dicens homines integro corpore, aetate, in tanto otio, in tanta rerum omnium copia, qui crebro aut vino calerent aut turgerent cerevisia, posse caste vivere, en hij hoopte, zoo hij zeide, dat nog bij zijn leven, omnis compulsae castitatis necessitas unanimi Episcoporum ac presbyterorum consilio tolleretur. Dagelijks las de bisschop de schriften der Latijnsche klassieken met Geldenhauer, praelectore me, schrijft deze, historicos Latinos, quotquot exstant, attentissime audierat, — a coena crebro in multam noctem aut colloquebamur, aut vicissim legebamus, en nog vele jaren later herinnert hij er aan, hoe Philips hem last had gegeven al het belangrijke, dat onder zijn bewind voorviel, op te teekenen en met hoe veel zorg hij dit nazag. Het was daar te Duurstede, onder het oog van Philips van Bourgondien, dat Geldenhauer zijn bekend werkje: *Historia Batavica ex optimis quibusque auctoribus*, in 1520 ter uitgaaf gereed maakte, en zijne *lucubratiuncula de Batavorum insula* (mij alleen bekend uit *Scrivierius, Batavia illustrata*, en *Antiquitates*), die hij aan Nicolaus van 's Hertogenbosch opdroeg en toen ook waarschijnlijk uitgaf. ¹⁾ Conradus Vecerius van Luxemburg ²⁾

1) Volgens Vonck, in zijn voorreden op Huygen, beschr. v. Doetsburg, p. XXXVI, zou de *lucubratiuncula* in 1520, de *Historia Batavica* eerst in 1530, met een opdracht aan Joannes Starmsius verscheenen zijn.

2) Valerius Andreas, p. 141.

had hem daarbij geholpen, zoo als hij in de opdracht vermeldt, tijdens hij zich nog te Leuven ophield, waar toen de vraag, waar Batavia te zoeken was, de geleerden verdeeld hield. De opdracht uit Duurstede van 1520 gedagteekend; waarin hij vol bewondering voor Erasmus, schrijft: *Qualis sit in sacris humanisque literis Desiderius Erasmus, Roterodamus, Batavorum Germanorumque decus immortale, totus novit orbis*, toont dat die *lucubratiuncula* niet vroeger dan 1520 uitgegeven werd. Hij vermeldt in die opdracht ook zijne beide andere vrienden, die hij nog te Leuven had: *Petrus Aegidius* en *Cornelius Grapheus* 1), en geeft zich zelve den titel *Caroli Maximi Caesaris a sacris*. In hetzelfde jaar 1520 verscheen ook zijne *Historia Batavica*. Hij had daarin bijeengebracht wat de ouden, bovenal *Tacitus*, van de Batavieren en hun geschiedenis mededeelden. In beide geschriften had hij beweerd, dat de woonplaats der Batavieren buiten Holland in de Betuwe tusschen Rijn en Maas moest gezocht worden. Tegen deze voorstelling schreef *Cornelius Aurelius*, daartoe door *Adelard van Amsterdam* aangespoord, zijn *Batavia*, die eerst in 1586 te Leiden door *Vulcanius* uitgegeven werd: hij zocht aan te wijzen dat juist in Holland de *insula Batavorum* te zoeken was. 2) Wij zien uit *Adelard's* brief aan *Aurelius*, dat reeds in 1515 het gevoelen van *Geldenhauer* te Leuven bekend was en dat men aan de vraag een nationaal belang knoopte. *Geldenhauer*, meende men, was *Nijmegenaar* en zocht daarom de Batavieren in *Gelderland*; de *Hollanders* mochten zich die voorouders niet

1) Een gedicht van dezen *Grapheus*, om zijne reformatorische gevoelens gevangen te Brussel in 1521, aan *Geldenhauer* gericht, vindt men bij *Kist en Royaards*, *Archief voor Kerk. gesch.*, VI, p. 151. Over den dichter zie aldaar p. 159. *Paquot*, I, p. 603.

2) Van *Wijn*, *Nalezingen op de Vaderl. gesch.*, p. 100. Over *Coru. Aurelius Sweertius*, p. 181. *Valerius And.*, p. 143.

laten ontnemen, en Adelardus schreef aan Aurelius: Wilhelmum Hedanum Traiecti ad S. Johannem Decanum consule si opus est, ut huic Gelro ac proinde non satis Hollandiae faventi resistas ¹⁾.

Het verkeer met Philips van Bourgondie kon niet zonder invloed op de denkwijze van Geldenhauer blijven. Deze bisschop, die de statuten van Cusa op nieuw deed opvolgen, die Erasmus vereerde, met belangstelling Luthers optreden gadesloeg en zelf eene reformatie der Kerk verwachtte ²⁾, moest wel den man, die reeds te Deventer met de schriften van Wessel Gansfort kennis had gemaakt, meer en meer naar de zijde der Hervorming doen over-

1) Reeds in 1515 schijnt dus te Lenven en te Amsterdam Geldenhauers *lucubratiuncula* bekend geweest te zijn. Aurelius schreef eigenlijk twee stukjes: *Defensio gloriae Batavicae* en *Elucidarium variarum quaestionum super Batavina regione et differentia*, die vereenigd onder den titel: *Batavia sive de antiquo veroque eius insulae quam rhennus in Hollandia facit, situ, descriptione et laudibus; adversus Gerardum Noviomagum, libri duo, auctore Corn. Aurelio, D. Erasmi Roterodami olim praeceptore. Vulcanii operâ nunc primum in lucem edita. Lugd. Batav. 1586. 12°*. Dat de strijd over de ligging van het eiland der Batavieren in 1586 nog niet was geeindigd, blijkt uit Vulcanius opdracht aan de Leidsche regeering. Hij schrijft: *Exstitit patrum memoria Sicumbus quidam, qui omnem hanc Batavicae fortitudinis laudem (nimio gentis suae studio praepeditas) in Betuanos snos quoad potuit derivavit. Vulcanius schijnt de *lucubratiuncula* niet gezien te hebben, en alleen de *Batavica historia* te bedoelen. Dit werk van Geldenhauer verscheen 1520 te Antwerpen. Op nieuw gaf de schrijver het uit te Straatsburg in 1530 en 1532, te Marburg in 1533 en te Keulen in 1541. Na zijn dood verscheen het nog eens te Frankfort in 1572 afzonderlijk, en meermalen in andere verzamelingen, zoo als in de *Annales sive historiae rerum Belgicarum*, Frankf. 1580, II. p. 50—69. Bij Scriverius, *Inferioris Germaniae prov. unit. antiquitates* en *Batavia illustr.* komt met Geldenhauers *lucubratiuncula* en zijne *historia Batavica*, ook Aurelius *Batavia* voor.*

2) Vgl. van Heussen, *Hist. Episc.* I, p. 19. Kist en Roysaards, *Arch. v. Kerk. Gesch.* IX, p. 82.

hellen en den ijver bij hem opwekken ook in die richting werkzaam te zijn. Nadat Philips in 1524 was gestorven en Geldenhaner nog aan zijn sterfbed zijne laatste woorden had opgevangen, moest deze een nieuwen werkkring zoeken. Hij trad nog in 1524 in dienst van de Ridders der Duitse Orde en werd naar de commanderij van Tiel gezonden, om daar de kerk door zijne prediking te dienen, daar hij geene priesterwijding had ontvangen. Hij begon daar libere in illa urbe concionari secundum potestatem quam praetexebat sibi iam diu ante a Philippo Burgundo factam; at eo nomine primo apud Carolum Egmondanum et dein quoque apud Henricum Bavarum Episcopum accusatus, quasi arrogasset sibi potestatem, ex erronei saeculi formula rite ordineque non delatam, solum vertit, Argentoratiumque concessit¹⁾. Dit laatste schijnt niet juist, want in 1525 was Geldenhauer te Antwerpen en vertrok van daar den 17^{en} September, den dag nadat Jan de Bakker van Woerden te 's Hage verbrand was, naar Dordrecht om van daar over Rotterdam en Delft naar den Haag en van daar over Haarlem en Leiden naar Amsterdam te gaan. Te schoep kwam hij te Kampen en ging over het hem bekende Deventer, waar hij verschillende vrienden terug vond en bezocht, naar Osnabruck. Ook daar vond hij bekenden en geestverwanten, aan wie hij den marteldood van Jan den Bakker, die blijkbaar een diepen indruk op hem gemaakt en hem nog meer van de Kerk vervreemd had, en hem wellicht zijn reis had doen bespoedigen, verhaalde. Hij teekent zelf aan wie er bij waren geweest, Suderode, Kunretorf, Carcarius, item Johannes Gochius²⁾, inter matronarum corruptores non obscuri nominis, et multi alii, quorum nullus non ebriosus, scortator et adul-

1) Schoockii liber de bonis vulgo ecclesiasticis dietis, p. 457.

2) Over diens vroegere (1521) denkwijze, Kist en Royaards, Archief voor Kerk. Gesch. VI, p. 155.

ter publicus erat, ut taceam reliqua scelera. Met tranen hoorde men zijn verhaal. Over Bremen, Brunswijk en Magdenburg, waar hij Amsdorf ontmoette, kwam hij eindelijk te Wittenberg aan, en leerde er Luther, Melancton, Pomeranus, Justus Jonas en Carlstad kennen. Hier schijnt hij geheel zich aan deze mannen te hebben aangesloten, zich voor goed van de Roomsche Kerk te hebben losgemaakt zich en bij de Hervormden te hebben gevoegd. Hij bleef er tot den 8^{en} November 1525, toen hij Wittenberg verliet en naar Brunswijk terugkeerde. Van daar vertrokken, *juxta silvam, quae vulgo dicitur Bastavum, non procul a pago Cremelinga, qui uno miliario est supra Brunsvicum, a duobus latronibus, qui nos tribus miliariibus comitati fuerant et multa de Evangelio contulerant, in terram prostratus et duobus acceptis vulneribus graviter vulneratus rebusque meis omnibus spoliatus sum. Latrones eadem hora adprehensi poenas dederunt. Res tamen meae a duobus nobilibus, Levino a Veltheim et Ascanio a Cram, in hanc usque diem detinentur. Brunsvici exceptit me humanissime Johannes Peltenus et Samaritanum Evangelium erga me imitatus est. Nec est fraudandus hoc loco laude sua quidam lapicida Henricus civis Brunsvicensis, qui me semianimem a terra levavit et Brunsvicum, eodem die, multo labore introduxit.* Ik heb dit geheele verhaal uit Geldenhaners eigenhandig geschreven *itinerarium* ¹⁾ overgenomen, omdat dit feit aanleiding gaf tot het verhaal van 's mans dood, zocals wij dat bij Sweertius vinden: *dum Wittenbergam proficiscitur, a latronibus confossus, fisso securi capite, misere periit.* Valerius Andreas zegt hetzelfde en wijst als zegsman aan Reinh. Lorichius, en werkelijk had deze in zijne uitgaaf van *Aphthonii Progymnasmata*, p. 183, wel zijne verwonding, maar niet zijn dood verhaald. De onjuistheid van die

1) Uitgegeven in Kist en Royaards, *Archief v. Kerkcl. Gesch.* IX. p. 513.

bijvoeging echter toonde reeds Strieder t. a. pl. p. 354 aan uit een brief van Bucer van 1531, die zich toen moeite gaf, hem ook zijn geroofde goederen te doen terugkrijgen. Deze bestonden in 36 Philipsthalers en eenig ander zilver geld, kleederen, wapenen en een ring, die het geheele vermogen van den man schijnen te hebben uitgemaakt. Hij hield zich, in 1531, te Straatsburg op, in de grootste armoede, patria propter Christi Evangelium proscriptus, et ab omnibus, quos habebat amicis et patronis destitutus. Hij was echter niet terstond na zijn terugkeer uit Brunswijk naar Straatsburg gegaan, maar was eerst naar Worms gereisd en kwam daar tegen het einde van 1525 of in het begin van 1526 aan. Tijdens den eersten Rijksdag te Spiers, gehouden in 1526, en wellicht nog tijdens den tweeden Rijksdag aldaar in 1529, hield hij zich ook nog te Worms op; maar in 1530 was hij stellig reeds te Straatsburg, van waar hij den 1^{en} Jan. zijn brief aan Thom. Zeger schreef 1). Voor dien tijd was hij ook gehuwd en trad openlijk als voorpraak der Hervormden of Evangelischen, zoo als hij die noemde, op. Hij gaf, waarschijnlijk uit Worms, een brief uit ad Spirensse concilium, waarschijnlijk door een tweeden gevolgd, om de Vorsten tot gematigdheid en verdraagzaamheid te vermanen. Hij raadde hun zelfs aan de goederen der monniken liever aan de Evangelischen te geven, die ze beter gebruiken zouden. Daarna verscheen nog een boekje met den naam van Erasmus op den titel, bevattende diens gevoelens, uit zijne schriften ontleend, omtrent de kettters: vooral dat men die niet ter dood moest brengen. Geldenhauer, als de bewerker ook van dit geschrift aangewezen, beweerde later: dat hem dit werkje door de Straatsburgsche broeders ontstolen was en buiten zijn weten uitgegeven. In 1529 werden deze stukken te

1) Bij Scriverius, Batavia illustrata, 1609, p. 60. Inf. Germ. antiq. 1611, p. 61.

zamen herdrukt onder den titel: *Desiderii Erasmi annotationes in leges pontificias et caesareas de haereticis, nec non epistolae variae Gerhardi Noviomagi de re evangelica et haereticorum poenis, ad Carol. imp., ad Germaniae principes in conventu Spiroensi, ad Carolum Geldrorum ducem, ad Philippum Hessorum principem, etc. Argentorati, 1527 (1529? herdrukt 1609¹)*. Het verscheen ook in eene Duitsehe vertaling in 1529. Erasmus was zeer ontstemd dat men zijnen naam in deze zaak genoemd had, en zag er den toelig in om hem bij de Vorsten te bena-deelen, ofschoon Geldenhauer zeker slechts bedoeld had door den naam en het gezag van Erasmus meer invloed uit te oefenen en de zaak der Evangelischen, welke hij voorstond, beter te dienen. In een brief aan Vulturius Neocomus gericht en afzonderlijk uitgegeven, onder den titel: *Epistola contra quosdam, qui se falso iactant evangelicos*, viel hij Geldenhauer heftig en bitter aan, spaarde hem geen spot of hoon en eindigde met hem aan te raden tot de Kerk terug te keeren. Deze brief verscheen in December 1529²), en daarin zegt Erasmus: *Parum erat evulgasse epistolam ad Spirense concilium, non magno intervallo prosiliit nobis ridiculus ille cometes Carolo Caesari dicatus³)*. *Quum iterum te meis scriptis admonissem ut a talibus jociis temperares, qui et Principum animos ad saevitiam*

1) Zoo luidt de titel bij Strieder t. a. pl. p. 359, bij Dunkel t. a. pl. p. 514, en in de *Bibliotheca Historico-Philologico-Theologica*. Amsterd. 1721. Class. V, fasc. 2. p. 301. Ik heb het nimmer gezien, maar blijkbaar verscheen het eerst in 1529, toen de tweede Rijksdag te Spiers de vrijheid der Hervormden meer en meer bedreigde. Ook Erasmus antwoord is eerst van 3 Dec. 1529 en de vertaling even zoo van 1529.

2) Een herdruk van 1542 op de Utrechtsche bibliotheek. Later herdrukt onder Erasmus brieven, L. 31. Epist. 47.

3) Dit schijnt eene aanduiding van Geldenhauer te zijn, die nu gehuwd, niet meer getonsureerd was en den titel nog gebruikte van *Caroli Max. Caes. a sacris*.

irritarent et adeo nihil inuarent causam, a cuius victoria vestra pendet incolumitas, ut etiam gravissime laedant, placide quidem respondisti, sed perinde quasi te fuissem hortatus ut simile quiddam iterum designares, ita rursus ad concilium Spirense, cui tum rex Ferdinandus praesidebat, missus est libellus, nomen Erasmi litteris bene magnis praefrens. Op dit schrijven kwam een antwoord uit te Straatsburg in 1530: Epistola Apologetica ad sincerioris Christianismi sectatores per Frisiam Orientalem et alias inferioris Germaniae regiones, in qua Evangelii Christi vere studiosi, non qui se falso Evangelicos vocant, ab iis defenduntur criminibus, quae in illos Erasmi Roterodami Epistola ad Vulturium Neocomum intendit. Per ministros Evangelii ecclesiae Argentoratensis ¹⁾. Erasmus had Geldenhauer Vulturius Neocomus genoemd met toespeling op zijn naam Gerard, als Gier-aard opgevat, en van Noviomagus het Grieksche Neocomus gemaakt. Hoo boos hij was, blijkt nog uit verschillende uitlatingen ook in andere brieven. Zoo schreef hij: Vulturius furtim Argentorati curavit epistolam meam odendam cum scholiis i. e. scurrilibus conviciis, en vroeg of men reeds gezorgd had dat de drukker vervolg'd werd. In een anderen brief: Opinor tibi conspectos libellos. Qui movet hoc organon tibi notus est. Antehac inter mihi iuratissimos amicos coryphaeus, vix ferebat a quoquam nominari Erasmum sine praefatione honoris, nunc hostem agit plus quam capitalem. Quis credidisset in illo ebriolo latere tantum veneni ²⁾. In een

1) Den titel geeft Schoock op: de bonis eccl. p. 457. Vgl. Sleidanus de statu religion. Libr. VI, i. f. Erasmus antwoordde: Responsio ad epistolam apologeticam, incerto auctore, proditam, nisi quod titulus, forte fictus, habebat, per ministros verbi ecclesiae Argentoratensis. Friburg Brig. s. a. Op de Utrechtsche bibliotheek.

2) Opera III. I. n. 1110.

3) t. a. pl. n. 1125. Vgl. Valerius Andreas, p. 274.

anderen brief schrijft hij: Sed nondum commigraverat Argentoratum ille mirabilis concitatae seditionis et mox turbatis rebus alioque profugiendi artifex, ille qui loca ex omnibus epistolis meis ad calumniam idonea extraxit moxque fingeret sibi librum a fratribus clam creptum, — quum hoc Vulturii factum propius accedat ad exemplum Judae proditoris quam Christi¹⁾. De vriendschap tusschen Erasmus en Geldenhauer was voor goed verbroken, en toen de laatste later nog eens Erasmus' hulp inriep in zijne groote armoede, wees deze hem met een spottend schrijven af²⁾.

In 1529 verscheen het geschrift, dat hij wel te Worms samenstelde: Vita clarissimi olim Principis Philippi a Burgundia, Boni Philippi Burgundionum Ducis filii, in qua non paucis locis Christiani Principis exempla proponuntur et origo belli inter Episcopum Ultraiectinum et Carolum Gelrionum Principem inseritur. Edita sub auspicio Illustriss. ac clementiss. Dn. Margaritae, Archiducis Austriae, Ducis Burgundiae, Brabantiae etc. Argentorati apud Christ. Egenolphum mense Martio ann. 1529³⁾. Het was eene herinnering aan zijnen vroegeren meester en vriend, hij wien hij zoo vele jaren had doorgebracht, waarbij hij niet blind voor zijne gebreken, hem vooral in zijne humanistische en reformatorische richting schildert, waarmede hij tevens eene hulde wilde brengen aan de Aartshertogin Margaretha, wier genealogie hij er achter voegde, op welke hij bovenal in de opdracht wees. Hoe het boek ontvangen

1) Ep. 52, libri XXX. Bayle, Dict. v. Geldenhauer, II, p. 540 not. D.

2) L. XXXI, Ep. 47.

3) Zoo geeft den titel op Matthaeus, Analect. I, in dedic., die het boekje voor zich had. Dat hij 1539 als drukjaar noemt, is een drukfout blijkens zijn eigen gezegde: prodiit, ann. 1529, cum hac inscriptione. Zie ook Strieder t. a. pl. p. 360. Dunkel t. a. pl. p. 513. Het werd opgenomen in Freher, German. rerum scriptores, III, 1611, p. 184, en door Matthaeus in zijne Analecta, I, p. 216.

en beoordeeld werd, blijkt uit de opmerking bij Valerius Andreas, uit zijn standpunt niet ongegrond: libellus hic totus haereticus est.

Niet lang bleef hij nog in Straatsburg, want in Augsburg was eene nieuwe school voor klassieke letterkunde, de St. Annaschool, opgericht, en men beriep hem daar in 1531 als rector en leeraar der dichtkunst op een salaris van zestig florijnen ¹⁾. Hier maakte hij kennis met den beroemden Coenraad Peutinger, en gebeurde, wat hij ons verhaald, dat namelijk Peutinger, bij het nazien der nieuwe boeken van de Frankforter mis pas aangekomen, zich ergerde aan de verkeerde voorstellingen, die de schrijvers van de gebeurtenissen gaven. Hier leerde hij ook misschien diens dochter Constantia kennen, van welke hij een brief in afschrift onder zijne papieren bewaarde ²⁾.

Tijdens zijn verblijf te Augsburg schreef Geldenhauer ook een werkje, dat, nergens vermeld, door mij in de academische bibliotheek te Utrecht werd gevonden. Het verscheen onder den titel: *Institutio scholae Christianae, auctore Gerardo Geldenhaurio Noviomago. Francofurti apud Christianum Aegenolphum*, en bestaat in het geheel uit 34 ongenummerde bladzijden in kl. 8°. Het jaar der uitgaaf staat aan het einde: anno MDXXXIII mense septembri. Toen Christophorus Virsungus, Patricius Augustanus, vader geworden was, vroeg deze zijnen vriend Geldenhauer om hem eene aanwijzing ter opvoeding van zijn zoon samen te stellen, en deze verzamelde daartoe eenige uitspraken van Quintilianus en helderde die door aanteeeningen op. Toen nu ook later zijn oude vriend Egenolfus, de bekende Frankfurter uitgever, zich een zoon zag geboren, zond Geldenhauer hem dit zelfde geschrift, als een bewijs eener vriendschap, quae tot annis coalescens tam alte

1) Erasmus, Ep. 56, libri XXX.

2) Kist en Royaards, Arch. v. Kerk. geschied. VI, p. 324.

radices fixit, en liet het aan hem over dit al of niet uit te geven: wilde hij het uitgeven, dan, schrijft hij, *adhibito communis amici D. Ioannis Fichardi iudicio, quae voles, mutato, admito, addito. Hoc ante omnia cura, si unquam editurus es, ut quam emendatissima in lucem prodeat.* En dat Egenolfus het werkelijk uitgaf betreuren wij niet, want het bevat over de wijze van opvoeden en over het onderwijs van dien tijd, over methode en leerboeken, bijzonderheden, die niet onbelangrijk zijn. Over Peutinger schrijft hij, sprekende over de waarde van het voorbeeld der ouders bij de opvoeding der kinderen: *Contenti simus illo domestico, et quod ob oculos quotidie nobis versatur clarissimi viri D. Chunradi Peutingeri I. V. Doctoris, Patricii et cancellarii nostri, Virsunge, exemplo, cuius eximia virtus et eruditio non filios modo, sed et filias ipsius, id quod in eo sexu rarissimum est, quin etiam uxorem, incomparabilis honestatis feminam, ita instruxit et exornavit, ut homo doctissimus summa cum voluptate jam et nepotes et neptes tam animi eruditione, quam moribus ornatissimos videat.* Maar ook zijn eigen vader moet hij vermelden: *Non possum hoc in loco optimi patris mei, Gerardi Geldenhaurii Batavi, non meminisse, qui summa cura apud D. Hermannum Craneveldium (qui tribus Geldriorum ducibus a secretis fuerat, cum ipse totidem cubicularius fuisset) hoc egit ut illius filius Franciscus Craneveldius, cuius mores nihil aliud quam ipsam innocentiam integritatemque spirabant, primorum studiorum meorum sodalis individuus esset. Huius lateri ego, ipse meo semper haerebat. Nulla alia de re huic sermo erat, quam de morum honestate, de studiorum excellentia, de historiarum cognitione. Ita aliquot annos conviximus ut frater cum fratre non posset amantius. Vivit adhuc Franciscus, sodalis meus et Dominus meus, Augustalibus consiliis valde necessarius, magno Machlinianorum Senatui admodum gratus collega.* Overigens was Geldenhauer met de wijze van opvoeding en met

het onderwijs van zijn tijd weinig ingenomen, en later klaagt hij over de onkunde der onderwijzers en hunne verkeerde methode. Waar nu ieder zijn eigen weg volgde was het vroeger anders: *Me puero, Alexander Hegius, praeceptor meus, non minus sanctitate vitae quam omnimoda eruditione clarissimus, Rudolphi Agricolae et Wesseli Friseorum sententiae subscribens, Alexandri grammatica non reiecit.* Hoe hij zelf te Leuven onderwijs had gegeven? *Ego dum Lovanii nobiles aliquot adolescentes privatim docerem, ex Aldo quae ad declinationes et conjugationes pertinebant collegeram, quibus Latini sermonis praecepta, quae Murmelius, vir iuventuti iuvandae natus, in Pappa complexus est, adiunxi, Donatique facili enarratione praemissa, haec docui, quod felicissime successit.* Ook wenscht hij dat hij de keus van te lezen schrijvers, men christelijke kieze, quamquam sciamus non defuturos semipaganos literatores et veteratores, qui haec aut in universum aspernabuntur aut novum monachismum redolere conclamabunt. Maar ik kan hier niet langer bij stilstaan en keer tot Geldenhauers lotgevallen terug.

De hoogeschool te Marburg riep reeds in 1532 Geldenhauer, om de geschiedenis te onderwijzen ¹⁾; maar kort daarna schijnt hij zich weder naar Worms te hebben begeven, waar de belangen van zijne vrouw, met welke hij daar omstreeks 1526 of 1527 gehuwd was, zijne tegenwoordigheid eischten. In 1534 keerde hij naar Marburg terug als Professor Theologiae, om er verder tot zijn dood te blijven. Een brief van hem vindt men in *Corn. Graphaei Colloquiorum formulae ex Terentii comoediis selectae ac in German. linguam versae, August. Vindelic. 1532*, een werk, dat hij bij het onderwijs reeds aan Virsung had aanbevolen. Ook voegde hij een kleine bijdrage bij het werk: *Germaniae ex variis scriptoribus perbrevis explicatio, auctore Bilib. Pir-*

1) Strieder, t. a. pl. p. 355.

keymero. Germaniae inferioris historiae et loca aliquot declarata, auctore Gerardo Noviomago ¹⁾). Francof. 1532. Te Worms in 1538 gaf hij uit: De regno, civitate et domo Dei ac domini nostri J. Christi libri III ex vetustissimis creaturae ac scripturae libris per D. Francisc. Lambertum Avenion. collecti et per Gerardum Geldenaurium Noviomagum recogniti in ordinemque digesti, cum praefatione Ger. Geldenaurii Noviomagi ad M. Leonhardum Fontanum Ecclesiasten Wormatiensem. ²⁾ Bij de hernieuwde uitgaaf van zijne *Historia Batavica* te Keulen in 1541 voegde hij voor het eerst verschillende stukken en in de eerste plaats zijne *Epistola ad illustr. principem Gulielmum, Gelriae etc. ducem, Zutaniae etc. comitem, gratulatoria de horum principatum adeptione et admonitoria officii principis*, gedagteekend uit Marburg 1 Mei 1538, vervolgens een *Enchiridion principis ac magistratus Christiani*, met een opdracht aan hertog Willom van 7 April 1539, waarvoor vroeger zijne vrienden Petrus Aegidius en Cornelius Scribonius reeds de stof verzameld hadden ex veterum libris en die hij nu ter uitgaaf geordend had. Ook deed hij er achter drukken: *Chrysostomi Neapolitani lepidissima de situ et moribus Olandiae* (sic enim ille vocat) *epistola*, welk stuk hij reeds in 1514 te Leuven had leeren kennen, toen Dorpius het hem voorlas ³⁾; *Gerardi Listrii sylvulae duae, quae continent Ultraiectinae dioecesis descriptionem elegantem, et quorundam eiusdem dioecesis episcoporum laudes*; eindelijk: *Auris Batava, ex chiliadibus Erasmi, de moribus et laudibus Batavorum* ⁴⁾. Ook wat verder nog bij Scriverius in zijne *Batavia illustrata* en *Antiquitates* gevonden wordt, op

1) Vgl. Scriverii *Batavia illustrata*, p. 70—73. In de *antiquitates* is dit weggeaten. Vgl. de Wind, p. 129.

2) Dit was een ongelezen werk van den in 1539 te Marburg overleden eersten hoogleeraar aldaar in de Theologie.

3) Herdrukt bij Scriverius, *Bat. ill.* en *Antiquitates*, p. 129.

4) Herdrukt bij Scriverius, *Antiquitat.* p. 136.

Geldenhauers naam, was bij deze uitgaaf van de *Historia Batavica* gevoegd, met uitzondering evenwel van de *lucubratiuncula de Batavorum insula*, die waarschijnlijk wel in de eerste of in eene der vroegere uitgaven der *Hist. Batavica* zal gevonden worden. Door Scriverius op nieuw uitgegeven werd derhalve de: *Epistola de Zeelandiae situ*, van 1514, die ik ook opgenomen vond in *Hadriani Barlandi historica, nunc primum collecta, Coloniae, 1603, p. 260*, zonder dat een oudere druk mij bekend werd, hoewel Sweertius er een te Leuven bij Theodorus Alostensis vermeldt, en de: *Traiectensium episcoporum catalogus et historia*, die met Barlandus' geschrift van denzelfden titel vroeger werd uitgegeven, zonder dat ik kan bepalen wanneer dit het eerst is geschied: in de uitgaaf van 1585 komt die *Catalogus* voor¹⁾, en waarschijnlijk reeds vroeger. Geschreven werd die na 1529, want bij Philips van Bourgondie heet het: *hujus vitam, quia peculiari libello scripsimus, hic non opus est repeterc*. Uit Barlandus nam Scriverius dien over, maar Strieder vermeldt ook een afzonderlijken druk te Marburg, in 1542, even als Sweertius, Val. Andreas, Dunkel²⁾ en de Wind. Het gedicht op Nijmegen, te vinden bij Johannis Smith, *Oppid. Batav. 1644, p. 255*, treft men niet in de *Hist. Batavica* van 1541 aan, wel in eenen vroegeren druk, en reeds onder de VIII. *Satyrac* van 1515.

Men ziet, dat bij Geldenhauer de herinnering aan zijn vaderland steeds levendig was en zijn oog daarheen bleef gericht. Wat daar voorviel boezemde hem belangstelling in en, ofschoon hij het niet zou wederzien, te midden van andere werkzaamheden bleef hij aan de geschiedenis van Gelderland en Utrecht zijne aandacht wijden.

1) De Windt, p. 182. In de *Historica Barlandi, 1603*, wordt die niet gevonden.

2) Dat deze ten onrechte Barlandus werk: *Hollandiae Comitum historia et icones*, aan Geldenhauer toeschrijft, behoeft geen betoog.

Tijdens hij te Marburg onderwees, woonde hij in 1537 de samenkomst te Schmalkalden bij, waar de protestantsche theologen samen waren gekomen, om zich te beraden op het antwoord, dat hunnerzijds gegeven zou worden op de uitnoodiging tot het naar Mantua door den Paus samengeroepen Concilie. Hij teekende daar den 24^{en} Februari mede de Schmalkaldische artikelen, door Luther opgesteld. Weder treffen wij hem te Hagenow in 1540 aan, toen daar een samenkomst van Roomsche-catholicken en Protestanten was belegd, om eene poging te doen beiden te vereenigen, die echter natuurlijk zonder gevolg bleef. Ook was hij een der medeconderteekenaars der Hessische Kerkenorde, die in 1539 verscheen ¹⁾.

Dit verhinderde hem niet ook nog op historisch gebied werkzaam te blijven in het belang van zijn verlaten vaderland. Of hij werkelijk in 1542 afzonderlijk zijnen catalogus der Utrechtsche bisschoppen uitgaf, weet ik niet, maar in hetzelfde jaar verscheen zijne: *Germanicarum historiarum illustratio nunc primum exensa*, bij Strieder als *Germanicarum historiarum collectanea*, bij Sweertius en Val. Andreas als *Germaniae inferioris historia*, 1532, vermeld, bij Dunkel en in de *Bibl. Bremensis* weggelaten, waarin hij ook Hendrik van Bommels geschrift opnam. Het was zijn laatste werk, want den 10^{en} Januari 1542, misschien nog voor het was afgedrukt, stierf hij aan de pest, die toen te Marburg woedde, en eindigde ver van zijn vaderland zijn werkzaam leven, humanist en hervormer tevens, die om zijne overtuigingen een leven aan het hof verliet, om in armoede rond te zwerven en ten laatste aan de pas gestichte hoogeschool te Marburg zijn levensloop te eindigen.

Geldenhauer schijnt bij zijn dood nog geschriften, die onuitgegeven waren gebleven, te hebben achter gelaten.

1) Strieder, t. a. pl. p. 356.

Vooreerst historiae suae aetatis libri VII, hetzelfde werk, waarvan hij melding maakt in het leven van Philips van Bourgondie: qua de re (namelijk van de inbuldiging van dezen bisschop) in primo libro historiarum nostrae aetatis diligentissime scripsimus, en waarvan hij in de opdracht getuigt, dat hij de septem historiarum nostrae aetatis libri toen, in 1529, had herzien en van plau was die uit te geven. Hieraan schijnt geen gevolg gegeven, ten minste het werk wordt nimmer vermeld. Een ander werk handelde de viris illustribus Germaniae, waaruit het leven van Rud. Agricola en dat van Joh. Wesselius Gansfortius genomen schijnen te zijn, uitgegeven door Fichard, in de vitae Virorum illustrium a Joh. Fichardo editae, Frankf. 1536, p. 83. Beide werken worden als door hem geschreven in het kort na zijn dood te Marburg uitgegeven geschrift genoemd, dat Strieder gebruikt heeft: Vitae I, Gerardi Geldenaurii Noviomagi, II, Sebastiani Augusti Nutzeni ¹⁾, per Ger. Geld. Noviomagum. Eiusdem Ger. Geld. Noviomagi epistolae duae, una ad illustriss. Principem D. D. Philippum Landgravium Hassiae etc. qua praecipue de negotio anabaptistico et coena dominica agitur, altera ad amicum quendam aulicum, lectu non indignae. Hier komt nog van Geldenhauer bij een epicedium in obitum D. Erasmi, qui obiit 1536 V idus Julias, als een bewijs dat Erasmus behandeling de vereering voor hem bij Geldenhauer niet had vernietigd. Daarin wordt daarentegen niet vermeld, en schijnt dus ten onrechte hem te zijn toegeschreven, het werk door Val. Andreas, Dunkel en in de bibl. Brem. op zijn naam gesteld: Scholia in Dialecticam Georgii Trapezuntii. Keulen, 1538. Maar zeker is het, dat een geschrift Cometes, dat Dunkel, p. 514 opgeeft, nooit door hem is samengesteld. Het heeft zijn oorsprong slechts aan de aardigheid van

1) Deze Nutse was Professor in het Hebreeuwsch te Marburg en stierf er in 1536.

Erasmus te danken, slecht begrepen door Hasaeus in de *Bibl. hist.-Philol.-Theologica*, Cl. V fasc. II. p. 301 ¹⁾.

De historische geschriften van Geldenhauer waren alle van kleinen omvang en hebben voor ons slechts eene geringe waarde behouden, nu de bronnen voor de kennis der geschiedenis zooveel beter bekend zijn en het onderzoek over meer talrijke hulpmiddelen te beschikken heeft. In zijnen tijd heeft hij ongetwijfeld, even als Barlandus, er toe medegewerkt de vroegere gebeurtenissen meer algemeen bekend te maken en de kennis van vroegere toestanden te verbreiden. Meer verzamelaar dan onderzoeker, boezemt hij het meeste belang in, wanneer hij verhaalt, wat hij zelf beleefde, wanneer hij van zijne tijdgenooten spreekt of hen laat spreken.

Hoe Geldenhauer aan het handschrift van het werk van Hendrik van Bommel gekomen is, blijkt niet: wellicht heeft deze zelf het hem ter uitgaaf toevertrouwd, zoo als hij het in 1539 te Meurs had herzien, en niet onmogelijk is het dat beiden zich reeds sedert hun verblijf in Utrecht kenden. Het handschrift, dat Lap van Waveren in handen had, in groot 4°, bevat, met weglating van de opdracht, het werkje van Hendr. van Bommel in zijn geheel, maar hier en daar korter en afwijkend van den druk, en blijkbaar niet naar dezen afgeschreven. Wij hebben gemeend niet alleen de enkele aantekeningen, die de vroegere eigenaar op den kant schreef, te moeten opnemen, maar ook de voornaamste afwijkingen te moeten aanwijzen. Het zijn alle uitlatingen in het handschrift, en wel van zulke volzinnen, wier inhoud aan het verhaal vreemd de verden-

1) Zie boven, bl. xx, Noot 3. Vonek, in zijne Voorreden voor Huygen, *Beschrijv. van Doesburg*, p. XLIX, noemt nog een werk: *De non comburendis hereticis*. Hij bedoelde wel Geldenhauer's geschrift, dat de verontwaardiging van Erasmus opwekte.

king wekt, dat zij later zijn ingevoegd tot opluistering en verbreeding van den tekst en wellicht eerst door den uitgever Geldenhauer met dit doel er zijn bijgevoegd. Wij meenden ons daarentegen te moeten onthouden van eene vergelijking van dit korte verhaal met de mededeelingen van Hortensius in zijne uitvoerige geschiedenis der gebeurtenissen, die onder bisschop Hendrik van Beijeren plaats vonden, of met hetgeen Pontus Heuterus in zijne *Res Austriacae*, IX, c. 8—10, mededeelt of met het door Pontanus in zijne *Historia Gelrica* p. 725 vlg. vermelde. Dit toch schijnt tot de taak des geschiedschrijvers van dit tijdvak te behooren, die ook in de aantekeningen van van Erp in *Matthaeus Analecta* I, en vooral in de raadsdagelijksboeken en andere bescheiden van dien tijd op het stedelijk archief van Utrecht en in de briefwisseling, uitgegeven door Mr. van Asch van Wijck in zijn *Archief*, hulpbronnen zal vinden voor zijn onderzoek. De uitgever van van Bommels werk kon slechts bedoelen een bijna vergeten bron weder toegankelijk voor den geschiedschrijver te maken en een bijna verloren schrijver op nieuw in herinnering te brengen. Reeds Pontanus had dit werkje op nieuw willen uitgeven; hij schreef in 1639, het jaar der uitgaaf van zijne *Historia Gelrica*, aan Lap van Waveren (*Matthaeus, Sylloge Epist.* p. 221), over het geschrift van Herman van Gouda: *Jungam scriptoribus caeteris, qui huiusmodi Gelriae seorsim et breviter tradidere, ut sunt Aquilius, Henricus Bomelius, Servilius, alique tam excusi quam MSS. qui penes me sunt. Jungam dico, at quomodo in afflictissima hac valetudine mea, nisi Deus a machina, quod dicitur, respiciat?* Hij kon zijn plan niet uitvoeren. Hermannus Goudanus vond later een uitgever, want *Matthaeus* nam in het eerste deel zijner *Analecta* p. 496, zijn werk op. *Aquilius* werd na 1566 niet herdrukt: *Scrivarius* had slechts gedeeltelijk zijn *chronicon* bij zijne *Bat. illustr.* gevoegd, en het plan van van Hasselt (*Kronyk*

van Arnhem p. 152) om een nieuwe uitgaaf te bezorgen, kwam niet tot uitvoering. Henricus Bomelius ziet nu eerst weder het licht, en Scrvilius werd door Freher in zijne *Scriptores rer. German.* III. p. 263, geplaatst.

Wat in het HS. van Lap van Wavren nog volgt, heb ik gemeend ook hier achter te moeten voegen als aantekeningen van een tijdgenoot. De beschrijving van de optochten en feesten bij gelegenheid van het te Utrecht in 1546 gehouden Kapittel van het gulden vlies bevestigt en vult aan wat ons door anderen daaromtrent is medege-deeld, vgl. de Reiffenberg, *histoire de l'ordre de la Toison d'or*, bl. 425, van Asch van Wijck, *Intrede van Karel den Vijfde*, p. 82. Het gedicht op Utrecht, hoewel zonder eenige letterkundige waarde, geeft eene aanwijzing van den indruk, dien de stad toen met al hare kerken en kloosters op den beschouwer maakte.

GERMANI-
CARVM HISTO-
RIARVM ILLVSTRA-
TIO NUNC PRIMUM EXCUSA.

AVTORVM NOMINA
UERSA PAGELLA INDICABIT.

CVM GRATIA ET PRI-
VILEGIO IMPERIALI.

MARPURGI IN
OFFICINA CHRISTIANI EGENOLPHI.

A V T O R E S

HUIUS LIBELLI.

D. Maximilianus Imperator.
Carolus dux Gelriae.
Erasmus Roterodamus.
Joachimus Vadianus.
Jacobus Landavus.
Petrus Herimontanus.
Gerardus Listrius Rhoenensis.
Petrus Aegidius.
Gerardus Geldenhaurius Noviomagus.
Henricus Bomelius.
Flandri.
Classica adversus Turcas.

GERARDUS GELDENHAURIUS NOVIOMAGUS,

GERMANICARUM HISTORIARUM STUDIOSO LECTORI

S. P. D.

Indignamur, si quando exteri scriptores maiorum nostrorū res gestas aut silentio praetereunt, aut leuiter attingūt aut quod praeclarè gestum est, extenuant. Et non indignamur quod nostri temporis scriptores: et hi Germani! homines uidelicet nimium creduli, ciuilibus prudentiae imperiti, nullo iudicio praediti, tot mendacia chartis illinant, audita uel à nautis et aurigis, uel à perfidis militibus et uagis mercatoribus, qui praedam magis, quàm rerum ueritatem persequuntur. Florentio Egmondano Comiti Burensi uiro exacti iudicij, quidam obtulit libellum, cuius titulus erat Bellum Gelricum et Hollandicum, in quo cum multa falsa, multa uana et nihil ad praesentem historiam facientia legisset, interrogauit bonum uirum, utrum uisa an audita scripsisset, audita inquit: tum Comes, à quibus inquit; Hic subticuit historicus, Comes uerò subridēs: qui suus erat mos: ego inquit huic bello praefui (erat enim tum princeps Caesariani exercitus) et si mihi hoc bellum scribendum esset, non parū laboris subeundum, ut uerè et utiliter ad posteros transmitteretur. Nam solis nostrae aetatis hominibus, qui nobis adplaudere solent, scribere, non multum laudis merēt. Philippus à Burgundia, in cuius familia multis annis uixi, uoluit per me annotari, si quid in sua ditione, aut in finitimis regionibus memoratu dignū actum esset, sed ea conditione, ut singulis mensibus quae annotaram, ipsi

et aconsilijs praelegerem, quod cū facerem admonebant, si quid perperā, si quid parum consideratè, scriptum audissent, ut mutarem. Res plena periculi est, audita aut lecta apud quoslibet oderem, praesertim illius temporis cuius multi supersunt iudices, qui rebus huiusmodi interfuerunt, ne dicam praefuerunt. Memini me Augustae Vindellicorum, comitari doctissimum senem D. Chunradum Peutingerum, ut inspiceremus libros quos bibliopolae è nundinis Francfordianis aduexerant. Oblata est nobis ingens farrago Historiarum, quas Frācus quispiam conuererat. Dispicit Peutingerus primos quaterniones, dispicit medios, et arridens mihi, nihil hic noui uideo dixit. Haec eadem enim multò felicius ab alijs scripta habeo. Euoluit tandem posteriorem libri partem, ubi quum quaedam diligentius lectitasset, indignabūsus abiicit, hominis impudentiam execrās, qui tantis mendacijs praela onerasset, et miseras chartas foedasset. A tempore namq; Fridrichi Tercij Augusti, ad haec usq; tempora, ut Augustalis acōsilijs Peutingerus, res gestas optimè nouerat, et accuratè annotauerat. Danubianus nihilo minus iste Francus apud suos in precio habetur, et lectorem imperitum in uarios errores pellicit. Rectè olim admonuit Gerardus Volpardus Batauus, uir prudens, qui multis ciuitatum ac principum conuentibus legatus interfuerat. Historias quidē ab eruditis, qui leges et praecepta scribendarum rerum gestarum callerent diligenter in literas referendas, sed nihil edendum, nisi quod ante centum annos gestum esset. Alioqui non defuturos qui reprehendere multa possent, qui eadem à maioribus suis aut aliter narrari audissent, aut ipsi aliter geri uidissent. Sumamus, addebat, in manus aliquē tractatū (ita loquūt aulici) induciarū inter Cesarē et Gallū, q̄ ab altera parte seruatus non sit. Gallus astutè articulos interpretat, et culpam ruptarū induciarū in Cesarē rejicit. Caesar ex eisdem articulis simpliciter docere conat contrarium, et Galli leuitatem,

inconstantiam, (ne quid aliud addam) apud omnes Christianos principes traducit. Idem Volpardus, quum uidisset chronicon Holtlandiae à Doctore Becano cōsarcinatū, dicebat Becanū uideri sibi similē imperito fabro lignario, qui aedificandae domus materiā absq; tēporis delectu caesam, cōuexisset ignorās quae ligna cui domus parti aptiora, quae teredinibus et cossis maximè obnoxia, quae ad firmitatē, quae ad cōmoditatē, quae ad ornatū utiliora forent.¹⁾ Huius farinae scriptores hodie multos habet Germania, in quibus uidere est Graeca mendacia, et perfrictae frontis audaciam. Quanta: q̄so, tribuunt Maximiliano Imperatori quae ipse nunquam cognouit. Quot illi uictoriae, quot triumphus speciosis uocabulis adscribuntur, qui plus calamitatis inferiori Germaniae: quam tutandam susceperat, quā externus hostis attulerunt. Veris autē ipsius laudibus nihil hic detractū uelim. Sunt qui scribāt eundem magnis aduectis opibus in secundā Germaniā descendisse, nobilem Burgundiae Ducatum: pulso Franco Rege: possedisse, Gelriorum Ducem Carolum Arenaci obsessum: deditione facta, captum, liberum dimisisse. Haec et innumera alia inconsiderati nostri Historiographi, in somnijs edocti, imprudenter scripta, impudenter ediderunt, uiuentibus etiamnū multis qui haec falsa esse nouerunt. Quid nō auderent isti admentiri Gallicis, Mediolanensibus, Tigurinisque cladibus, qui in his quae pro forib. et oculis nostris gesta sunt, in tā aperta mendacia ultrò prolabant? Vnus ferè Albertus Crantzius semper mihi uisus est prae alijs Historici nomine dignus, quē sui temporis res gestas uerè, liberè, ut ad posteritatis utilitatē scripsisse adparet. Nolo hic multorum errata recensere, admonuisse contentus, ut adhibito iudicio huiusmodi libri legantur, neq; quarundam auctoritati nimiū tribuatur. Utinam principes (id quod in nonnullis regionibus fit) honestis stipendijs, bonos et doctos uiros gestis suis

1) Vgl. Valerius Andreas, Bibl. Bclg. p. 456.

scribēdis praeficerent, tum fieret, ut mendaciorum nubibus euanescentibus, Germanorum gloria clarius exteris innotesceret. Et ut ad domesticas Historias redeam, collegi ante triginta annos, nonnulla quae ad Batauorum insulae illustrationem pertinere putabam, uerum id non alia de causa, quā ut uicinarum nationū eruditos uiros excitarem, et patriae quisq; suae decora inquireret, et in unum quodammodo corpus tandem Germaniae nostrae Historiae redigi commodè possent. Quod diligēter fecit nobilis ille Heluctius qui Alpinas regiones nobis ad oculum inspicendas exhibuit. Hac quoq; in re multum gloriae meruit Hubertus Eburro, in historia Eburronica. Quos utinā alij multi imitarentur. Sed quia in patriae meae mētionem incidi, libet hic paucis indicare, quam crassis mendacijs, de tribus principibus Egmondanae familiae, Gelriae Ducibus, nonnulli audaculi libellos suos conspurcarint. Egmondanae familiae antiquissimā nobilitatem non opus est ut recenseam, quū constet eā regiam esse, et potentissimoꝝ regum consanguinitate affinitatēq; suffultā, ut plenius in Batauia nostra ostendimus. Nihilominus non ignoramus, Dominum regem coelestem, constituere, dare, transferre regna, ut uerè scripserit quidam nostrae aetatis poeta Satyricus.

Nemo tam pastor, qui non in stemmate regem,
 Nemo tam rex est qui non insignibus ullis
 Commonstrare suo pastorem in stemmate possit,
 Si liceat titulos sub origine cernere mundi.

Mendacia uero cōtra tam clarae familiae Duces sparsa et à multis uera credita, unica epistola ad Friderichū Tertium Augustum, aliundè cōfutabimus, quam ea simplicitate qua scripta est, huic admonitiunculae nostrae subiecimus. Quod aut̄ de Carolo Duce addunt, obsessum eū Arenaci à Maximiliano imperatore ac per deditionē captū, res longè aliter se habet. Philippus rex Maximiliani filius post multos induciarū cū Gelrio tractatus, q̄s

utraq; pars ab altera (ut fieri solet) uiolatos conquerebatur, tandē armata manu Gelriam ingressus Arenacum obsedit, Maximilianus uero cū multis Germaniae proceribus ad filium descendit. Carolus interea Nouiomagi, et in alijs suis oppidis agebat. Senatus uero Arenacensis aliquot primores: qui ob ueteres quasdam factiones Carolum exosum habebant: deditionem ciuibus esse faciendam persuaserunt. Dum de deditionis conditionibus agitur, en aderāt ucredarij, nunciantes de rerum mutatione in Hispanijs, quare Philippo Hispaniae necessariō adeundae erāt. Hinc de expugnanda Gelria consilia mutata, uisumq; consultius rebus praesentibus bellum hoc inducijs quibusdā differre, quā Hispaniarū regna negligere. Quare, data fide, Carolus in castra uenit, comitantibus eum Domino Ioanne à Montfordia et D. Philiberto Naturello. Philippus rex Carolum benignè excepit et cū solo diu collocutus est. Tandem conditiones aliquot induciarum inter utrunq; initae, quas paucissimi, praeter unū Laurentium Bulionium, non solum Secretarium, uerum etiam egregium Silentiarium Regis nouerant. Post haec Carolus ad sua redijt. 1) Haec est illa Caroli captiuitas, quae illi ab ineptis chronographis falso obijcitur. Qui autē factum sit, quod Philippum Regē in Hispanias comitatus non sit, soli aulicorum mysteriorum gnari nouerūt. Non enim Ducum artes uulgo prodendae sunt. Quo uero nomine pecunia Gelrio Antuerpiae numerata sit, Philippum Regem, et Henricum Septimum Angliae regem minimè latuit. Haec uolui tibi lector candide, uel digito indicare, ne post hoc uulgaribus rumusculis facilè adhibeas fidem, sed ut initio admonuimus, omnia cum iudicio legas. Damus autem tibi nunc legenda quaedam, quae ad Germaniae nostrae laudem pertinent: certo ordine, ex probatis-

1) Hier wordt bedoeld op het gebeurde in 1505, zie Pontanus, Hist. Gelr. p. 631. Nijhoff, Gedenk. VI. 1. p. LXXXII.

simis autoribus collecta, multa etiam haecenus nusquam excusa. Potuissem quidem paucis immutatis, quasi mea haec lectoribus obtrudere, sed nolui uiros doctissimos sua laude fraudare, et malui mutuum: ut ille inquit: reddere quàm in furto deprehendi. Miraberis fortè lector (ut id quoq; in calce addam) quod sexagenarius his puerilibus studijs occuper. Quare patiènter, quaeso, nostram excusationē admittas. Quū uarijs morbis corpusculū meum iā fractū sit, animus q̄q; à sua alacritate in, nescio quam, ignauiam uergat, altioribus illis conscriptionibus me minus aptū experior. Accedit quod hoc saeculū nostrū praeclarissima ingenia, linguarū cognitione, omnimoda eruditioe, ac alijs spiritus sancti donis instructissima habeat, quae facile in diuina et humana philosophia praestāt, q̄d ego nulla ratione praestare possem. Praeterea in legendis huiusmodi Historijs, non desunt nobis utiles considerationes, de mirabili Dei iudicio, donorumq; suorum dispensatione erga genus humanum. Videmus enim in hisce collectaneis, quanta dona nō solum corporis, uerū etiam animi maioribus nostris in ipso paganismo, et hoc contaminatiore papismo, contulerit, quātaq; et qualia nobis nunc conferat sola sua liberalitate (ne quis nisi in domino gloriatur) quae si ingrati neglexerimus, et non ad ipsius gloriam et proximi utilitatem expenderimus, cito à nobis auferentur, et erunt posteriora nostra peiora prioribus. Quare orandus sedulò coelestis pater noster, per Christum JHESVM in spiritu sancto, ut haec dona sua in doctrinae puritate et uitae sanctitate in nobis conseruet, et indies magis ac magis adaugeat, Amen. Bene uale. Datum Marpurgi Calendis Nouembribus, ANNO M, D XLI.

BELLVM

TRAJECTINVM, HENRICO BOMELIO AVTORE.

NOBILI VIRO GHISBERTO

BAXIO PRAEFECTO GRAUIENSI, ATQ; ILLUSTRIS PRINCIPIS
FLORENTIJ COMITIS BURENSIS CÖSILIARIO, SUO
PATRONO, HENRICUS BOMELIUS S. D.

Nvper cum à gravioribus studijs feriatuſ, ornatiffime Baxi, 1) diſpicerem quidnam aeſtiviſ hiſce diebuſ actitarem, ne ocio ignaviaq; noſtrae Muſae torperent, uiſum eſt nobiſ brevi opuſculo bellum Traiectinum deſcribere, atq; paucis perſtringere, quaeſnam haec Tragoedia initia, et quem tandem finem ſortita ſit. In quo profecto non omneſ tantae calamitatis minutiaſ, ſed ea duntaxat quae noſiſi praeſenteeſ uel uidimus, uel à teſtibuſ fide digniſ audiuiſimus, ſtylo licet inculto proſequuti ſumueſ, eam potiffimum ob cauſam, uel reliquae Reſpublicae horum exemplo edoctae ab pernicioſiſſima inuidentiæ, inſtentiq; odij peſte ſibi caucant. Vetus enim dictum eſt: Foelix quem faciunt aliena pericula cautum. Modiſ omnibuſ deteſtandum uiro Chriſtiano odium, execranda diſcordia, qua nō modo ampliffime etiamnum ciuitateſ: ſed et omnia deniq; ſacra piaq; miſcētur, infirmantur, decreſcūt, pereunt. Quod heuſ nimium multi experiuntur hodie. Nihil proinde adeo contrarium Chriſtianae religioni, quae fide fundatur atq; per dilectionem ſuaſ uiſeſ

1) Waarschijnlijk dezelfde Gisbert van Baixen die als haeffmeiſter to Graeff voorkomt in Nijhoff, Gedenkw. VI. 2. p. 846 in 1525.

exerit, atq; priuatae simultates, liuor ac inuidentia. Verum haec quā nihil ex animo meditatur Christiani: et si meditatur quidam, quā oscitanter amplectimur, quā nō sincerè praestamus: perinde quasi nihil ad nos pertineant, quae summus ille atq; unicus à patre declaratus magister noster Christus edocuit, quaeq; Apostoli tantopere nobis inculcarunt. Videntur mihi nouissima haec esse tempora, quibus de ait Apostolus 2 Thim. 3: In nouissimis diebus (inquiens) instabunt tempora periculosa, erunt enim homines se ipsos amantes, cupidi, elati, superbi, blasphemi, parentibus immorigeri, ingrati, scelesti, sine affectione, sine pace, criminatores, incontinentes, immites, sine benignitate, proditores, proterui, tumidi, uoluptatum amatores magis quā Dei, habentes speciem quidem pietatis, uirtutem autem eius abnegantes. Haec affectuum atq; uiciorū lerna, tametsi superiori seculo longe lateq; grassata sit, apud hoc hominum genus potissimum, qui sub pietatis specie hactenus nobis uerba dedere, tamen nunquam magis uirium suarum neruos intendisse uisa est, quā nostra hac tēpestate, ut haud ābiguis coniecturis adducar, ut credā mūdi huius finē propediem foribus instare. Siquidē arcem Syō occupauit olim impietas, et iniquitas usque adeo excreuit, ut ultra iam conscendere non ualeat. Non est ueritas, clamat Osee Propheta, non est misericordia, et nō est scientia Dei in terra. Maledictum et mendacium, homicidium et furtum et adulterium inundauerunt, et sanguis sanguinem tetigit. Ridetur Christus, uerbum Dei exploditur, Euangelij praecones exhibantur. At laudatur interim peccator in desiderijs animae suae, et iniquus benedicatur. Multiq; adeo corruptè, adeo non religiosè, uiuunt, ut non addubitem eos cum insipiente illo dicere in cordibus suis, Non est Deus. Cuius rei specimen praesens Traiectinorum Furia, quam ex priuatis affectibus et simultatibus natam constat, nobis abunde satis exhibet, quod nos praesenti libello

iuxta historiae ordinem succinetè prosequuti sumus. Hoc igitur quicquid est opuseuli, tibi uir clarissime dedicare decreuimus, ut in praesentiarum habeat tua nobilitas, cui nos multis nominibus deuincti simus, nostri in te animi quaecunq; monumentum. Hoc si tibi gratum acceptumque esse cognouerimus, dabimus operam, ut aliquando maiora sacratioraque à nobis auspice Christo accipias. Vale, et nugas nostras aequi bonique consule. Mor-sae Kalendis Augusti Anno 1539.

BELLUM TRAIECTINUM.

HENRICO BOMELIO AUTHORE.

Scriptvrvs exitiale ac plusquam ciuile Traiectinorum bellum, quod priuatis primū simultatibus atq; seditiosis subinde tumultibus inter Gelriae Ducem Carolum, suumq; Antistitem optimum principē Henricum Bauariae Ducem, atq; aduersus ipsam deniq; Caesaream Maiestatem, iam pridem excitarunt ¹⁾, uidebor mihi operae precium facturus, si loci situm, gentis mores, institutaq; ac ordinem paucis edisserā. Huic subeundae provinciae, tametsi nos longè impares esse cognoscimus, nostro nos metientes pede, non ignorātes interim quā sit nobis curta supellex, haud quaquam immemores illius Horatiani, quo nos admonet, ut materiam sumamus nostris aequam uiribus, suadetq; animo uersandum diu, quid ferre recusent, quid ualeant humeri: Hortantibus tamen amicis quibus me negare non potui, praesens negocium adgressus sum, partim ne memorandum hoc omnibus saeculis facinus, posteros lateat, partim ut eruditioribus quibusq; haec mea

1) Hier schijnt *excitatum* gelezen te moeten worden.

incondita barbarie stimulos addam, sponteq; (ut aiunt) currentibus calcaria subdam, quo in hac decantanda Tra-goedia omnes ingenij sui neruos certatim intendant, ut uidelicet reliquae Respublicae, magistratus et ciues ab huiusmodi pestifero dissidio tamquam à perniciosissima peste in posterum sibi caueant, atq; ex alienis malis edocti sapiant tandem.

LOCI SITUS. 1)

Est autem Traiectum sub plaga Septentrionali ciuitas Metropolitana, Episcopali Cathedra insignis, Gelriae, Hollandiaeq; contermina. Loci positio amoena, salubris, grataq; utpote quem Rheni gurges (uulgo Vechtam uocant)²⁾ interluit, hicq; per medium ciuitatis diffuens, nauibus ad importandas merces peruiam habilemq; facit. Agrum cum primis habet uberrimum, uel faciundae sementi, uel pecori alendo aptum. Ciuitas ipsa cum murorum, fossarum, uallorumq; ambitu regaliter cincta sit, atq; altissimis, ornatissimisq; ante omnia aedibus culta emineat, tamen monasterijs, templis, basilicis, xenodochijs, precipuè insignis est. Summa isthic in aedibus mundicies, maxima in ciborum uestiumq; apparatu cura, adeo ut hac in parte cum Hollandis finitimis certare uideantur, apud quos harum rerū curiositas summa est.

INSTITUTA.

Optimis proinde legibus ea ciuitas seuerissimè ad hanc usq; tempestatem usa est, adeo ut nulli hac in re palmam prebuisse uideatur. Porrò ubi coepissent patrias leges paulatim transgredi, uetera instituta pro sua quisq; libi-

1) Hiermede begint het HS. van Lap van Waveren, Bellum Traiectinum. Loci situs. Traiectum sub plaga Septentrionali etc.

2) Deze drie woorden ontbreken in het HS. Op den kant schreef dezelfde hand: Vechta fl.

dine conuellere, plebiscita negligere, atq; maiorum decreta postergare, optimos quosq; è Patriciorum ordine suis ex sedibus deturbantes, tum eis haud dissimile quiddā atq; olim Sparciatis accidit. Nam Lyeurgi legibus cum urbs Spartiatarum (ut Plutarchus inquit) uteretur, iusiurandumq; seruaret, Graeciae principatum bonitate legum et gloria annos quingentos tenuit. Cum ea uero paulatim transgrederetur, et habendi auiditas, diuitiarum studium, ambitio, simultates, ciuiles discordiae, intestinaq; odia inuaderent, tum uires diminutae sunt, tum finitimi propterea sunt eos exosi, tum deniq; gloriam pristinam amiserunt, in seruitutemq; redacti sunt. 1) Concordia nempe paruae res crescunt, discordia magnae etiam dilabuntur.

MORES TRAIECTINORUM.

Porro hominum genus ingeniosum, faciūdam, blādum, uafum, fastu turgidum, luxu propemodum perditum, 2) quod in his potissimum locis ferè sit, ubi Ecclesiastici (ut uocant) regnum occupant. Hi etenim cum non suo succo, sed alieno labore, sudoreq; uictitent, opimis sacerdotiorum prouentibus, pauperum patrocinijs magno orbis malo abutentes, innocuam plebeculam contaminatissimis suis moribus plerunq; corrumpere solent. Etenim senior ille Cato Romanae grauitatis censor acerrimus dicere solet: Sicut uultus, inquit, ad speculum, sic hominum mores ad maiorū exempla facilimè aut corriguntur aut deprauantur. Non abs re autem ex Astrologis quidam loci situm Scorpio subiectum oppositumq; ex diametro uolunt, Quod

1) In plaats van: Nam Lyeurgi legibus — redacti sunt, heeft het HS. alleen: quod apud Plutarchum videre est.

2) In het HS. volgt hier onmiddellijk, met weglating van al het overige: Non abs re autem ea astrologis — pungens. Coeterum quod abominabile est. Principibus atque praesulibus rebelle atque immorigerum. Ook al het volgende onder dit opschrift ontbreekt.

hoc uidelicet genus hominum, non foenum (ut aiunt) in cornu, sed uenenum in cauda ferat, facie nimirum ad-blandiens, caeterū cauda pungēs. Et quod sceleratissimū est, summopereq; abominandum, Principibus ac Praesu-libus semper rebelle atq; immorigerum. Probant hoc (ut de caeteris sileam) qui nostra etiamnum memoria exti-terunt, David et Philippus à Burgundia heroes incom-parabiles, probat Marchio Badensis, testatur modernus deniq; antistes Henricus à Bauaris, uir omnibus egregij Praesulis dotibus apprimè cumulatus, quo meliorem Tra-iectū iam diu non habuit. Is quàm subditorū pacē, ciui-umq; concordiā amet, Transisulanorū Respublica nobis interim tacentibus clamat, ubi suo iuri maluit cedere, q̄ cum ciuium dispendio, suum cōmodum quaerere. Siquidem mox ut è Bauaris Traiectum inaugurandus uenit, pasto-rem acturus uerè Euangelicum, nempe pacificum, modes-tum et pium, ex Christi instituto belligerari abhorrens, paci studuit, cumq; Gelriae duce Transisulanorum ciui-tates quas Suuollana factio, Philippo etiamnum uiuo, tur-barat, in concordiam redegit, pacem conciliauit maximo suo incōmodo, haud quā paruam iurisdictionis redituq; suorum decisionem passus. Proinde quam molesto animo has ferat bellorum furias, quam doleat hasce sibi motas esse Tragoedias, quamq; boni pastoris animū turbet frangatq; oxitialis haec Erynnis, incertaq; Martis alea, qua in suas etiam oues saeuire cogitur, norunt hi qui domestica eius conuersatione utuntur.

DE ORDINE MAGISTRATUS.

Tres deniq; in ea ciuitate magistratus ordines sunt. Vnus Ecclesiasticorū, nempe Canonicorum quinq; Eccle-siarum, quas collegiatas uocant. Secundus nobilium. Ter-tius eorū est, quos ex primoribus plebis in senatum allec-tos, Patricios appellāt. Hi cōmunicato inter sese consilio,

quoties Reip. utilitas postulat, in cōmune decernunt, quidnam potissimum faciendum sit. Hos ordines illi uulgato uocabulo, Status appellant. His iam praemissis ad id quod instituimus, accingamur. 1)

Anno à partu uirgineo uigesimo quinto supra sesquimillesimum, mense Februario, Traiectinorum ciuitas tumultuari coepit, tū saeuissimae tempestatis aestus concitare, tum demū scintillas futuri incendij, quod tā edaciter in omnia passim grassatum est in sese nutrire coepit. Erat inter Patricios uir prudens, consilio, solertia, et moderatione nulli in ea Republica secundus, cui nomē Euerardus Soudenbalgus. Hic multis iam annis consul primarius Rempub. prudenter iusteq; administrarat. Verum quia gloriam resq; praeclaras inuidia comitari solet, intercedebat huic priuata quaedam similtas cum nonnullis ex nobilium primatibus, quos eam potissimum ob causam gloriae suae acmulo passus est, quòd nobilium ordini non admodum aequus uideretur, praesertim cum ex eo ordine aliquot iam pridē ob sua in patrias leges commissa, ciuitate eiecisset, quorum praecipuus erat Gerardus ex Nouicampiorum familia, qui in ea ciuitate arcem nobilitatis sibi uindicant. Hinc illae lachrymae. Huius proscriptio ansam praebuit cur male cuperent Soudenbalgo, bona nobilitatis parte hanc ob causam uehementer succensa commotaq; Quum autem in libera ciuitate iure aduersus Soudēbalgū palàm nihil agere moliriue poterant, apud sese deliberantes decreuere hominē alia uia aggredi, atq; per cuniculos intētare illi uindictam. Communicato itaq; cum Ecclesiasticorū primoribus consilio, datis uicissim dextris, blaterones quosdam è promiscua plebe subornare studuerunt, qui inauspicatum in uulgus rumorem plaustraq; mēdaciōrum spargant, atq; accusent Soudenbalgum repetun-

1) Deze laatste volsin ontbreekt in het HS.

darum. Multis iam argumentis compertum esse, scilicet, Soudenbalgum aerarium depeculari, Reipublicae reditus in suum emolumentum conuerrere, et ciuitatem deniq; innumeris exactionibus, accisis, uectigalibus, decumationibus, indies magis magisq; grauare atq; incessanter uexare, quibus tamen omnibus non in Reipub, sed in suum commodū pro libito utatur. Et ne illi in tanto facinore comes decesset, addunt Godefridum Vornium uirum optimum, qui multo tempore Soudenbalgo in magistratu collega fuerat. Hunc clamitant, ut magistratus, ita et peculij furtiq; comitem extitisse. Hisce sycophantijs cū circumforaneos aliquot instituissent, ipsi haud segnes telam suam exorsi sunt. Suadent ultro ad calumniam propensae plebi, ut à Soudēbalgo, et Vornio dati acceptiq; rationem exigāt, deq; administrata Republica satisfaciant. Amplissimam propositam spem esse clamitant, lateq; patere iam dudum fenestram sese ab omniū accisarum, decumationū atq; uectigalium exactione uindicandi, atq; foribus iam instare tempus, quo se in libertatem asserant. Haec ubi passim et clanculò et palàm spargerentur, uulgus principio tacitum nonnihil apud se hac de re submurmurabat, mox tanquam feruescens mare, quod futuram minatur tempestatem palàm aduersus duos hosce uiros tumultuari aestuareq; coepit, importunis clamoribus, probris, ac minis quatuordecim annorum rationem exigens. Interim laetam somniabat libertatem intemperans uulgus, cum atrociorē multoq; grauiorem sibi ascisceret seruitutem. Hic rumor ubi increbuisset, Soudenbalgus et Vornius subodorati quidnam in se machinarentur quidam, magistratum adeunt, conuocatoq; Ecclesiasticorum atq; nobilium ordine, Soudenbalgus in haec uerba proloqui coepit. Ego (inquiēs) optimi uiri, uenerandiq; Senatores, praesentem Rempub. unà cum collega meo Vornio administraui, atq; huius (ut nostis) ciuitatis habenas, aliquot iā años moderatus sum. Proinde cum singulis annis quibus nos cessimus,

rationē dati atq; accepti coram praesenti Senatu exactē reddiderimus, non possumus non mirari quoniam Ate has nobis excitavit Tragoedias, quidue civilis sibi velit tumultus. Adsunt tabellae, quibus praesens nobis Senatus de bone administrata Repub. abundē gratificatur, nostraq; in reddenda ratione fidei suis syngraphis, etiam adstipulatur. Haec si prae fracto forsità cuipiam non satisfaciunt, en adsumus, subducto rursus calculo, coram cordatissimo Senatu acti Consulatus rationem reddere parati. Atqui tumultuanti passim sine delectu, sine iudicio, plebi satisfacere, non opis est nostrae. Non est nostrarum uirium placare furentes, non Herele magis quàm si coortam maris tempestatē eiulatu uel linguae plectro sedare conemur. Maximè cum in hoc hominum genere pleriq; stupidiores sint, quam ut ipsi recte iudicare queant, et ijdem prae fractiones quàm [ut] alienae sententiae uelint accedere. Haec ubi Soudenbalgus liberè satis perorasset, iussus est unà cum collega Vornio paulisper è Senatu secedere. Paruit, secessit. Tum omnia tentata, oia sursum atq; deorsum iactata, factaq; tandem consultatione, quoniā maior pars plerumq; solet uincere minorem, à nobilium ordine decretū est, ut aliquot è promiscua plebe seligerentur rationem excepturi. Nominatis uiginti quinq; suae farinae hominibus, horum arbitrio, omnis ratiōis censura permittebatur; nec alia ratione quicquam esse ratum uoluerunt, nisi quod illi suo calculo approbassent. Posteaquam Soudenbalgus et Vornius haec inaudissent, infracti animo perstitere in sentētia: esse uidelicet sese paratos coram magistratu et quaestoribus aerarij (quos illi Camerarios uocant) de intentata calumnia satisfacere, praeter morem autem esso atq; ridiculum, imò neq; ipsis neq; Reip. decorum esse, coram coriarijs, pellionibus, pistoribus, cerdonibus, fabris, cementarijs, fullonibus, textoribus, bubulcis et reliquis id genus proceribus, Senatus arcana pandere, aut rationem uelle exigere, maximè cū ijdem ob crassam ipsorum imperitiam,

animiq; stupiditatem, harum rerum nihil intelligāt, neq; alij rei usui fore, quàm ut importunis clamoribus ac strepitu omne negocium turbent, subuertantq;. Hoc Soudenbalgi responsum magis adhuc plebis animos exulcerauit, utpote qui spretos se nibiliq; factos ab eo arbitrarentur. Quare facta seditione uniuersa artificum sodalitia in Coemiterium Divi Joannis, quod uulgo Campumfamis appellant, armata descenderunt. Isthinc mādant Soudenbalgo et Vornio uti quàm primum sese expediant, administrataeq; Reip. rationē plebi sine mora reddant, alioqui futurū mox ut ui illud extorqueant. Hoc illi accepto nuncio, quoniam uiolentia iam res omnis gerebatur, uerentes ne saeuior aliqua inter ciues cooriretur seditio, quae non absq; sanguinarijs caedibus constitisset, cum inter ciues haud quam deessent qui Soudenbalgo et Vornio ex animo bene uellent, maturo prudentiq; consilio decreuerunt, furori plebis cedere, quem nulla re alia facile placare posses. Duo itaq; uiri optimè de repub. meriti ciuitatem ultro egressi, Soudenbalgus ad Transisulanos, Vornius uero Amstelredamum concessit, in hoc multorum clarissimorum uirorum tam Graecorum quàm Romanorum exemplū sequuti ¹⁾. Sic olim Alcibiades, sic Phocion, sic Pericles, sic Thymoleō, sic Cymon, sic Camillus, Coriolanus, Scipio, Marcellus, Cicero, alij innumeri pro bene administratae Reipub. seruataeq; ciuitatis merito, partim exularunt, partim ab ingratis ciuibus morte mulctati sunt. Phocion ille Atheniensium Dux, qui et bonus cognominatus est, cū ab ingratis ciuibus ad mortem duceretur, obuius ei factus Euphiletus, quo familiariter fuerat usus, isq; cum lachrymans dixisset: O quàm indigna perpeteris Phocion, At non inopinata, inquit: Hunc enim exitum plerunq; clari uiri ex Atheniensium Repub. habuerunt. Alcibiades et ipse Atheniensium princeps, accersitus ex Sicilia ad

1) Het volgende ontbreekt in het HS.

capitalem causam, seipsum abscedit iudicioq; vulgi subtrahit. Cum autem ei dixisset quidam: Nō credis patrio iudicio teipsum? Ego ne matris quidem, respondit, ne fortassis pro albo calculo nigrum immittat.

Olim ciuili inter Syllam Mariumq; bello incrudescente, cum Sylla subito armata militū manu urbem occupasset, summa cupiditate ferebatur ut C. Marius quā celerrimē hostis iudicaretur. Cuius uoluntati, nullo obuiam ire audente, solus Scaeuola contradixit restititq;. Quin etiam truculentius minitanti sibi Syllae, licet, inquit, mihi agmina militum, quibus Curiam circumdedisti, ostentes; licet mortem identidem miniteris, nunquam tamen efficies, ut Marium à quo urbs et Italia seruata est, hostem iudicem. O tempora, ô mores! uidemus ethnicos iusticiae multo tonaciores extitisse, quā nos qui perfectae iusticiae titulo gloriamur. Pudeat nos tandem usq; adeo nostris inseruire affectibus, ut nō diuinae solum, sed et naturalis legis iusta contemnamus, postergemus¹⁾, negligamus. Edicit Christus, Apostolicus Senatus subscribit, nulli non praescribitur: Diligite inimicos uestros, benefacite his qui oderunt uos, benedicite et nolite maledicere. Quod si inimicis et male nobis precantibus beneficiū praestare iubemur, quid futurum arbitramur, si traducimus, si calunniamur etiā ipsos qui nō solum de nobis, uerumetiā de uniuersa Rep. optime meriti sunt? Haec obiter atq; parergōs.²⁾ Posteaquā Soudenbalgus et Vornius, ingrata urbe relicta, ultro in exilium (ut diximus) concessissent, bona pars plebis, ut erat armata, Ecclesiasticorum atq; nobiliū primoribus horum opera res nouas molientibus, qui et ipsi armati erant, pariter in aedem Senatoriam aduolarunt. Ibi mox

1) Werkw. afgeleid van de uitdrukking *post tergum*.

2) Het volgende vinden wij weder in het HS.

à nouis praetoribus, et à uiolento Senatu Soudenbalgo et Vornio atrox proscriptio intentata est, bona omnia confiscari iussa, nomine reclamante, nullo prorsus Scaeuolam agente, multis tamen rem indignè ferentibus ¹⁾ neq; refragari ausis, ob metum furentis populi, à quo pedibus in eam sententiam itū est. Ad haec ab inauspicato Senatu grauiore censurae praescribuntur. Decernunt ne quis fortè de proscriptorum mulcta grauius causetur, neue de reditu quisquam posthac uel mutire audeat, alioqui eadem censura plectendum fore. Interim innumera apud plebem facinora commenti sunt, quibus absentes conspaserunt, quorum praecipuum furti nota erat, quod se iam pridem multis argumentis deprehendisse iactabant. Mandant praeterea quotquot uel Consules uel Quaestores aerarij seu camerarij à tredecim annis fuerunt, quàm primū sese parare ad exhibendam rationem, deq; acto iamdudum magistratu ipsis et plebi satisfacere. Jubent cives bono animo esse, spem libertatis scilicet iam dudum in herba esse. Iam ultra non opus fore exactionibus, cum, sua opera, inexhausta Magistratus atq; Quaestorum aerariorum phylargyria nunc in lucem emergat. Haec res tametsi cordatiores quosq; è ciuibus uehementer moueret, et multi taciti apud sese abominandum facinus execrati, stomacharentur, illi tamen haud segnes officio suo functi sunt. Alios namq; ex uiris primoribus obtorto (ut aiunt) collo in ius trahebant, alios quod Soudenbalgo et Vornio bene uellent, proscripserunt. Alij è magistratu deturbati, aliorum possessiunculae, praetensa furti rapacitatisq; calumnia, confiscatae. Tum cuiq; quod lubebat animo, idem licebat; ex coniurato res omnis agebatur. Si cui uel priuata simulas cum quoquam incidisset, sinistra macula ceu lutulenta labe aspersus, ciuitate eijciebatur. Porrò ut huiusce modi tyrannide etiam licentius uterentur, facta confoederatione,

1) De woorden: nullo—agente, laat het HS. weg.

datis vicissim dextris, quidam communibus animis in Reip. perniciem conspirarunt. Huius factionis, quam confoederationem placuit appellare, authores extitere, ecclesiasticorū atq; nobiliū primates, quosdam etiā è ciuiū turba sibi asciscentes, quos nouerant ad quoduis facinus facile fore paratos.

Horum uis et insolentia cum indies magis magisq; inualesceret, atq; passim in omnes saeuirent, optimi quiq; ex Patricijs ac ciuibus haud dubijs coniecturis augurati quem finem tandem huiusmodi initia portenderent, suis desertis sedibus, in finitima oppida commigrarunt. Hoc facinus adeo confoederatorum animos non perculit, ut insolentius etiam agere post haec coeperint, non modo in proscriptorum bona, uerum etiam in familiam, in aedes, in clientulos, et in innocios quosq; tanquam indomitae ferae grassantes. Soudenbalgi filia ¹⁾, clarissima foemina iam dudum grauida, cum indignè ferret patris contumeliam et illatam uim ab his qui impetu facto in aedes irruerant, manu etiam repellere conata, à quodā calcibus elisa, abortum passa est. Multa in hunc modum indigna memoratu facinora, sub id temporis perpetrata sunt.

Dum haec Traiecti geruntur, optimus Antistes Henricus Bauarus Dorestati lectulo decumbens, aegrotabat. Verentes autem confoederati, ne à proscriptis apud Antistitem praeuenterentur, missis extemplo suae factionis coryphaeis, Dorestatū tendere, principem conuenire, deq; negotio quod erat prae manibus, certiolem facere iubent. Ad Antistitis colloquiū admissi, hāc occasionē calumniādi nacti, proscriptorum errata exaggerant, sua extenuant. Quod

1) Het HS. heeft hier: charissima, clarissima foemina. Lap van Waveren schreef op de kant: 1516 joffr. Lysbeth Evert Zoudenbalchs oudste dochter, gehylickt aan Royer van Voorst, heer van Doorburgh.

facile licuit, nemine eorum narrationi refragante. Eò tantum¹⁾ suis sycophantijs rem omnem deduxere, ut optimus princeps, cum compertiora per eos non quibat cognoscere, ipsorum sententiae subscriberet actaq; confirmaret. Atq; id potissimum accidit partim opera Jacobi de Mynden, qui tum Episcopalis aulae praefectus erat,²⁾ quo incensore Confoederatorum factio aliquādiu usa est, partim quod Confoedoratorū legatis ut uiris Ecclesiasticis populiq; primoribus (ut est innocentia neutiquam suspicax) haberet fidem.³⁾ Sic nimirum, sic optimorum principum innocentia ad bonorum perniciem plerunque abutimur, sic licentiam tandem in tyrannidem uertimus. Flavius Vopiscus in nita Diui Aureliani Caesaris, Quaeritur, inquit, quaenam res malos efficiat principes: iam primum nimia licentia, deinde rerum copia, amici praeterea improbi, satellites detestandi, eunuchi auarissimi, aulici uel stulti uel detestabiles, et quod negari non potest, rerum publicarum ignorantia. Colligunt se quatuor uel quinque; atq; unum consilium ad decipiendum Imperatorem faciunt; dicunt quid probandum sit; Imperator qui domi clausus est, uera non nouit, cogitur hoc tantum scire, quod illi loquuntur. Facit iudices quos fieri nō oportet, amouet à Repub, quos debeat obtinere. Quid multa? Vt Diocletianus ipse dicebat, bonus, cautus, et optimus uenditur Imperator. Haec uerba recensuimus. — Confoederati ubi uiderunt suis facinoribus ab Antistite etiam suffragari, cristas erexere, licentius grassati sunt, inq; proscriptorum necem semel conspirantes, atrocissima quaquauersum emisissent syngrammata, quibus edicitur ne quis proscriptorum in Tra-

1) In plaats van *tantum* schijnt *tandem* gelezen te moeten worden.

2) Hier schreef Lap van Waveren bij: Jacob van Amstel van Mynden werden geheeten Bisschop Jacob.

3) Wat hier volgt, uit Vopiscus, vita Aureliani c. 43, is in het HS, weggelaten.

iectinorum diocoesi diutius moretur, alioqui capite plec-
tendus, quicumque tandem reperiatur.

Inter haec cum plebeij uiderent se amplissima sua spe frustrari, dataque sibi experirentur à Confoederatis de libertate uerba, cum indies grauiori seruitute premerentur, coepere nonnihil primū apud sese hac de re submurmurare, donec palàm à Confoederatorum factione desciscentes ipsi inter sese mutuo tumultuari coeperunt. Huius defectionis ansam rebelladiq; audaciam, hi ciues potissimum praebuisse uisi sunt, qui in superiori ciuitatis parte degunt, quos Confoederati nouo uocabulo Septiwaudios ¹⁾ appellant. Hi primum aduersus Confoederatos laetalia arma sumpsere; eos mox et reliqua sodalitiourum cohors sequuta est. Armati itaq; in Campumfamis conuenerunt, ²⁾ ibi importunis clamoribus, probris, armorumq; strepitu, multa Confoederatis mala imprecati sunt, atrociora etiam interminati, ni suae parerent uoluntati. Hoc ubi confoederatis compertum esset, cum forent numero inferiores, protinus unum aut alterum è suis miserunt, qui benignè cum Septiuauidijs expostularent ac dicerent Confoederatos quidē ad omnem eorū uoluntatē paratos esse, tantū modestè significant quid fieri uelint. Multa ultro citroq; uerba facta, tandem ea lege utrinq; discessum est, ut Ecclesiastici, monastici atq;

1) Lap van Waveren schreef ter zijde: Septiwauidij nouo uocabulo uocati, qui? Hij schijnt dus de beteekenis van dien naam ook niet verstaan te hebben.

2) Dezelfde voegde hier bij: Coemeterium diui Johannis Ultraieeti valde celebrer est. Meminit ejus etiam Cornelius Blockius in chronico suo canonicorum regularium in haec uerba: 1451. Nicolaus de Cusa, cardinalis, jubilaci procurator et apostolicae sedis legatus . . . in coemeterio S. Joannis suggestum conscendens concionabatur ad populum, praedicans omnibus confessis et contritis annum placabilem domino, annum gratiarum et remissionis. Vgl. Heda, p. 287.

equestris ordo, commune exactionum, decumationum atq; accisorum onus cum civibus identidem ferrent: aequum enim esse ut sicut unius ciuitatis iure, ita et communi onere potirentur. Hoc contra immunitatem (ut uocant) Ecclesiasticam decretum, tametsi Confoederatis graue ac non ferendū uideretur, tamen cum in praesentiarum non alia uia poterant elabi, eousq; obtemperandum statuere, donec oportunior occasio sese offerret.

Post haec ubi Antistes ab infirmitate utcunque conualuisset, concitus Traiectum adiit, accuratius de omnibus quae inter eos gerebantur cogniturus. Isthic agentem Confoederati et Septiuuandij certatim conuenire student, quisq; suae caussae patrocinatorus. Tandem cum Septiuuandij uiderent Antistitis animum in Confoederatorum caussam magis propensum, rursus arma corripientes in Campumfamam coegerunt suos. Ad hos iam tumultuantes ipse Antistes descendens sciscitatus est, quanam tantae seditio- nis caussa, quis tandem fructus foret: iniquū esse in libera ciuitate, se praesente, leuissimā ab caussam tantos ciere tumultus. Septiuuandij è diuerso respondent non leuem esse caussam tanti tumultus, uerum iustam et grauem, quam usq; adeo labefactari noluerē, ut etiam dignissima sit quae Antistitis censura annuloque comprobetur atq; roboretur. Quid iniquum uidetur, inquiunt, si nobis abrogata iam pridem ciuium indulta seu priuilegia restitui cupimus? Quid iustius quā ut, rescissa male parta immunitate, Ecclesiastici ac reliqui id genus homines paria cum ciuibus onera ferant? Haec ni Antistes rata prius habeat, superuacaneum esse de deponendis armis uerba facere. Antistes itaq; diligentius re perpensa, ueritus ne haec procella in maiorem aliquando tempestatem erumperet, iussis quiescere spondit se eorū uotis propediē assensurū. Cumq; idipsum uiolentius exigeretur, nolens contra aquae

tractum niti, vetera civibus indulta restituit, acta confirmavit, decretis subscripsit, quae tamen omnia postea rescidit atq; antiquari iussit, in hoc sequutus nimirum magni Agesilai regis exemplum. Huic enim cum quipiam aliquādo diceret, idemq; saepius repeteret: promisisti, ita me Hercule promisi, inquit, si istud quidem est iustum, sin autem iniustum loquutus sum, non promisi. Cum idem subdidisset: ueruntamē decet reges, si quid capite annuerint, perficere. Non reges magis, respondit, quā illos qui reges adeūt petere iniusta, decet. Haec metamorphosis uehementer Septiuuandiorum animos exulcerauit, adeo ut ex eo tempore perpetuum aduersus confoederatos odium conceperint. Dictu mirum est, quā in mutuas caedes exarserint: tantum occasio deerat. Nusquam in ea ciuitate tuta quies, nusquam securitas, pax nulla, ubiq; tumultus, undiq; discordia. Huc semel omnes Furiae confluxerant. Frater altercabatur cum fratre, uicinus à uicino dissentiebat, parens cum filio digladiabatur; Artifices qui manuaria opella temporis taedium fugare solent, quiq; diurno labore uictum suae familiae suppeditabant, nunc insuetae armorum curae gnauiter inuigilant, gladios stringunt, bombardis arcubusq; certant, hastam torquent, thoracem induunt, lanceis contisq; congregi tentant. Sacerdotes, proh nefas, quorum est praecipuum officium dissidentes modis omnibus in concordiam redigere, pacemq; etiam suo incommodo conciliare, nunc elassicū canunt, [aquam] frigidā suffundunt, ad caedem hortantur, quin et ipsi armati in aciē aduersus suos ciues prodire non sunt ueriti.

Huius perniciosissimae Tragoediae cum nec modus nec finis uideretur ullus, eo tandem deuentum est, ut incertam Martis aleam experiri necessum fuerit. Anno itaq; uigesimo sexto supra sesquimillesimum, sexto Idus Decembris, Confoederati, coacto undiq; suorum numero, magno sese apparatu ad pugnam instruxere. Septiuuau-

dij e diuerso militariter et suos in aciem educere conati, castra iuxta portā quam Teloneariam uocant, metati sunt, alacres confoederatorum impetum, ut iactabant, excepturi. Magna spes, maior utrisq; metus erat. Confoederati bellandi arti fidebant, Septiuuadij uiribus, cum essent numero, non animis multo superiores. Sub uesperā itaq; Confoederati suis è castris prosiliunt, ingenti animo Septiuuadiorum castra inuadunt; ibi uixdum commissa pugna, bona pars ciuium metu propemodū exanimata à Septiuuadijs desciiuit; hinc alius alio delapsus; reliqui qui subsistebant, ubi se nudos desertosq; à socijs uiderunt, et ipsa fuga saluti suae consulere statuerunt. Hunc conflictus ille finem sortitus est. Confoederatis rerum potitis, è quibus unus perijt uir equestris ordinis, cui nomen erat Assuerus de Sulen (ex Septiuuadijs tres occubuisse narrātur), die altero magna ciuiū pars maximè qui rebellionis autores extiterant, è ciuitate profugerant. A Confoederatis in multos passim saeuitum est. Ne ab innoxijs quidem temperatum: ita incogitans et imperitum uulgus dum maiorum uotis sine delectu obsequitur, dum adulatur partibus, dumq; suis nimium indulget affectibus, in suā ipsius perniciem praiceps ruit. Vnus erat Soudenbalgus, quem equestris ordo uerebatur, qui cum patrias leges mordicus tueretur, improbis eorum conatibus perpetuò aduersabatur, huic eieiundo dum ciues suam operam nauant, et ciuitate et libertate exuti sunt. 1) Sic etiam Romanos olim cum suum Camillum ire in exilium compulissent, Gallorum Rex Brennus ad internitionem usq; deleuit, urbe priuauit, Capitolio multo uix auro redempto.

Verum enimuero ut meticulosis ac malè sibi conscijs uniuersa sunt suspecta, uerentes Confoederati, ne con-

1) De volgende volzin ontbreekt in het HS.

tracto auxilio, resumptisue uiribus Septiuuadij incautos aliquando inuaderent, facta inter se consultatione milites conductitios trecentos sibi conscribi mandarunt, quibus Episcopalis aulae praefectus aliquot equites adiunxit. Abs uiolēto hoc hominum genere multa ciues indigna perpessi sunt, Ecclesiasticorum proceres, indignum facinus qui cū symmistis ¹⁾ sua solent peragere sacra, nunc satellitio cuncti ²⁾ obambulāt, stipatoribus stipēdia largiūtur. Ecclesiae thesauris, quos pauperū aerumnis impartiri oportuit, scele-ratum militum genus alitur, aerarium publicum, quo in Reip. emolumentum uti mos erat, in Reip. perniciem exhauritur. ³⁾ Hoc facto omnis Septiuuadijs libertatis spes ablata est. Nulla repugnandi fiducia est reliqua. Hoc solo sese solati sunt, quod haudquaquam ambigerent, nullū uiolentum fore perpetuum. Interim silentio se contegunt, in meliora se tempora reseruantes.

Porro confoederati ubi neminem suis technis obstrepere, nullum suis conatibus aduersari uiderunt, egregium facinus animo meditantes, decreuerunt semel omnium ciuium libertatem, cuius scintillula duntaxat supererat, pessundare. Anno itaq; uigesimo septimo circa hos dies, qui nobis proximam minantur quadragesimam, contemplantes undiq; quinam hisce suis coeptis potissimum suppetias ferrent, placuit tandem è ditione Iselstenica Benschopiorum auxilia contrahere, quibus capitale semper odium in Traiectinos fuit. Iunctis pariter copijs edicto mandauere Septiuuadijs uti omnia sodalitorum signa, quae uexilla appellant, ad Episcopalis aulae praefectum quamprimum ferrent. Dicto parauerunt Septiuuadij, quibus praeterea indictum

1) Het Grieksche *συμμίστες*.

2) Hier zal *cuncti* gelezen moeten worden.

3) Het HS. heeft hier alleen: Ecclesiasticorum proceres aliquot satellitio obambulant, stipatoribus stipendia largiuntur, aerariumque publicum, quo in Reipubl. emolumentum uti mos, in reipubl. detrimentum exhauritur.

est, ne conuenticula deinceps aut matutinas consultationes inter se haberent. Omnia deniq; quae metu adactus Antistes iampridem indulserat, quaeq; ex ueteri instituto obtinebant, antiquata, atq; irrita fieri noluerunt, multaq; in hunc modum decreta, quae cum patrijs legibus ciuiumq; libertate ex diametro pugnare uidebantur. Voti compotes facti confoederati Bencopios domum remigrare iusserunt, nec multo post milites conductitios exhausto nuper aerario facere missos.

Interea optimum Praesulem, cum iam confoederatorum insolentia in tyrannidem uergeret, huius calamitatis tacere coepit, indoluitq; uehementer quod confoederatorum factioni tantum licentiae indulserat, praesertim cū efficacissimis argumentis illi probaretur, multa indigna Soudenbalgum, Vornium, caeterosq; proscriptos pertulisse. Subodoratus Confoederatorum imposturas, quid iam suis uafritijs uenarentur, haudquaquam uigilantem Antistitem latebat. Diligentius ergo pensitato negotio, quaquauesum tabelliones, parato in hoc diplomate, misit, Soudenbalgum et reliquos item exules, dato saluo (ut aiunt) conductu, ad se Dorestatum euocans, ut exactius de eorum causis cognosceret. 1) Non hic profecto inconstantiae nota aspergēdus est optimus Praesul, uerū iusticiae, innocentiae, modestiaeq; laudibus, omnibus longè praefendus. Principio namq; cum per Confoederatorum technas certiora non quibat cognoscere, quàm quae ipsi pro sua libidine uellent, cui ad eumulum erroris accessit aduersa ualetudo, mox ubi compertiora scire licuit, ubi data sibi uerba conspexit, indoluit, actaq; rescidit. Sic olim Philippus ille Macedo, Machetae cuiusdam caussam iudicans,

1) Al wat hier volgt ontbreekt in het HS. hetwelk hier onmiddellijk voortgaat: Soudenbalgus et reliqui item exules.

quoniam esset illo tempore somnolentus, minus accuraté quod iuris foret attēdebat, proinde aduersus eum sententiam tulit. Illo autem reclamante, prouocare se iudicium, iratus Philippus, ad quē inquit? Et Machetas, ad te ipsum rex, subdidit, si uigilans quidem attentusq; audieris. Surrexit tunc Philippus. Vbi uero ad se redijsset, nossetq; iniuria Machetam affectum, iudicium quidem non rescidit, at aestimationem litis ipse persoluit. Proinde Atheniensium Ducem Themistoclem ad Symonidē poetam qui iudicium quoddam ab eo iniustum contenderet, dixisse legimus: neq; illum bonum poetam esse posse, si praeter modulum numerumq; concineret, neq; se bonum principē, si praeter legem iudicaret. Quod si tanti fecere iusticiam à Dei cognitione alieni, quid nobis faciendum erit, qui unius ueri Dei cultu, quiq; Christi nomenclatura gloriamur et insignimur? An patiemur innocentes quosq; pessum ire, uel ex nostra conniuentia seu oscitantia ab improbis sy-cophantis opprimi. Quod si nostra indulgentia et auctoritate abusus quispiam, aduersus patrias leges in optimorum exitiū, deliquerit, summopere nobis conandum erit, ut uicissim per nos, ueteri rescisso iudicio, quod aequum, bonumq; uisum fuerit, decernatur. Nemo itaq; uti diximus, optimum principem hac in caussa Vertumnū quendam aut Proteum retulisse arbitretur, uerum ut est uitae innocentia, integritate, modestiaque suspiciendus, collatis atq; pensiculatis diligenter omnibus, quod iustum foret semper optasse. Soudenbalgus et reliqui item exules, hunc apud Antistitem fauorem nacti, sine mora Dorestatum sese contulere. Eò posteaquam deuenissent, primum per literas apud Antistitem causam suam agere iubētur. Tandem ad colloquium admissus Soudenbalgus, ut est uir melilitae facundiae, se suosq; de intentata calumnia, non absq; multorum admiratione, uindicauit. Hortatur itaq; Antistes exules bono esse animo, spondetq; se propediem auspice Christo curaturum, ut suis sedibus restituantur.

Haec mutatio dextrae excelsi ¹⁾ Confoederatorum factionem Traiecti malè habuit. Dictu mirum est, quam hic inuersus calculus illorū animis displicuit. Jam eos coelū terrae miscere putares. Quāobrē totis exertis uiribus factionis suae antesignanos Dorestatum mittunt, ut qua possint commodiori uia nihil intentatū relinquentes, Soudenbalgo calumniam struant. Actum de nobis est, inquiunt, si is reuertatur: nil superest, nisi ut suspendio trabem quae ramus. Adeo timore trepidant male sibi conscij, quibus iampridem uolupte fuit optimi principis licentia abuti. Missi ubi Praesulem adiere, rogant ut promissorum memor, non sinat ea quae olim maturo decreuit consilio ob quorundam impudentiam labefactari et conuelli: Iniquum esse principem uirum non praestare, quae ore, quae literis, quaeq; annulo suo fieri iusserit atq; decruerit. Adhaec denarrāt Confoederatos eo esse animo in Antistitem, quo semper; non obliteratam esse deniq; ueterem fidem, nec tenuiter quidē refriguisse erga eum amorem: tantum ipse integrū sese exhibeat principem. Quibus Antistes, Ego, inquit, utriusq; causam iamdudum inaudiui, deliberato autem meditatoq; accuratius negocio, cum Traiectum uenero, quod fuerit iustum, statuam. Hoc accepto responso legati confestim Traiectum contenderunt ad suos, quibus profecto Antistitis responsio, ut male sibi consijs, non admodum placuit. Nee abs re, iam enim regnum quoddam possidebant, iam tyrannidem quandā meditabātur, quibus exui molestissimum erat, et quae tutò etiam nemo facile abdicare posset. ²⁾ Phalaris enim ille Agrigentinarum apud Syculos tyrannus, amico Demoteli consulenti ut imperium abdicaret, hunc in modum rescripsisse fertur: Longè pe-

1) Deze woorden laat het HS. weg.

2) Het volgende laat het HS. weg, maar vervolgt terstond: Extrema idcirco expirari maluerunt, quam dolo affectatum imperium abrogare.

riculosius fore cēseo deponere principatum quàm occupare. Et ad summum, ita de tyrannide, quemadmodum de generatione et uita sentiendū est. Neq; enim homo si fieri posset, ut antequam nasceretur, quaenā mala in uita passurus essēt audiret, nasci unquam uoluisset. Neq; priuatus qui tyrannidi studeret, si illius intelligeret calamitates, tyrannus potius quam priuatus esse uellet. Quod si ante occupatam tyrannidem, eius mihi conditio narrata fuisset, mihiq; eam non occupandi consiliū dedisses, obtemperassem profecto. Sed cum tyrannus sim et principatu coactus in multa inciderim, non modo hominum nemo, sed ne Deorum quidem potentissimus, hanc mihi tyrannidem deponendam suaderet. Proinde Dionysius Syracusanus senior, posteaquam in tyrannidis initio obsideretur, insurgentibus aduersus se ciuibus, amiq; consulerent, ni uellet superatus captusq; mortem subire, magistratum imperiumq; deponere, cum forte fortuna bouem à coquo iugulatum, confestimq; prolapsus intueretur: Num iniucundum ac triste est, inquit, nobis metu mortis quae tam breuis est, tantum ac tale imperium deserere. Hunc pestiferum affectum etiam Confoederatos induisse apparet, qui omnia etiam extrema experiri maluerunt, quàm dolo affectatum imperium abrogare. Hoc enim futurum augurabantur, si unus Soudenbalgus ciuitate donaretur. Quare omnem mouere lapidem conati sunt, et palàm et per cuniculos uniuersa tentarunt, ut huic et Vornio uia praecluderetur. De reliquorum restitutione, non admodum digladiandum censuere.

Interea Antistes, coacto aliquantulo numero equitum, quos illi illustris princeps Florentius Comes Burensis suppeditarat, concitus Traiectum proficiscitur. Confoederati ubi inaudissent principem cum exercitu aduentare, ad arma concurrunt, oclulisq; portis ad muros aduolant;

emittunt praeterea qui cum Antistite expostulent, quidnam inopinatus praeter morem sibi uelit aduentus, quidue equitum turma portendat. Haec, inquiunt, malae cuiuspiam machinationis suspicionem prae se ferunt. Ad quos Antistes, Ego, inquit, uotis officioq; facturus satis, huc adueni, quod aequum iustumq; uisum fuerit, pro nostra uirili determinaturus: tantum abest, ut cuiquam uel leuissimam inferre iniuriam sit animus. Conscientia mille testes¹⁾: ea, si uobis bene conscia est, non est quod censuram nostram metuatis; sin autem male, etiam atq; etiam consultate, si imperatorem gesserō, imperio parendum esse uobis. Confoederatorum legati, hoc accepto responso, iubent Antistitem tantisper operiri, donec haec magistratui suo denūciēt. Secessit itaq; Antistes in monasterium Benedictinorum, cui nomen Oesbroeck. Isthic agenti per internuncium mandant Confoederati, non se quidem subterfugere censuram, neq; Antistitis improbare uoluntatem, uerum hac uia non patere illi ingressum. Licere quidem unam cum familia ingredi, at equites introducere armatos superuacaneum fore. Hoc mandato subiratus Antistes, Dorestatum indignabundus reuersus est. Abeuntem ex Traiectinorum primatibus quidam prosequuti sunt, inter quos erat eximius uir Ghisbertus de Sulen sub id temporis consulem agens primum. Hi quibus poterant modis principis animū placare studuerunt. Quod cum ob Confoederatorum perfidiam non procederet, Consul Sulenus, funesta ciuitate relicta, ad Hollandos concessit.

Porro Confoederati perpenso diligētius facinore quod in Antistitem et in optimos quosq; patrarant, haud quam ambigentes haec in suū ipsorum iugulū aliquādo re-

1) In plaats van *mille testes* schijnt gelezen te moeten worden: *mihī testis*.

ditura, ultimū statuere praesidiū experiri. In uno Gelriae Duce Carolo spes supererat: is ni suppetias ferat, actum est, inquiunt, de salute nostra. Mittunt itaq; factionis suae choragum D. Marcum Vuesium cathedralis Ecclesiae Canonicum. Huic adiungunt D. Adrianum Renessum, et alterum quēdam, eiusdem Ecclesiae Canonicos. Ne uero claudicaret ternio, claudum addunt Venradium. Legati properè profecti, Ducem adeunt, supplices legationis suae negocia pandunt, in quam nassā inciderint edisserunt, in duce iam omnem suam spem sitā esse depraedicant, ut afflictis succurrat, ut in praesentiarum opituletur efflagitant, utpote qui Traiectinorum desperatis etiam rebus hactenus patrocinatus sit semper. Alioqui sine contro- uersia percundū esse. Quod si belligerare, si incertam Martis aleam experiri necessum fuerit, nobis, inquiunt, nummorum satis est, tantum te duce, te imperatore utamur. Haec oratio Ducis animum ultro ad bella propensum, 1) nempe qui Herculeis exantlatis laboribus tot iam annos in Mauortia palaestra exercitatus sit, usq; adeo commouit, sponteq; (ut aiunt) currentem incitavit, ut confestim destinatis quadringentis pedibus cum legatis subito ciuitatem occupare iusserit. Anno uidelicet 27 nonis Augusti. Postridie pedites et equitum turmam subsequi mandauit, qui cum ab ingressu ciuitatis secluderētur, sub noctem effractis à Confoederatorum factione portis, auulsisq; repagulis, intromissi sunt. Eo pacto Traiectinorum ciuitas, in Gelniorum potestatem redacta est. Haec sola calamitas Traiectinis deerat, nondum enim completa erat malicia eorum. 2) Hocce sceleratum facinus Confoede-

1) De woorden: nempe qui—sit usque, en sponteque—incitavit, zijn in het HS. uitgelaten.

2) Het HS. gaat dus voort; Gelrijs itaque intra ciuitatem receptis, cum iam universa sursum atque deorsum iactarentur, cumque praesentem intentarent omnia mortem, hi cives enz. met weglating van het overige.

ratis restabat, ut iustissimè tandem ultio Diuina desaeu-
ret in impios; quibus ad cumulū damnationis sola supererat
perfidia. Eheu quanta scintillula, quàm edax flamma, quae
non modo Traiectinos, uerumetiam bonam finitimarum regi-
onum partem in uitae rerumq; discrimen coniecit. En ciuiles
discordiae, intestina odia, priuatae simultates, perditissi-
morum hominum luxus atq; ambitio quot peperere homi-
num strages, quantam calamitatum molem inuexerunt? Et
ut semel dicam, extremum adfert exitium qui bellum ciet,
quod omnium uitiorum lernam secum trahere solet. Gel-
rijs itaq; intra ciuitatem receptis, cum iam uniuersa sur-
sum atq; deorsum iactarentur, cumq; praesentem inten-
tarent omnia mortem, hi ciues qui se eatenus ab omni
factione seruauerant immunes, protinus è ciuitate aufugerunt,
adeo ut ultra mille ciues, annumeratis his qui prius exula-
bant, profugisse memorentur.

Neminem cui uel mica salis sit, latere arbitror, quàm
acerbe ¹⁾ optimum Antistitem, lerneae haec excetra, quae
non nisi Herculeae claua domanda erat, effecerit. Velit nolit,
in suos ciues, uelut in sua uiscera, lactale ferrū stringere
cogitur. Eò siquidē foedifragorum imposturis res deuoluta
erat, ut nullo remedio huic malo mederi posset, quàm ut
malo nodo malus quaerendus esset cuneus, ne sua tandem
cyprio boui deesset merenda. Cogit itaq; exercitum ²⁾, tri-
bunos, centuriones conscribi iussit. Contractis autem tribus
peditum millibus, equitibus ducentis, in aggere Vardano,
loco natura munito, iuxta ostiū fluminis quod Traiectinorū
(ut diximus) ciuitatem interfluit, castrense propugnaculum
erexit, quod firmissimo ex quadrato cespite uallo intertex-
tis undiq; trabibus cinxit. Disiectis deniq; cataractis,

1) Hier schijnt *acerbum* gelezen te moeten worden.

2) Het HS. heeft hier alleen: Cogit deinde Antistes exercitum.

fluuij meatum obstruere conatus est. Reliqua item castella, quae passim in Traiectinorum agro erant, armato milite compleuit, non instrenuam nauans operam, ut ab importantibus comitatibus Traiectinis uia praeccluderetur: Arbitrabatur enim tantam multitudinem, si nihil inferretur, breui fame laboraturam. Quare molas¹⁾ frumentarias quae iuxta portas erant, immisso igne exussit, pecus omne abegit, suburbana demolitus est: Segetes quae iam dudum in aruis matura erant, in suorum horrea conuehi iussit. Atque haec omnia non praedandi aut sese ulciscendi desyderio praecipit fieri humanissimus Praesul²⁾, ab omni uindictae praedaeque cupiditate alienus, sed conatus est tristibus hisce iniurijs data opera Traiectinorum animos territare, quo maturius funesto malo finis imponeretur.

Interea Carolus Gelriae dux Transisulanorum regionem inuadere parat, dolo occupata Hassela, oppidulo haud procul à Suuollis, Ultraiectinorū nomine. Haud multo post tempore cepit oppidulū Dorestato uicinum, cui à praeterfluente Rheno, Rhenum nomen est, Diuae Cunerae memoria celebre. Traiectinis proinde peditum equitumque numerum auxit, uberrimè comitatum importauit, in proximos pagos ire frumentatum praecipit, atque in sua tandem uerba iurare compulit. Ciuitatis praefecturam nobili uiro Rosumo archistratego suo delegauit. Huius imperio tam ciues quam milites parere, huius arbitrio omnes obtemperare iussit. Aucto autem militum numero, huc enim omnis fermè Gelriorum nobilitas confluxerat, quoniam confoderati exhausto iam dudum aerario tantae multitudini non erant soluendo, decreuerunt ciues grauibus subinde exactionibus exugere, quin et uiolentum hoc militum ge-

1) molae zija hier *molens*.

2) Het HS. heeft: praecipit fieri Praesul, sed conatus est.

nus non in aedes tantum, uerum etiam ad communem mensam admittere oportuit, nemine contra haec uel mutire auso.

Transisulani iam dudum pertaesi, tanquam Eurypi¹⁾, crebro recurrentis belli, turbata iterum à Gelrio regione, cum uiderent rursus bello sibi decernendum fore, tractato cum Antistite consilio, pensiculatis diligenter omnibus, imperatori Carolo communibus animis sese subdere deliberauerunt. Accitusq; Princeps Florentius Comes Burēsis, nomine Caesareae Maiestatis à Transisulanorū Repub. inauguratus est, accepta una cum Caesareanis legibus libertate, fidei sacramentum uicissim stipulati sunt. Belli administratio Clarissimo uiro Georgio Schenck à Tautenburch, Caesareae Maiestatis apud Phrysios uicario, demandata est. Is accepto exercitu gnauiter suo officio functurus, ne ignauia ociose torperent milites, aliquot menses à bello feriat, mox speculam arctissime à Gelrijs munitā, quae Campenorum ciuitati imminebat, totis exertis uiribus oppugnauit, oppugnata ui cepit iugulatis ad unum omnibus. Erat proinde Castrense propugnaculum munitissimum inter Suuollanos atq; Campenos, utrisq; aditum ocludens, istud aduentante Georgio, rebus desperatis, facta extemplo deditione, sese tradidit. Nec multo post tempore mense Martio Hassellam obsidione cinxit, quam post bimestrem obsidionem tandem in deditionem accepit. Interea Gelrij, coniunctis copijs, insignem arcem cui nomen est Horstum, obsederunt, quae uix triduanam obsidionem sustinens, praefecti, ut quidā aiunt, dolo sese deditit. Hanc tamen arcem Gelrij demoliti sunt, lapidum aceruis ad Rhenorum oppidum deportatis. Hinc ad Emssam profectum est, arcem Amersfordiae proximam. Ea ne aduentum quidem, ne dicam impetum Gelriorum passa, repente se tradidit. Tanta

1) De Grieken gaven den naam der zeeëngte Euripus aan een *veranderlijk mensch*.

erat Praefectorum perfidia. Capta sunt et munitiora aliquot castella, Dornum scilicet, Sconaudia, Mirha, Hamum, quae sine magnis impensis postmodum Antistes in suam potestatem redegit.

Demum cum bellum praeter opinionem protelaretur, atq; indies magis magisq; inerudesceret, ratus se uiribus ac neruis bellicis inferiorem fore Antistes, cum imperialis aulae proceribus magno consilio tractare coepit, quidnam illi hac in re deliberandum, quid faciendum foret. Illi suadent non esse committendum, ut audax et inauditum facinus Traiectinis ac Gelrijs impunè cedat. Hoc malum non suo tantū capiti imminere, uerum etiam finitimis undiq; perniciem minitari. Quare non defuturos, aiunt, qui illi neruos belli suppeditent, tantum ipse fortem infractumq; agat principem. Hac spe animatus Antistes, continuò in Gelrios mouit, Batauiamq; depopulatus est, non modica praeda abacta. Insulam quoque Tielanam inuadit, ubi castellum Gellicum, fluuiolo cui Lingae nomen est, imminens, obiter oppugnauit, cumq; magnis utrinq; uiribus et oppugnaretur et à praefecto Otthone Scerpenzelio defenderetur, ui tandem captum, ad unum omnibus cum Praefecto interemptis. Interim rigente bruma, cum milites in hyberna sese reciperent, nonnihil à rapinis et sanguinario ludo cessatum est.

Sub uernum tempus, cum mitius coelum iam dudum ad bella pelliceret, Gelrius uersutijis ac technis tanquam Manors ille Homericus sua panoplia armatus¹⁾, haud ambiguis coniecturis ratus, quid in se et in Traiectinos Caesareae aulae proceres clanculò machinarentur, coadunato peditum exercitu, opulentissimum totius Hollan-

1) De woorden: tanquam Manors—armatus ontbreken in het HS.

diae pagum Comithagam populabundus inuasit, anno uigesimo octauo, nonis Martij. Magnam hinc auri, argenti atq; preciosissimae suppellectilis uim abstulit¹⁾. Difficile dictu est, quanta isthinc praeda, quam opulenta spolia abducta. Nemo tamen ex augustissimo Senatorum ordine, pauci ex ciuibus à Gelrijs intercepti sunt. Tanta siquidem auiditate praedae incubuere, ut omnibus latissimae fugae uia patnerit. Audacissimi huius facinoris aucthores atq; duces extiterunt ex Confoederatis D. Johannes Huchtenbrochus, Lubbertus Vualius, Jodocus Bickius²⁾, Michael pistor³⁾ et alij nonnulli factiosorum coryphaei, ad quoduis facinus paratissimi. Istis Comithagae omnia passim tanquam soricibus spe praedae arrodentibus et abstrusiora quaeq; scrutantibus, D. Marcus Vuesius, quem Confoederatorum choragum diximus, Christophoro Vuesio fratri epistolam scripsit, dentatis subinde dicterijs scaturientem, ex qua profecto et reliqua tanti uiri pro sua factione studia conijcere licet. Grammatophorus, cui hanc perferendi prouincia demandata erat, à Vuordenorum praefecto interceptus, cum nihil literarum se ferre testaretur, atq; id ipsum conceptis uerbis iterum atq; iterum iuraret, iussus nudari, hanc tandem epistolam uestium appendici insutam prodidit. Ea postea Delphos, ubi comitia erant principum, deportata, multis tum mali suspicionē, tum calumniandi ansam praebuisse uisa est. Citat enim nominatim quibus parcendum, et in quos potissimum saeuendum sit. Deplorat et ipse suam fortunam, taciteq; stomachatur in Maresscallū Rossumum, quòd uir Ecclesi-

1) In het HS. volgt onmiddellijk: Audacissimi huius facinoris enz. met weglating van het overige.

2) Hierbij teekende Lap van Waveren aan: Jodoci Byckij filius fuit Arnoldus Eyekius, poeta et in gymnasio Ultraiectino quondam quaternorum rector.

3) Lap van Waveren: Michaelis pronepos est vir rev. Carolus Rosweydyus, societatis Jesu theologus.

asticus, scilicet, ab hac praedandi spe, contra pollicitationem seclusus sit. Siquidem erat iam pridem inter eos decretum, ut et ipse gregariorū militū cohorti admixtus, in Comithaga rarae uictoriae tropheū statueret. Adeo nō pudet Ecclesiasticos, imo Lymphaticos ad hūc insanire modum ¹⁾).

Haec iniuria atq; inopina calamitas non Hollandos tantum at Brabantos, Zelandos, Morinos, Picardos, Hannonios, Phrysios et uniuersos deniq; Caesareanos grauiiter affecit turbauitq;. Hanc notā sibi inustam cuncti aegerimē tulere. Quare moti ob repentinam luem tanquam ostro perciti, non modo Gelrios, sed maximē Traiectinos, huius mali incensores, totis exertis uiribus adoriri parant. Nactos se iā occasionem arbitrati sunt, quo sese de Traiectinis semel ulciscantur, quorum animus perpetuo in Gelrios propensior fuerit, quā in Caesareanos. Interea dum isti res bellicas apparant, dum cogunt exercitum, dum stipendiorum summam adnumerant, Gelrius, haudquaquam sui dissimilis, eos milites qui apud Antistitem Dorestati erant, ueteri arte in nassam pellexit. Erant enim Dorestati pedītū manipuli duo, equites ducenti. Istis in minutioribus quae diximus, castellis expugnandis iamdudum occupatis, Gelrius subornauit impostorem, qui signo ac uestis genere, Caesareae Maiest. tabellionem omentiretur; huic addidit comitē, quo maior illi fides adhiberetur, sacerdotem quendā. Ad huiusmodi quippe facinora hoc hominum

1) Het voorgaande, van de woorden af: Istis Comithagae omnia passim tanquam soricibus ontbreekt in het HS. Reeds Lap van Waveren merkte dat op en teekende er bij aan: Quae hic desiderantur, vide in excuso fol. 50. *fratris epistolam*, hanc epistolam excudit inque lucem dedit Aert Meurs, typographus Hagae, qui Hortensiam de secessionibus Ultraiectinis Belgice versam edidit.

genere hodie abutuntur plaeriq; ut qui olim pacis praecones, nunc proditionis conciliatores fiant. 1) Personatis histrionibus commenticiā epistolam in manus tradidit; qua Antistitē commonefacit, ut confestim uniuersum suum exercitum ad se Dorestatum cōuocet, praesto enim esse duo milia Caesareanorum militum, superiorem Batauiæ partem adoriri parata. Quare scribō hortatur, uigilanter operam dare, ut quā primū exoriri uiderit apud Batauos incendij flammam, quod aduentus signum ac tessera foret, suos iuberet ad unū omnes, transmissō Rheno, ad se aduolare, quo cōiunctis copijs licentius omnem liceat Batauiam pro uoto populari. Antistes ut est nimium credulus, et ab omni prorsus doli suspicione alienus, impostoribus fidem habuit, conuocatumq; exercitum iussit sese curare, ut expediti, dato signo, sine mora transfretare possent. Gelrius qui omnem clanculō exercitum in ea loca deduxerat, ubi in insidijs commodē delitescere possint, sub uesperam signum dare iubet, exortaq; incendij flamma Darestatanos nihil mali suspicantes exeiuit. Qui cum certatim transmissō Rheno in locum designatum uenissent, insidijs circumuenti, uniuersi aut trucidati sunt aut intercepti, paucissimis fuga delapsis.

Post haec Caesareani coacto undiq; exercitu, quatuor milia peditum in aggere Vardano consedere iusserunt, quibus mandatum est sedulō aduigilare, ne qua uia Traiectinis commeatus importarentur neue eruptione aliquando facta Hollandos rursus inuaderent. Reliquū exercitum in Brabantia apud Busciducenses statuerunt, qui Gelrios à Brabantis propellerent. Interim Florentius Comes Burenensis, cui à Caesarea Maiestate totius belli summa demandata erat, bombardas, arietes, uineas, pluteos, scalas, secures, phalaricas, harpagones, ligones et reliqua id genus belli instrumenta apparare coepit. Quarum rerum

1) Deze volzin ontbreekt in het HS.

tantam coegit copiam, ut nunquā tam ingens tamq; uiolenta tormentorum bellicorū uis hisce in regionibus uisa sit. Exactis igitur hoc in negotio duobus fermè mensibus, assumpto exercitu Brabantico, mense Maio in Vardam applicuit, ubi lustrato omni tam peditū quàm equitum exercitu, relictis duobus in Varda peditum manipulis, properè Amersfordiam ad Antistitem Henricum profectus est, cōmunicatoq; cum illo consilio, arcē munitissimam Emsam postridie obsidione cinxit, quā die tertia ualida militum manu expugnauit. Hinc cum omni exercitu ad Hattumum Gelriae oppidū, flumini cui Isulae nomen est, imminens, mouit. Ad huius obsidionem Clarissimus uir Georgius Schenck cum exercitu Transisulano, transmisso flumine, se quoq; contulit. Oppidulo Hattumo adhaerobat arx, totius Gelriae nominatissima, adeo valido murorum ambitu cincta, ut à multis inexpugnabilis diceretur. Hanc ubi tormentis bellicis undiq; pulsassent, Caesareani impetu facto oppugnauerunt. Quibus cum hi qui in arce erant, fortiter resisterent, spe sua frustrati ab oppugnatione repulsi sunt, quingentis fermè ex suis interemptis. Die altero cum Caesareani ad oppugnationem arcis expeditius sese rursum accingerent, bombardisq; muros quaterent, Hattomi ueriti sese uiribus tandem inferiores fore, neq; succedancis oppugnationibus posse tandem resistere, sese dediderunt. Haec res praeter multorum opinionem, ingentem Gelrijs metum incussit, adeo ut hi qui in castello erant modis omnibus munitissimo, cui Altena nomen est, prope Dauentriam soli metu perculsi atq; propemodum exanimati, exusto castello aufugerent, nemine persequente, quae res Dauentrianos magno metu soluit, adeo ut ex seruitute sese in libertatem donuo esse uocatos arbitrarentur, tantam uiolentiam a militibus Altenaijs perpassi erant. Proinde et qui in arce erant prope Nerdenum cui Hulkenstenum nomen est, incensa arce, fugam nullo urgente iniere. Tantum omnibus metum et Hat-

tomae arcis expugnatio, et Comitis Florentij praesentia incusserat, ut non abs re mihi dixisse uideatur, qui dixit se malle ceruorum agmen duce Leone, quàm Leonum ceruo duce. 1) Posthac Comes dispositis Hattumi diligēter omnibus, uniuersam exercitus uim ad alterum Gelriae oppidum, Oceano Septentrionali adiacens, cui Harderuicum nomen est, applicuit, quod uix quatuordecim dierum obsidionem sustinens, sese in manus Comitis omnibus saluis tradidit, die uidelicet ultima mensis Junij. Est et alterum Gelriae oppidulū, Harderuico uicinum, quod Elburga dicitur, hoc antequam ad Harderuicum exercitus moueretur, ultro sese dedit. Tanta erat fama mansuetudinis ac benignitatis principis Florentij, quem omnibus uerè didicisse constabat, parcere subiectis et debellare superbos.

Interea Godefridus Vornius cum Antistite qui Amersfordiae trecentos equites in omnem euentum paratos habebat, tractare coepit, illiq; suggerere, se iam dudum inuenisse uiam, qua sine magnis adeo impensis Traiectinorum ciuitatem liceret in Antistitis potestatem redigere: Esse enim in Traiectinorū suburbio quod uulgo Vuerdā uocant, uiros aliquot quibus tuto fidere posset, qui suam hac in re operam stronuo nauare parati sint, modo equitum peditūq; exercitus illi pareant. Hoc cum Antistiti summopere probaretur, Vornius acceptis equitibus qui Amersfordiae erant, aduocatisq; duobus peditum manipulis qui in aggere Vardano consedebant, quibus D. Gulielmus Turca praefectus erat, exposito, quidnam in animo decreuisset, prima die mensis Iulij, sub ipsam auroram ad Traiectinorum ciuitatem clanculo admouentes, sub uirgultis atq; segetibus in insidijs delituerunt. Suburbani uero Vuerdeni, qui An-

1) De woorden: ut non abs re—ceruo duce worden in HS. gemist.

tistiti operam suam hac in re sponderant, eius portae custodi sub attestatione sacramenti ante aliquot dies rem omnem indicarant atq; machinationis suae seriem omnem patefecerant. Itaq; inclarescente iam die cum Turca ac Vornius milites aliquot ex latibulis ad portas pedetentim ire praecepissent, atq; subinde plures mitterent, Gelrij qui in superiori portae loco erant, ubi uiderunt ignotos aduentare milites, portario acclamavere, uti sine mora portas seris ocluderet. Qui cum responderet, ut erat pridie edoctus, nihil esse periculi, ex Gelrijs hosce esse milites, atq; ipsos adeo qui praedādi causa sub ipsam noctem erant egressi, illiq; imperiosius etiam cum minis urgere niterentur, uti portas obseraret, unus ex Vuerdenis mota manu, aduentantes Antistitis milites quā ocyssimē omnes ad portā aduolare iussit. Istis itaq; certatim in portas prorumpentibus et aliquot iam ciuitatem etiamnum ingressis, Gelrij qui in superioribus portae locis manebant, ingentē ligneam cratem, quae inter duos muros portae adhaeret sublata, recte in terram demiserunt. Hoc facto cum utrisq; et intromissis et introire festinantibus uiam praecclusissent, Vuardeni atq; aliquot etiam ex ciuibus huius facinoris conscij, securibus et ascijs, quas in hunc euentum parauerant, duas è crate trabes utrinq; praesciderunt, atq; eo modo ligneam cratem hastis et contis in sublime extollentes, equitibus ac reliquo peditum exercitui ingrediendi uiam patefecerunt. Exorto ciuitatis clamore Gelrij et Cōfoederati tumultuāter arma corripientes, hosti obuiam progressi sunt. Ancipiti utrinq; Marte aliquādiu certatum est. Verum quoniam magna hostium uis iamdudum in ciuitatem irruperat, et bona ciuium pars ad eos quoq; descisceret, uerentes Gelrij ne ab equitibus circumuenirentur, pedetentim terga dedere, factaq; tandem eruptione, è porta Telonearia fuga salutis suae consulere. Quadraginta in eo conflictu ex Gelrijs oppetierunt, inter quos erat uir bellicis artibus insignis

Guilielmus Gentus, qui pridem in Batavia complures ex Dorestatanis sua manu iugularat, et alter quidam Geliorum militum tribunus, vulgo uocatus Dobbelsteyn. Die altera Henricus dictus subulcus, ex latibulis interceptus, in morem pecudum ab exulibus in frustra concisus est. Tantis erat exulum aduersus Confoederatos furor. Capti sunt autem ex Gelrijs generosus D. Christophorus Comes de Moursa, cui post Rossumū Traiectinae ciuitatis praefectura obuenerat, D. Vualrauius Vuardenburgus, atq; Doctor Guinandus Arnhemus, Gelriae ducis Consiliarius. Ex Confoederatis uero sexaginta capti referuntur, inter quos insigniores erant, ex Ecclesiasticis, D. Georgius Solmius Decanus Basilicae Diui Petri, M. Godefridus Campenus, Canonicus S. Joannis, quondam Officialis (ut uocāt) Traiectinus, D. Venradius, D. Jacobus Gentus, D. Jacobus Crollius, Canonici diuae Mariae, D. Martinus Leuuenbergus, D. Joannis Realis, Cathedralis Ecclesiae Canonici, M. Arnoldus Amerongius, Canonicus Diui Petri. Ex nobilibus atq; Patricijs, D. Joannes Huchtenbrochus, eques auratus, Arnoldus Renessus de Vulvē, Ghisbertus de Hā, Joannis Vuichus, Cornelius Martssenus, Godefridus Regius praetor, Gerardus Feitus, Fridericus Rineueldius, Jacobus Vermatus, Gulielmus Knyffus, Cornelius Roius. Ex plebeijs Jodocus Eickius Confoederatorum choragus, Cornelius Haccus, Jacobus Blomius, Nicolaus Pellio, Petrus uulgo dictus Bedueruuercker, et alij nonnulli qui Confoederatorum factioni sese immiscuerant. Reliqui cum Gelrijs aufugerunt. Uniuersa proinde Confoederatorū bona, aedes atq; possessiunculae militibus in praedam data sunt. Opimus hinc prouentus et militum praedae et Antistitis fisco acercuit, omnibus affatim ditatis. Istis itaq; rerum potitis, Gelrij qui à Traiectinis profugerant, ubi ad Renorum usq; oppidum excurrissent, suamq; Tragoediam commilitonibus qui Reni erāt, denarrassent, territi et ipsi, conuasatis protinus omnibus, pariter in Gelriam relicto oppidulo demi-

grarunt. Atq; eo modo Renorum oppidum demum in Antistitis potestatem sine caede cuiuspiam deuenit.

Post haec Antistes Traiectum ueniens, Comitem Florentium eò accersijt, qui cum Praesuli quidnam illi hoc in negotio faciundum, quidue Reip. utile foret, consulisset, post quadriduum ad exercitum qui in Velua eius praestolabatur aduentum, reuersus est.

Ipsis itaq; Idibus Julij Antistes quinq; ex Confoederatis, scilicet Godefridum Regium, praetorem Traiectinae ciuitatis, Gisbertum de Hā, Cornelium Hackum, Jacobum Blomium et Nicolaum Pellionem capite plecti iussit. Die item altera 17 scilicet kalend. Augusti, Loesdrechenus quidam transfuga patibulo in medio ciuitatis affixus est. 12 proinde kalend. Augusti septem ex cōfoederatis decolati sunt, scilicet Joannis de Vuick, Cornelius de Martsen, Gerardus Feitus, Guilielmus Knyff, Jodocus Eickus Petrus Bedueruereker, atq; Cornelius Roius.

Proinde et duos ex Ecclesiasticis, quos Dorestatum iam pridem uexerat, scilicet M. Godefridum, quem diximus Officialem, et Venradium, culleo insutos, Neptuno litauit, prima uidelicet die Octobris sub noctem. Reliqui, qui aut Traiecti aut Dorestati ex Confoederatis captiui detinebantur, ex pacis confoederatione absoluti sunt.

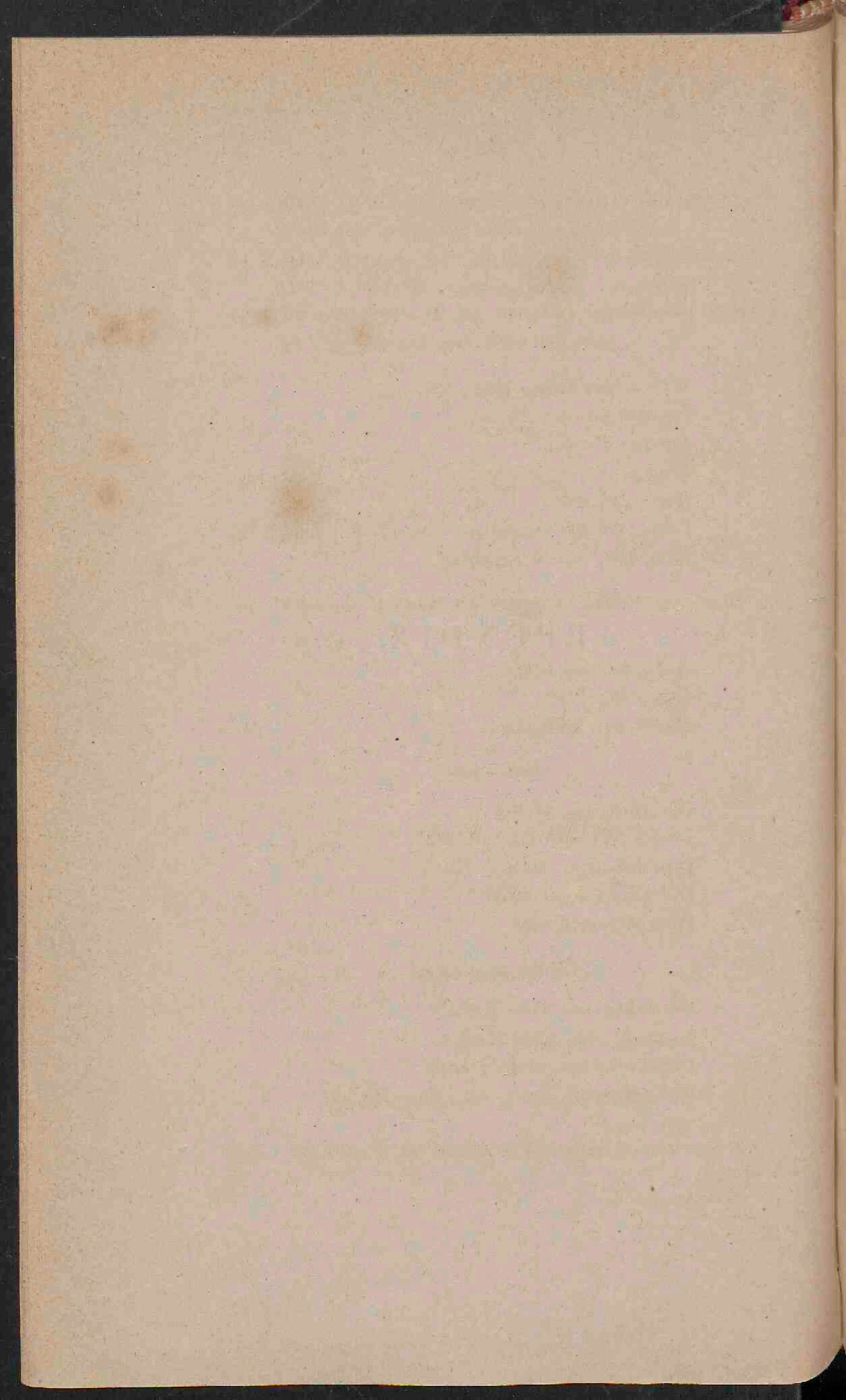
Interea (ubi Comes Florentius frustra Tielam Gelriae oppidum obsidione tentasset) comitia principum Gorichi habita sunt, ubi solida pax inter Augustissimum Caesarem Carolum et Gelriae Ducem atq; ipsos deniq; Traiectinos haud poenitendis conditionibus firmata est, restitutis Gelrio oppidis quae illi iamdudum Comes ademerat.

Soluto autem Gorichi principum conuentu Comes Hogenstratanus Caesareae Maiest. apud Hollandos Vicarius, cum suis sese Traiectum contulit. Vbi cum nouis magistratum auspicijs ex more instituisset, ciues omnes (posteaquam Henricus Antistes ipsos a sacramento quod ei iam pridem praestiterāt, absoluisset) in Caesaris uerba iurare

compulit: ipseq; Caesar. Maiest. nomine à Traiectinis inauguratus est. 1) Atq; eo modo ordinatis diligēter omnibus, bonū militū partē exauctoratā missam fecit, pacem depraedicauit, ciuesq; in quiete agere iussit.

1) Lap van Waveren schreef ter zijde: op XI^m maechdendach 1528. Keyersdag Ultraiecti hic dies anniversarius ab Ultraiectinis scabinis vocatur, en aan het einde teekende hij aan: hic desinit exemplar excusum a° 1542.

APPENDIX.

Dese nabescreuen personen zijn de geslegenen int innemen der stadt van Vtrecht.

Willem van Gent.

Cobbelstern, hoeftman.

Joncker Keppel.

Ereing, des fursten secr.

Gerijt van Zwoll.

Eenen vromen tromsleger van iij off v fout (sic).

Item noch wel xl knechten.

Dese nabescreuen gevangen wesende zijn doot geslegen vande ballinge.

Heyn Verckendriuer.

Gijs inden Otter.

Steuën van Butendijck.

Gevangens.

Die greve van Moers.

Doctor Wynant van Arnhem.

Mijn heer van Weerdenborch.

Die generael prouoost.

Henrick van Ghent.

Vande geestlicheyt.

Die deken van sinte Peter

Venroey, can. sinte Marien.

Deduua ¹⁾, can. sinte Marien.

Meyster Jacob Croll, can. sinte Marien.

1) Deze naam is gevlekt en onleesbaar, het is echter niet Jacobus Gentus.

Mr Goeyert Coenretorff, officiael can. sint Jans.
 Heer Jan de Boel, vicaris ten Doom.
 Heer Hermen van Amerongen, can. sinte Peter.
 Heer Aelbert Heusdinck, vicaris ten Doom.
 Heer Arend de Rijk.
 Mr Jan van Bommel.

Gevangens vande werlicheyd.

Mijnher van Huchtenbroeck.
 Eerst van Wijck Diressz.
 Vrederick Voicht van Rijnvelt.
 Hermen van Wee.
 Adam van Dromen, te Amsterdam gevangen.
 Willem Loefsz.
 Den ouden Peter Robbertss.
 Geryt van Eck.
 Geerloff int Zwerten hooft.
 Claes Gerrytss. Kistemaker.
 Wouter Scay.
 Elis Jeliss.
 Plonis Floriss.
 Jan Alertss.
 Die pastebacker inde Donckerstract.
 Splinter van Nyenroey.
 Adam Henryess. Veenman.
 Zander die consistoriclerck.
 Meyns van Ysselt.
 Diestam van Roeyens en soen.
 Dirck Mor, te Wijck gevangen.
 Jacob Vermaet. }
 Heynrick Alertsz. } te IJsselsteyn gevangen.

Dese nabescreuenen zijn onthoeft.

Goeyert die Coninck, scout.
 Gijsbert ver A.

Geryt Foeyt, ouerste ouderman.

Jan van Wijck Willems.

Cornelis van Meerten.

Joost van Eyck, muntmeyster.

Diestam van Rooyen.

Peter Robbertss., beduerwercker.

Cornelis Hack.

Willem Knijff.

Claes Pouwelss.

Jacob Bloem.

Sub hoc ergo Antistite Regalis illa Traiectensis Ecclesiae dignitas, omnibusq; reuerenda authoritas labefactata sublataq; est, proprietas ciuitatis, Ecclesiae per Carolum Martellum collata, ad Hollandos translata est, praeterea omnis temporalis iurisdictio inferiorum superiorumq; ciuitatum cum Comitibus Groningiae et Teisterbandiae, cum sigillis aureis Henrici et Conradi Imperatorum munitis, transportatur, quarum literarum characteres nostro saeculo magna admiratione incogniti sunt, earum vero sigilla postulatj expressimus relinquenda. ¹⁾

Cum ijs purissimi auri sigillis, etiam Dagoberti primi nostri fundatoris, Clotharij, Theodorici caeterorumq; successorum Regum Francorum, Ottonum, Henrici 3, Conradi Imperatorum, simul et Caroli Calui, et quam plurimorum Regum, Principum, Ducum, Comitum, Baronum, quorum nomina longum esset narrare, sigilla temporalem iurisditionem concernentia, Anthonio Montengij procurante, ablata sunt.

Anno 1529 in eo loco, quem hactenus Johannitae inhabitarunt, sacris dirutis, arx dicta pacis construitur ²⁾, cuius superliminare tale continet carmen:

1) Hier vindt men in het HS. een schets der zegels.

2) Vide Amandi Ziriczaci chronicon, schreef Lap van Waveren ter zijde.

Arx dicor pacis, a quinto condita Carlo,
Grata bonis statio, sed ferrea virga malignis.

Anno 1540 pridie assumptionis Mariae intra 7 et 8 horas vespertinas Carolus V Traiectum ingressus ab Ecclesijs cum cappis sericis a porta Thelonea in Ecclesiam Traiectensem deductus est atq; eo in loco quo Episcopus Burchardus sepultus est in naui Ecclesiae, praesentibus principibus suis et Georgio de Egmond Episcopo et Johanne Vorstio Decano Traiectensi astantibus, Ecclesiae Traiectensis fidelitatis iuramentum vt Dux Brabantiae, comes Hollandiae, Dux Gelriae et sui ipsius nomine praestitit, hospitatus in domo Decani Johannis Vorstij in Coemiterio D. Johannis, et recessit 19 eiusdem mensis.

De festo aurei velleris Traiecti celebrato, a Carolo eius nominis quinto imperatore, eius ordinis praeside, ipsisq; eiusdem ordinis heroibus, a^o 1546.

De Praestantissimo aurei velleris ordine festum celebrari coeptum est Vltraiecti in Ecclesia Cathedrali D. Martino sacra 2^a Januarij a meridie sub horam quartam, finitum quinta mensis eiusdem circa horam meridianam.

Primo die ad vespervas itum horam circiter quartam caelo vndiq; quam densissime ningente. Processerunt celebri pompa ab aula Caesaris, monasterio videlicet Dominorum Teuthonicorum, iuxta moenia ciuitatis ad plagam occidentalem, primum Canonici quinq; Ecclesiarum, vestiti omnes proluxioribus indumentis, quorum vsus in sacris tantum est, cappas vulgus vocat, partim ex bisso, purpura sericoq; par-

1) Ante aedes decani stabat hermes Batavus: qui in angulo atrij domus ciuicae in terram depositus ima sui parte hodie cernitur. Inscriptio autem est apud Lappium. Dit teekende Lap van Waveren aan.

tim ex auro arte plumaria varie confectis. Deinde Abbates et Episcopi mitrati in vestimentis aequae ad sacram religionem spectantibus, quorum hic erat numerus et distinctio. Primo ordine Abbates quatuor, bini incedentes, ante quos suus cuiusque famulus baculum pastorem anteferebat, sacellanus a tergo sequebatur. Priores duo, Abbas a Barna et Abbas Insularis a Marieweerd, posteriores vero Abbas Egmondanus, Abbas S. Bauonis gandauensis. Hos totidem Episcopi sunt subsequuti e quibus Episcopus Ebronensis qui et Suffraganeus Episcopi Traiectensis ac Episcopus Nissenensis simul et Episcopus Tornacensis et Cameracensis congregiebantur. Postremus in hac classe ibat Episcopus Traiectensis duobus suae dioeceseos Abbatibus, dextrum latus Abbas ad S. Paulum in Traiecto, sinistram clausit Abbas S. Laurentij in Oesbroeck. Caeterum ministri Episcopi Traiectensis, Amelius Nijeullerus propositus Lejdensis et Cano. Tra. alter Indocus Moerkerken Cano. et Thesaurarius cathed. Ecclesiae Tra., quorum hic pone sequens Mitram pontificalem cum opus esset vel deposuit vel praesulis capiti iterum imposuit, ille praevius baculum gestabat pastorium. Post hos Tubicines Caesaris numero quatuordecim, in equis, subinde ebuccinantes. Deinde Columniferi, Massarios vocant, proxime Caduceatores, olim heroes nunc heraldos vocant, habitu sui officii, sequebantur hos rursus quatuor illustres eius ordinis officarii. Primus Dominus Franciscus Valesius armorum Rex et primarius ordinis aurei velleris heros, Toison vocant, cui spectandum monile aureum ex humeris pendebat, in quod eorum omnium, qui huic ordini ascripti essent, insignia visebantur inserta. Secundus D. Nicolaus grapharius; Tercius D. Sterck, Thesaurarius. Quartus D. Nigri, Cancellarius, omnes in cultu ipsius ordinis bini sequebantur. Inde quatuor succedunt paria de ipso ordine dominorum, nam plures non erant praesentes, ex quibus primi erant Comes Burensis et Comes Laleijn, deinde D. de Bossu et D. de

Brederode. Tertio loco D. de Pijnois et Comes de Reulx : post quos D. de Tresignis, et Dux Arseschotius eius ordinis Decanus, absente Palatino archidiacono. ¹⁾ Horum omnium colla Torques aurea in modum aurei velleris circumdabat. Deniq; Caesar postremus cum pariformj ordinis habitu et collari ornamento solus est subsecutus. Post Caesarem sequebantur Ferdinandus Archidux Austriae, Ferdinandi Romanorum Regis filius medius, Princeps Pedemontium a dextris, Dux ab Alua a sinistris. Habitus Ordinis fuit vestis larga et fluxa ex humeris in talos vsq; demissa, cum manicis item largis et amplis, quam cingulum circum lumbos astringebat. Pileus quoq; ad hunc habitum pertinebat, qui instar capitij antiquitatem referentis erat, cum tortili et in se conuoluto circum orificium ambiente limbo, qua parte capiti imponebatur, versusq; verticem aperturam fluxam habebat et vagam in occiput ac ceruicem recumbentem cum cauda astricta et longiuscula, ex latere altero annexa, quae collo circumiecta pileum capiti, cum opus esset, detractum et in humeros repositum ne diffluere ac delabi indetentum posset, coercebat. Hic habitus ordinis perpetuo triduo talis fuit, sed ter variatus colore diuerso. Primo enim die totus ruber fuit ex purpura, Altero die in missae officio, eodem vsi sunt. In vesperis totus niger ex panno laneo, quod vigiliae tum pro defunctis haberentur. Tertio itidem mane niger erat, quo tempore missa pro defunctis celebrata est. In vesperis autem eiusdem diei vestis alba, pileus ruber fuit, quarto die eiusdem colo-

1) Lap van Waveren schreef hierbij: Hubertus Thomas Leodius in Vita Frederici 2. Electoris Palatini fol. 244: Caesar Ultraiecti festum aurei velleris celebrare constituit, convocatisque omnibus eius ordinis commilitonibus, solum principem Fredericum 2. Elect. palat. omisit. Qui interea persuasus miris modis a Protestantibus Principibus in dies magis ac magis suspicionem augebat Caesaris, quam declinare volens ad eum Oratorem Wolf. ab Affenstein misit.

ris vestitu amicti sunt quo pridie vesperi, albo videlicet et coccineo pilco in missa, quae huic festo finem imposuit. Ingressi itaque; solempni illa processione in templum D. Martini, cuius parietes antiquis undique et ordinis aulaeis praesumptuosius, ex auro et serico contextis, de historia Gedeonis, ex qua aurei velleris ordo ducit originem, Philippo cognomento bono Burgundiae Duce primo institutore, in chorum, cuius subsellia omnia parietesque propinqui Rosea purpura constrati refulgebant, recepti sunt, ubi statim vespertinae preces decantari coeptae sunt a Cantoribus Caesaris in pensili et transverso supra chori limina inambulachro ¹⁾ consistentibus. Locus Caesari supremus a dextris erat sub aurei velamenti umbraculo, ex eodem latere 7 ordinis Domini, sub suis singulis armis et insignibus supra se depictis. A sinistris solus Comes de Reulx considerabat: quatuor vero ordinis officiarum, ante Caesarem a dextris, in inferioribus subsellijs consistebant. Heroes a sinistris, infra subsellia inferiora et in medio pene chori stabant. Tubicines superne in testudinis templi inambulachro et circuitu constitere. Regina Hungariae, Caesaris soror, cum aliquot heroinis ac nobilioribus pedisequis suis in pensili cameratura a sinistris chori per transennam, siue cancellos recens tum fabrefactos in hoc ne a populo videri posset, spectabat omnia. Archidux Austriae cum principe Pedemontium sub inambulachro, in quo cantores consistebant, a sinistris Imperatoris stabant. Episcopis ante summum altare a dextris in collocato ibidem sedili locus fuit designatus. Oratores et legati quotquot aderant ibidem e regione ad sinistram super altero scamno consederunt. Vesperis et ceremonijs iam absolutis, inter sextam et septimam horam, exitum de templo est. Secunda die, 3 vero Januarii itum est ad templum mane sub horam 10^{am}, exi-

1) Hier teekent Lap v. W. aan: Oxael. i. hooch-sael, Latine Odeum, quod est statio cantorum.

tum inter duodecimam et primam. Primum prodibant tubicines Caesaris pedites, deinde columniferi, tertio heroes, quarto officarij. Post haec domini ordinis et Caesar habitu toto rubro, omnesq; praeter tubicines in equis erant. Caeterum Episcopi abbatesq; ac reliqui in sacris ministrantes, qui pridie eius diei sub vespervas praecesserant, tum temporis, eodem quo supra scemate, intra Basilicam Martinianam parati stabant, praestolantes aduentum Imperatoris. Aduenienti igitur cum summa alacritate ad valvas vsq; templi laeti occurrerunt. Deniq; ingressis omnibus Decanus maioris aedis, eximius ille D. Iohannes Vortius, sacrosanctum dominicae crucis lignum, Caesari osculandum porrexit, quo osculato, mox episcopus Traiectensis aspergillo aquam lustralem leuiter aspersit. His demum peractis ordinate chorum subeunt, rem audituri sacram. Officium missae de S. Andrea Apostolo egit Georgius Egmondanus, Episcopus Traiectensis. Ad offertorium lircines aliquot, e superiori aedivula, quae summo imminet altari, inflatis lituis dulciter musiceq; prius praeludebant. Deinde tubicines atq; aeneatores superne in circuitu sub testudine chori consistentes acerrime personabant, quousq; oblatione facta, ad suum quisq; locum redijisset. Ad vero singulos ordinis dominos solemni titulo et cuiusq; recensione nominatim vocatum ibat Franciscus Valesius armorum Rex et primarius aurei velleris heros, incipiens primum a Caesare, deinde ad singulos ordine transiens, quo illorum arma et insignia supra depicta cum titulo erant, sive praesentes essent sive absentes. Absentium vero nomine, cum ordo sic postulasset, alius quispiam praesentium obtulit. Ad Caesarem itaq; primum cum venisset, hoc modo dixit: Sacratissime, excellentissime Princeps, Carole Austriace, diuina clementia Imperator Romane, semper Auguste, huius nominis Hispaniarum et vtriusq; Siciliae Rex, Archidux Austriae, Dux Burgundiae ac Brabantiae, Comes Flandriae, Zelandiae et Hollandiae, et huius aurei velleris

praeses et vere primus: veni ad offertorium (nam hic titulus sub armis Caesaris sic erat scriptus). Haec ubi peroravit, extemplò sequitur Caesar, cui praesentes assurgunt omnes apertoque capite reuerenter inclinant. Cum iam obtulisset, reuersus est ad sedem suam. Denique sic ordine ad singulos, ut quisque in ea professione vel dignior vel antiquior erat, ab heroë progressum est. Absentium vero (nam aberant multi), Gallorum Regis locum suppleuit Maximilianus Comes Burensis nec non et Regis Anglorum. Hic proinde surgens a sede sua, quae erat vltima a latere Imperatoris, perrexit primum ad locum Regis Franciae, ubi Regia nomenclatione a praedicto armorum rege compellatus atque ad oblationem inuitatus, Imperatore in pedibus stante (stabat siquidem Caesar donec omnes Regum Vicarij obtulissent) Caesari reuerentiam exhibens, transiit ad offerendum. Reuersus ab altari Regis Angliae locum occupat, cui rursus adest Valesius, celebri Regis Angliae praemisso titulo vocatus ad oblationem, atque ad hunc modum a caeteris quoque praesentibus, absentium vicem gerentibus, in offerendo factitatum est. Locum Regis Poloniae suppleuit Comes de Reulx, locum Palatini Ducis Austriae, locum Ducis Calabriae, Ducis de Phrijges Conestabilisque Castiliae Comes de Bossu, locum Domini Pragensis Praefecti Traiectensis valetudinarij Comes de Lalein, locum Domini Hempij, qui et ipse id temporis Traiecti aduersa laborabat valetudine, Dux Arschotiae atque ita deinceps. Oblatione facta, Cancellarius Nigri de ordine et institutione aurei velleris sermone gallico eos ad conuiuium nomine Caes. Ma. vocauit atque ita, absoluto missae officio, eodem ordine, de templo ad aulam Caesaris, ad apparatus ibidem conuiuium discessum est, atque a prandio circa horam quartam reditum ad vigilias pro defunctis seruandas, ordine quidem eodem quo ante, nisi quod tubicines non processerunt, sed in templo, in designato sibi loco, Caesaream Maiestatem ac dominorum conuentum

operiebantur. 1) Habitus prorsus idem erat, qui pridie vesperi. Niger utique totus, lugubrisq;, quod pro mortuis exequiae celebrandae essent. Missae officium egit Carolus Episcopus Tornacensis, ad offertorium tubicines non sufflarunt. Caeterum Valesius omnes citabat ad offertorium, non modo iam praesentes verum etiam defunctos ordinis dominos. Caesarem itaq; primum aggressus Valesius armorum Rex, cum omnia illius quae supra descripsimus praeclara epitheta recitasset, atq; ad offerendum vocasset, ardentem caereum, de ligno ante summum altare per medium transversim extenso abreptum secum deferens, ei in manus offerendum porrexit, quem Caesar acceptum, infixo prius aureo nummo heroi reddidit, eumq; cum caereo praecedentem vsq; ad altare subsecutus est, oblatoq; et in locum suum per Valesium reposito caereo, reuertitur Caesar, atq; caeteri domini, solemniter quidem, vt dictum est, tituli prolotione vocati, qui praesentes aderant. Verum receptum de manu Regis Armorum ardentem caereum ipsimet ferentes, praeunte Valesio, in manus ministri altaris obtulere, quem dominus heros ardentem, in lignum, vnde desumpserat, relocavit. Absentium locum atq; officium (vt in primo sacro narratum est) praesentium aliquis subivit. Siqui vero mortui essent, quorum ingens erat numerus, nemo pro Defunctis obtulit, sed Rex armorum recitato nihilominus et solemniter expresso cuiusq; mortuorum titulo, statim sibi ipsi respondit, insignia eius respectans, Trespassé, id est: mortuus est, caereumq; dein ad aram deferens extinctum in locum suum reposuit. Post offertorium D. Nicolaus Graphiarius orationem de omnibus, qui in eum ordinem ab initio recepti essent, sermone gallico

1) Hier schijnt iets uitgevallen, b. v. Tertio die reditum est ad aedem sacram: want de mis voor de overleden leden is den dag, na dien van het convivium, des morgens gevierd. Zie boven. Geen mis mocht trouwens na 12 uur gevierd worden.

habuit. A meridie reditum est ad templum ad medium quintae, exitum sub horam septimam. Habitus tunc erat pallium ex bisso albo et pileus porphijriacus sicuti prima die. Quarta die reditum est ad sacram aedem, mox post horam nonam eodem ordine et vestitu quo pridie vesperi. Sacrum est de Domina nostra Deipara habitum, cuius officium Episcopus Nissenensis ex Sabaudia peregit. Ad offertorium euntem Caesarem praecessere, primum heroes, deinde officiarj ordinis, post, ipsi ordinis domini, postremum Imperator solus oblationem offerens, quam de manu eius iunior Princeps Ferdinandus Archidux Austriae ad altare excipiens altaris ministro porrexit. Inter eundum vero et redeundum tubicines supernè lituis et tubis modulantur. Peracto tandem sacro producti ab heroibus et officiarjjs ordinis ante Caesarem quatuordecim viri nobiles, quos ense stricto ante ipsum procumbentes leniter in cervicem feriens milites seu equites auratos creavit, inter quos primus Franciscus Valesius, vnus officiariorum, erat, atq; hic postremus dies fuit, qui festo huic ordinis Aurei Velleris finem imposuit.

De conuiuio aurei velleris heroibus a Caesare
postridie facto.

Ad haec epulum magnificum et persumptuosum ordinis dominis Caesarea Maiestas facit 3^a Januarij in suo hospitio, quod habuit in coenobio Dominorum Teuthonicorum, in quo apparando omnes totius aulae coqui distenti fuere. In culinis centum assatorum verua feruebant ollis elixorum, omnium coquinarum latera circumquaq; ad prunas obsepta ac referta. Nullum non ibi lauticiarum ac deliciarum genus visum. Consessum simul in ampla et admodum spaciosa aula ad mensam quadraginta convivarum capacem, singulis interuallo decem pedum seiunctis, ex vno eodemq; in rectum omnibus latere, singulisq; sua fercula, cuiusq;

statu seruato, praestita sunt ac seruitum a suis cuiq; ministris. Hoc autem ordine consederunt: Caesar in medio mensae sedit, ad latus dextrum Dux Arrschotiae, Comes de Pijnoijs, Dominus de Bredenrode, Comes Lallenus. Ad sinistrum D. de Tresignis, Comes de Reulx, Comes de Bossu, Comes Burensis, e regione huius mensae caesareae collocata erat mensa officiariorum ordinis, nempe Cancellarij, Thesaurarij, Graphiarij et Regis armorum. Benedicti-
onem mensae Episcopus Cameracensis legit cum Episcopis Tornacensi et Nissenensi cumq; abbatibus quamplurimis (Episcopus Traiectensis, qui tum non aderat, Reginam Hungariae, Imperatoris sororem, multasq; nobiles et generosas heroidas, quae Caesarem sequebantur, amplo admodum et opimo imprimis conuiuio, intra aedes suas pontificales festiuus conuiuator exceptit). Episcopis atq; abbatibus praedictis alterum triclinium paratum erat, in quo prandebant. Cum fercula mensae inferrent, ordine praecedebant, primum tubicines, deinde columniferi, tum heroës, postea D. Monfalconettus et D. Joannes de Lare, oeconomus, post quos Dux de Alba praecipuus Ma. suae oeconomus, postremo nobiles et reliqui ministri qui ipsa fercula gestabant. Ad ingressum quoq; in aulam conuiuij tubicines subsistentes inflatis tubis ad singulos missus seu fercula ebuccinabant. Credenciarij Caesaris erant Prior Ordinis D. Joannes Hierosolijmitanus in Hispania, qui pincerna et prolibator erat et D. de Molenbaijx praecisor et praegustator. Aduere etiam Cantores Caesaris, perpetuo ferè vario carmine et concentu modulantes. Absoluto prandio Episcopus Cameracensis qui prius consecrauerat mensam, vna cum reliquis qui in consecratione aduere, gratias omnipotenti Deo egit.

Electio vero eorum, qui in eum aurei velleris ordinem recipiendi essent, dilata est in Capitulare eius Ordinis concilium quod proxime sequentibus diebus habendum fuerat, ni Caesar in veterem et domesticum morbum incidis-

set. Post vbi iam Imp. melius coepit habere, conuocatis ordinis dominis, habitaq; rite electione, aureo vellere infrascripti donati sunt, huiusq; ordinis milites creati:

Germani.

1. Maximilianus Rex Bohemiae, secundum quosdam.
2. Albertus Dux Bauariae, Princeps Imperij.
3. Fredericus Comes a Furstenberg, Heijlegenberg et Weerdenberch.
4. Petrus Ernestus Comes Mansfeldiae, praefectus Lutzenburgiae.

Belgae.

1. Maximilianus a Burgundia, Marchio Veriensium, Praefectus Maris Oceani.
2. Amurathes ab Egmonda, Gaueriorum Princeps, Comes Egmondanus, Baro de Baer, Dominus a Frennes, Auxi, Armentiers.
3. Philippus a Lannoij, Princeps Sulmonensis.
4. Philippus a Lalleing, Comes Hoochstratanus, praefectus Gelriae.
5. Jacobus Comes a Lignij et Fauquenberge, Dominus de Wassenaer et Burggravius Leijdensis.
6. Claudius a Vergij, Champlijte dominus, praefectus Comitatus superioris Burgundiae.
7. Joachimus dominus de Rije, sommelier de corps.
8. Johannes a Lijgnes, Comes ab Arenberg, dominus de Barbenzon, praefectus Phrijsiae et Transijsulaniae.
9. Johannes a Lannoij, D. de Molenbaix, praegustator et praecisor Caes. Ma.
10. Petrus a Werchijuo, Seneschaleus Hannoniae.
11. Pontus a Lalleing, dominus de Bignicourt, praefectus Castri Cameracensis.

Hispani.

1. Ferdinandus Aluarez a Toledo, Dux Albanus, Marchio Coriae et Comes de Salua terra.
2. Jniges Lopes a Mendoza, dux Infastastij¹⁾.
3. Mauricus a Lara, Dux de Najjara.
4. Petrus Ferdinandus de Corduba et Figueroa, Comes de Feria.

Itali.

1. Emanuel Philibertus Dux Sabaudiae, Princeps Pedemontanus.
2. Cosmas de Medicis, Dux Florentiae.
3. Octavianus Farnesius Dux Camarini.

ODE DE TRAIECTINÆ CIUITATIS LAUDIBUS.

Traiectum celebret Pieridum chorus,
 Traiectum celebrent et pueri et senes,
 Laudandae vrbis alumni,
 Qui cantu aut fidibus valent.

Laudarunt veteres irriguam Rhodon,
 Arces Rhemulidōn ac Lacedaemona
 Claram lege Lijeurgi,
 Armis atq; laboribus.

Nos nostram patriam laudibus incljitis
 Traiectum efferimus praeferimus quoq;
 Sexcentis alijs, re
 claris et populo, vrbibus.

1) Dit zal Infantadii (del Infantado) moeten zijn; maar ook elders herstellen wij den waren naam of schrijfwijze niet. De personen zijn trouwens genoeg te herkennen.

O gentis Batauae regia splendida,
 Quis non suspiciet te atq; situm tuum,
 Intus si spaciatur
 Aut foris per agros tuos?

Rheni tot tibi dat commoda riuulus,
 Portus quot geminus tunc bimari dedit
 Insigniq; Corintho,
 Cum floreret adhuc bonis.

Ditaris ratibus nunc onerarijs,
 Cijmbis nunc leuibus, quae bona plurima
 Et sursum atq; deorsum
 Ad foenus tibi conuehunt.

Quem non exhilarent, maenibus ex tuis
 Cursu si videat forte reciproco
 Lintres atq; celoces
 Vndas verrere vitreas?

Rhenus praecipiti gurgite deuehit
 Et Bacchum et Cererem, ast Oceanus libens
 Merces subuehit omnes,
 Quas mittunt tibi Sarmatae.

Cinguntur viridi moenia tramite,
 Per pomaria apes instrepitant vagae,
 Circum moenia blandis
 Hiblaeis quoq; floribus.

Eois radijs sol vbi promicat,
 Montes aërios et siluas vides,
 Gleba agrosq; feraci
 Orbe ab occiduo vides.

Circumflecte oculos quisquis es ad notum,
 Pascuntur pecudes prata per herbida, et
 Praeter pascua laeta.
 Secus flumina nil vides.

Hinc spectata ad boream lumina perspicax,
 Et campos et agros prospicis vndiq;,
 Nec passum pedis vsquam
 Deprehendis inutilem.

Quid sylvas memoro, laetave pascua?
 Quid montes, pecudes? quid cita flumina?
 Cum multo his potiora
 Per pomeria se offerant?

Nam qua solis equi naribus expuunt
 Primores radios, coenobium geminum
 Extruxit Benedictus,
 Viris, virginibus queq;

Illud multigena cingitur arbore,
 Hoc et conspectuum quercubus arduis,
 Vtrumq; et pietate
 Vita ornatur et aspera.

Hinc, Bernarde, sacras virginibus tuis
 Aedes constituis gleba et in vberi,
 Quas velamina formant
 Et monastica regula.

Sunt versus Boream insuper alterae
 Aedes virgineae, quas, pater, optimos
 Mores edocuisti, in
 Valle Vechtis ad alueum.

Ad vos deuenio, castra Dei sacra,
 Aretas excubias militiae sacrae,
 Quis Carthusia gentem
 Hanc munit vigilantibus.

Se vestris lachrymis et prece sedula
 Confidit populus protegi ab Inferis
 Diris, haud secus atq;
 Armis fulmineis Iouis.

Qui te praeteream virgineum gregem,
 Qui Bethlemica habes iure suburbia,
 Et cunabula Christi
 Casto amplecteris osculo.

His, Martine, tuam floribus aureis
 Ornamus chlamydem, dum tua moenia.
 Tanta Coenobiorum
 Pulchritudine cingimus.

Tandem Pierides laeta suburbia
 Linquentes, valida pacis ab arce cum
 Laude intremus ouantes
 Turrata atq; moenia.

Arcem dico nouam, turrigeram, quadram,
 Quae a quinto validis condita Carolo
 Muris, munia munit,
 Et nostrae vrbis asijlon est.

Salve lux patriae, gloria ciuium,
 Vrbi insigne decus, terror et hostibus,
 Quae concordiam in omni
 Et clero et populo efficit.

Abs te (dico vale) non satur ad sacras
 Aedes transiens ex ordine singulas,
 Quo vicos plateasq;
 Contemplari obiter queam.

Quis dignis obiter laudibus has domos
 Ad ripam positas fluminis evehat,
 Quis accessus ad amnem
 Criptis atq; cuniculis?

Quarum culmina sunt saxea et ardua,
 Et marmor paries, sculptilis aut later,
 At fundamenta pluris
 Constant cum penuarijs.

Huc mercator ades mercibus impiger
 Eois, geticis, hesperijs, vides
 Aedes aere refertas,
 Et qui te excipiant canis.

Traiectine, tuam vende nucem, pijrum,
 Malum, cum omnigenis fructibus arborum,
 Frumentumq; tuum, quo
 Non praestantius vspiam.

Nec ferto aegro animo, si tua vendites
 Hollandis, Frisijsq;, id genus accolis,
 Quo maiora reportent,
 Impartire libens tua.

Iam templum aggredimur mirificissimum,
 Salue, sacra domus, quam Deus optimus
 Vult omnes venerari
 Priuata ac prece publica.

Hoc templum celebrant aurea scrinia,
 Quae diuûm cineres ossaue martijrum,
 Thesaurum sacrosanctum,
 Conseruant venerantibus.

Hoc templum celebrat maxima dignitas
 Insignis Cathedrae, Praesul et inclijtus
 Egmontanus et heros
 Dius mente Georgius.

Hoc templum celebrant qui Canonas sacros
 Iurarunt domini, tum precibus pijs,
 Tum cantu moderato,
 Tum psallentibus organis.

Ornant praeterea cijmbala maxima
 In turri aëria, petrina culmina, et
 Sculpturae praeciosae,
 Hoc, Martine, tuum decus.

Saluatoris adit Musa libens mea
 Aedem nunc humilem, sed venerabilem,
 Quae olim te, Gwilibrorde,
 Vrbi excepit Apostolum.

Tam sanctus locus hic sanguine martijrum,
 Vt nullum capiat terra cadauerum,
 (Si sit fabula vera)
 Nunc intra gremium suum.

Monstrat Reliquias atq; Sebasmata,
 Vestes purpureas, picta tapetia, et
 Aurum non secus atq;
 Aedes summa stupentibus.

Iam ter sancte tuis proximus aedibus
 Non possum, Petre, quin septa, loci situm,
 Et collegium honestum
 Paucis versibus efferam.

Ambit rivus aquae cum viridarijs
 Hortos irriguos (Iridos ad modum)
 Herbis suaue fragrantibus
 Diuersa arbore consitos.

Quod templum viridi gramine cingitur,
 Picturis varijs quod quoq; comitur,
 Quis non iudicet esse
 Ad nostri decus oppidi?

Baptistae modicum praeteribo, petam
 Iam templum Mariae, Caesareum decus
 Quod miro tabulatu,
 Priscam tectonicen probat.

Hoc primum decorat coetus honestior,
 Terna et cornua dein monocerontia, et
 Praestans bibliotheca
 Multis et lepidis libris.

Baptiste repeto te et famulos tuos,
 Quorum inceduus hic lucus et area,
 Instaurationq; templa
 Prima est vrbis amoenitas.

Hortis si aspiciam saepta habitacula,
 Quae rerum pretio Caesare digna sint,
 Dicam cedere nullis,
 At certare quibuslibet.

His iam quinq; Dei sextum habitaculum
 Fratrum consocio, quos canonas sacros,
 Te, Augustine, magistro,
 Mitis Regula perdocet.

Hinc templa exhibeant, atq; sibi sacros
 Mijstas ac pueros quaeq; paroeciae,
 Quae quod quatuor extent,
 Haud paruum decus adferunt.

Haec quorsum recito laudibus efferens,
 Templis digna suis tum loca tum viros?
 Ad laudem vrbis amoenae, et
 Gentis eximium decus.

Si spectes reliquum tum *μοναχῶν* gregem,
 Tum nonnas variae relligionis et
 Vestis versicoloris,
 Obstupescere cogeris.

Stipatus monachis prodeat optimis
 Abbas, cui bifido tempora tegmine
 Paulus cum Benedicto
 Cingenda, vngvine consecrant.

Hinc procede prior, qui regis armiger
 Turmam Teutonicam, quae chlamijde et cruce
 Insignita videtur
 Christi militiam sequi.

Huic succede (licet militia prior)
 Insigniq; tuas et chlamide et cruce
 Turmas, Domne Baliue, et
 Baptistae instrue milites.

Qui verbum domini praedicat, et minor
 Franciscus pariter dissimili grege
 Procedant, sacram et ornent
 Hanc pompam et venerabilem.

Procedat quoq; de vertice candido
 Carmeli nitidus grex, socians sibi,
 Augustine, idiotas
 Cellitas, populum tuum.

Ne te praeteream, Diue Hieronijme,
 Qui nostrae domui praeses es et scholae,
 Magnis adde pusillum
 Abiectumq; gregem tuum.

Tu nostros refove et moribus instrue
 Fratres vnanimis, discipulos quoq;
 Qui nostrae ferulae nunc
 Subdidere manus suas.

Ne mores tumidi, voxue sit aspera,
 Ne sermo illepidus, neue rapax manus,
 Sed sit quisq; modestus
 Castus, sobrius, et pius.

Tempus deficeret, si modo persequar
 Hortos, saepta, domos, templa, vel atria,
 Traiectum quibus illi
 Exornant pariter suum.

Iam post multa virum et pia nomina,
 Paucis adijciam virgineos choros,
 Quorum non minus vrbem
 Sanctimonia praedicat.

Produc prime tuum parthenicon gregem
 Seruati, rigida quem tibi regula
 Bernardus sacrosancto
 Sub velamine dedicat.

Hunc furuum niveus prosequitur chorus,
 Quas albas dominas vulgus iners vocat,
 Quis Birgitta sorores
 Et fratres sociat suos.

Succedantq; chori tum Solijmitidum
 Tum cultu simili religioneq;
 Quas aedes Abrahami,
 Augustine, tibi fovent.

Hinc post Caeciliam postq; chorum illius,
 Addat Nicoleas schemate simplicem
 Franciscoq; dicatum
 Concentu parili suum.

Et ne praeteream, Begga, tuum genus,
 Iungam Magdalcis te praeceduntibus
 Quo nostrae decoretur
 Pompae haec vltima linea.

Nunc si omnes pariter lumine candido
 Contemplere acies, unam valeas mihi
 Tanta religione
 Urbem ostendere praeditam?

Quin omitto sciens multa habitacula
 Aegrorum atq; senum, xenodochiaq;,
 Quorum cura probat quod
 Vrbs cultrix pietatis est.

Iam tandem veniam post sacra munia
 Ad plebis proceres, praecipuos viros,
 Ad sanctumq; senatum,
 Quis respublica praedita est.

Primum iure colam qui sapientia
 Leges Caesareas iustitia quoq;
 Exercent, patriamq;
 A vi fraudeq; vindicant.

Hinc urbis proceres, stemmata, consules,
 Conscriptosq; patres et colo et osculor,
 Qui absq; crimine tractant
 Et prina et bona publica.

Rursus mi videor, Rhoma, videre te
 Aedilesq; tuos, scitaq; consulum,
 Praetoresq; Tribunosq;
 In nostra vrbe nouarier.

Nullus liuor in his, nullus et ambitus,
 Sed iustus, sapiens, ac sibi temperans,
 Robustusq; senatus
 Digne praesidet omnibus.

Sive aduersa quidem aut prospera Fors mihi aut
 Traiectina tibi plaebis sit, in ordine
 Conseruabit vtrosq;
 Magistratus hic optimo.

Qui Respublica sit nunc lacera aut mala,
 In qua Praetor hic ense atq; Senatus hic
 Stringunt in sceleratos,
 Et probis bene consulunt?

Qui vulgus quòq; sit moribus improbis,
 Dum sanis, videant vivere praesides
 Ac non tam sua semper
 Quam optantes bona ciuium?

Sint ergo pariter moribus approbi,
 Vt cultu nitidi ciuis et incola,
 Sic praestent quoq; vita, vt
 Cunctis corpore praeminent.

Vt sint praeualidi robore virium,
Et membris alacres rebus in arduis,
Sic et mente virili
Carnis lubrica suppressant.

Sint nostriq; greges, nempe Scholastici,
Casti, sintq; pij, sint quoq; sobrij,
Vt digni reputentur
Tam pulchro atq; pio oppido.

Ergo cum numeris omnibus et locus,
Et res, et populus sint lepidissima,
Traiectum absq; rubore
Summis laudibus effero.

Repetitio.

Quisq; lares patrios cantet propriosq; Penates
Nos Traiectinos laudibus euehimus.

Finis.

NALEZINGEN.

Reeds nu kan ik, door de belangrijke mededeelingen van Prof. R. Fruin te Leiden, wiens hulp nimmer te vergeefs wordt ingeroepen, nog enkele bijzonderheden omtrent Geldenhauers leven bijvoegen en enkele fouten verbeteren. Den vader van Geldenhauer vinden wij vermeld bij Nijhoff, Gedenkwaard. VI. n°. 33, bl. 12, waaruit blijkt, dat hertog Karel, in 1492, aan dezen Gerit Geldenhauer de kosterij te Helder in het land van Kessel schonk, als belooning der diensten door hem aan zijnen vader, hertog Adolf, bewezen.

Reeds kort na 1514 werd werkelijk door Dorpius de *Epistola de Zelandiae situ van Geldenhauer* uitgegeven, te gelijk met de *Epistola Chrysostomi Neapolitani de situ Hollandiae vivendique Hollandorum institutis*, zoo als beiden bij Scriverius voorkomen (bl. XXVI, XXVII); en wel in het boekje: *Martini Dorpii sacre theologiae Licenciati Dialogus, in quo Venus et Cupido omnes adhibent verusitas: ut Herculem animi ancipitem in suam Militiam invita Virtute perpellat. — Eiusdem Thomus Aululariae Plantinae adiectus cum prologis aliquot in Comediarum actiones: et pauculis carminibus. — Chrysostomi Neapolitani epistola de situ Hollandiae vivendique Hollandorum institutis. — Gerardi Noviomagi de Zelandia epistola consimilis. Cum gratia et privilegio. Prostant venales in edibus Theoderici Martini Alostensis Lovanii e regione Scholae Juris civilis qui et impressit... 4° ongep. z. j.*

Dat Dorpius zelf de uitgaaf bezorgde, lijdt geen twijfel door zijn opdracht: ornatissimo ac raro ingenio viro M Joanni Neuio Hondiscotano Theologo doctissimo et insignis Lili-anorum paedagogii gymnasiarchae, in wiens college van Dorp toen reeds negen jaar de Aristotelische dialectica had onderwezen. In het jaar 1508 had hij door zijne leerlingen Plautus Aulularia laten vertoonen, en dit had hem aanleiding gegeven diens stuk aan te vullen met zijne verzen. Hoe hij met deze ingenomen was, blijkt daaruit, dat hij drie hem prijzende brieven en een vers er achter liet afdrukken. Onder deze is er eene van Joan Borsalus (van Borselen), den Middelburgschen Canunnik, aan wien Dorpius op zijne beurt weder een gedicht richtte, waaruit blijkt, dat ook deze, met Geldenhauer zeer bevriend, Latijnsche verzen maakte. Daarna richt Dorpius aan de Hollanders tot inleiding op den brief van Chrysostomus een schrijven, ook bij Scriverius uitgegeven, waarin bij verschillende daarin voorkomende punten toelicht. Hier bespreekt hij reeds de vraag, of Batavia in Holland te zoeken zij, wat hij wel schijnt te meenen, de quo (schrijft hij) Joannes Delfus praeceptor meus libellum collegit, quem publico dignum, forte aliquando emittam. Dit schijnt niet geschied.

Geldenhauers lucubratiuncula, in 1520 te Duurstede geschreven, naar reeds vroeger opgezamelde berichten, verscheen in dat jaar onder den titel: Lucubratiuncula Gerardi Noviomagi de Batavorum insula, Antverpiae Mich-Hillenius, 1520, 4°. Zie Catalog. van Hulthem n°. 28173. Zij bewijst hoe zeer die vraag naar de ligging van het eiland der Bata-vieren te Leuven reeds aan de orde was, tijdens Geldenhauer daar in collegio cruciferorum vertoefde. Hij was in 1515 reeds de voornaamste verdediger van het in 1520 door hem openbaar gemaakte gevoelen. Ook wil ik hier nog opmerken, dat reeds in 1514 Geldenhauer somtijds in de omgeving van Philip van Bourgondie, den lateren Utrechtschen

Bisschop, verkeerde en met hem bekend was. Hij schrijft toch in zijn brief de *Zelandiae situ*, gedagteekend *Lovanii in collegio cruciferorum, secundo kalendas Martias, Anno MCCCCXIII* (lees *MCCCCXIII*): *Wallachriam a Gallia denominari, mutata g in duplex v, persuasit mihi vir princeps Philippus Burgundus Oceani prefectus qui et hoc anno in Westeappella marmor repperit Herculis nomine vetustissimis inscriptum literis*. Juist den tijd te bepalen van de uitgaaf van het boekje van van Dorp waag ik niet: nergens is het jaar der uitgaaf vermeld; een oude hand schreef op den titel van het door mij gebruikte exemplaar: a^o 1519, ik weet niet op welken grond. Zeker is het niet later verschenen.

Geldenhauer schijnt reeds te Leuven, tijdens hij daar in den kring van van Dorp en zijne vrienden verkeerde, het niet rijkelijk gehad te hebben en anderer hulp te hebben ontvangen, want hij noemt onder zijne vrienden te Middelburg *Hadrianus Cordatus, Maecenas meus liberalissimus*, en heeft hij bij het leven van Philippus van Bourgondie te Utrecht betere dagen gehad, in 1529 kwam hij weder zonder eenige middelen te Straatsburg aan, en dit werd de oorzaak tot de uitgaaf der *Batavica historia*. Het was een misslag, wat ik op bl. XIV beweerde, dat zijne *historia Batavica* te Duurstede zou geschreven zijn in 1520 en toen uitgegeven. Vonk had gelijk, toen hij de eerste uitgaaf op 1530 stelde. Geldenhauer verhaalt ons zelf, hoe hij van Worms zonder eenige middelen te Straatsburg aankwam, en op raad van vrienden toen in haast een boekje samenstelde met het doel om daardoor zich bescherming en hulp en, zoo mogelijk, eene plaatsing te Straatsburg te verkrijgen. Dit boekje was de *historia Batavica*, welks eerste druk in 1530 den titel draagt: *Historia Batavica, cum appendice de vetustissima Nobilitate, Regibus, ac Gestis Germanorum, Rhapsodo Gerardo Noviomago, Locorum declaratio, in calce addita, ubi hactenus ab aliquibus caecu-*

titum. Argentorati, apud Chr. Aegen. Tegen den titel is gedrukt: Epitaphium Sorani Batavi, Aelio Hadriano Augusto Authore, dat in de latere uitgaven in den tekst is ingevoegd. Dan volgt de opdracht: Nobili ac eruditissimo D. Jacobo Sturmio, Senatori Argentoratensi, met het jaartal 1530. Deze Sturm, die toen in Straatsburg grooten invloed uitoefende, was derhalve de man, om wiens gunst het hem vooral te doen was en van wien hij eene betrekking bij de pas gestichte school hoopte. Et cum Vermatiam, zoo schrijft hij elders, propter insidias, quae mihi strui ab aulicis amicis nunciabantur (waarschijnlijk wegens zijne brieven aan het concilium Spirense), relinquere coactus essem hueque ascendissem, et vix haberem unde me alere possem, consulebant amici mei haud vulgares ut N. viro clarissimo aliquot literarii laboris opusculum nominatim inscriberem, futurum sperantes ut hac ratione studiosis ac doctis viris, quorum hic non contemnendus est numerus, innotescerem et opera V. C. atque collegarum, qui ipsius sententiae vel rarissime contradicere solent, docendi munus assequerem, unde mihi pro modulo professionis et aetatis meae vitae necessaria pararentur. — Quum nihil aliud prae manibus esset, Batavicae Historiae collectanea in hunc, quem vidisti ordinem digesta, Typographo edenda volens tradidi. — Werkelijk bereikte Geldenhauer hiermede zijn doel en verkreeg hij, naar het schijnt, eene aanstelling aan de school te Straatsburg. Gelijkzeitig had hij ook Latijnsche gedichten uitgegeven, waarmede hij minder gelukkig slaagde. Eadem quoque causa extitit, quare versiculos quosdam sub adventum meum in hanc urbem profuderim, gratificaturus scilicet piis lectoribus. Zij vonden afkeuring: non solum non profuerunt auctori, verum etiam ubi gratiam mereri debuerunt maxime, ibi obfuerunt maxime. Waarschijnlijk mishagden zij aan dien kring van humanisten, waartoe ook Sturm behoorde, en sommige larvati etiam pinguiculi poetae bespotten ze, non ob aliud,

nisi quod pro Apollinis, pro Musarum et huius farinae indoctarum fabularum, quae nihil praeter arrogantem quandam ostentationem habent, toties et tam inepte iterata nomenclatura, Jesu Christi Salvatoris nostri nomen ibi legatur. Onder welken titel hij deze verzen uitgaf, bleef onbekend, zij worden nergens opgegeven en zijn wellicht geheel verloren. De bedoeling van Geldenhauer daarmede schijnt wel geweest te zijn, de Evangelischen, zoo als hij ze elders noemt, te Straatsburg te winnen en zich als een godsdienstig man en oprecht voorstander der hervorming te doen kennen. Ook in de opdracht aan Sturm van de historia Batavica straalt die bedoeling door. Hij schrijft hem over de redenen, waarom hij hem dit boekje opdroeg, dat deze waren: primum quod non mediocrem inter bene constitutae huius reipublicae principes auctoritatem obtineas, deinde quod veteri Sturmiorum splendori omnimodae eruditionis decus addideris, postremo quod Christianae dilectionis observantissimus, quod vel solum, ab omnibus in primis et summis collocari debuerat, non modo principis, docti et amici, verum etiam fratris mihi nomine et haberis et coleris. — Als de redenen, waarom hij dit werkje schreef, gaf hij op, vooreerst om aan te toonen: Romanos ceterosque Monarchas orbis imperium non virtute, non viribus, non externis auxiliis, sed solius Numinis in ingratos ac perfidos mortales ira, occupasse. Quum enim unum Deum cognovissent, magis creaturis, propriisque inventis quam unico rerum omnium parenti confidere didicerunt. Hinc Dei ira in eos, bello, fame, peste desaevit. Quae ne nos, quibus, per Christum Servatorem, clarior coelestis patris cognitio illuxit, multo saevius perdant: summopere curandum ut reiectis omnium hominum inventis ac doctrinis, uni Deo unice fidamus et ad Christi eius innocentissimam vitam, mores nostros, ipsius gratia, componamus. Men zal toestemmen dat dit wel wat ver gezocht is bij eene eenvoudige compilatie uit Tacitus

over de oorlogen der Romeinen met de Batavieren. Een andere reden voor dat werk was, den lezer aan te sporen ut patrum nostrorum praeclara gesta undique colligat et non una tantum lingua celebret. De ware reden gaf hij dus hier niet op, die wij eerst in de boven medegedeelde woorden vinden, welke voorkomen in de inleiding van het aan iemand, die door de letters D. C. M. viro clarissimo, wordt aangewezen, gericht geschrift: *Germaniae inferioris historiae et loca aliquot declarata, auctore Gerardo Noviomago, gedagteekend Argentorati Idibus Januariis, Anno Domini 1531, dat gezegd wordt te zijn uitgegeven met Bilibaldi Pirckheymeri Germaniae tam superioris quam inferioris descriptio, van 1530. Beide geschriften vonden wij wel naast elkander geplaatst, achter: Beati Rhenani Selestadiensis rerum germanicarum libri tres, uitgegeven Argentorati 1610, 8o. bl. 658 en 720. Vgl. bl. XXIV, XXV. maar dat die oorspronkelijk te zamen zouden uitgegeven zijn, is echter niet waarschijnlijk. Tusschen beide geschriften is volstrekt geen samenhang, en dat van Geldenhauer is niet aan Pirckheymer, maar aan een ander gericht. Daarbij dagteekent hij zijn werk van 1531, terwijl de opdracht van Pirckheymer het jaartal 1530 draagt, en dus waarschijnlijk diens werk is verschenen vóór dat van Geldenhauer. Wellicht is het de uitgaaf van dit werkje, welke Sweertius en Valerius Andreas bedoelden met de opgaaf: *Germaniae inferioris historiae 1532*, en heb ik ten onrechte dit voor de *Germanicarum historiarum illustratio* gehouden. In ieder geval deze voor Geldenhauers toenmalige omstandigheden niet onbelangrijke inleiding (door Scriverius met een gedeelte van het werkje zelf bij zijn herdruk weggelaten) leert ons nog, dat de man zich toen, in 1530 en 1531, vooral met historische studien bezig hield: *veterum Historicorum*, zegt hij, *libros haud oscitanter lego, excerpens, annotans, conferens, ut vel tandem patria nostra veris praeconiis illustretur.**

Ik keer nog even tot de eerste uitgaaf der *Batavica historia* terug. Zij bevat, na de inleiding, eene in de latere uitgaven weggelaten brief: Petrus Montanus Gerardo Noviomago suo S., dienende om de schrijfwijze Noviomagum boven Novimagum en Noviomagium aan te bevelen en te bewijzen, dat het was *antiqua civitas Romanis temere cognita*, uit een opschrift in fronte sacelli in arce. Achter de *historia Batavica* volgt: de *miranda antiquitate regum Germaniae*, ex secundo libro *illustrationum Gallicarum et Troianarum Joannis Marii Belgici*, interprete Gerardo Noviomago, waarschijnlijk ontleend aan het Fransche werk van Joannes Marius (le Maire), over wien Valerius Andreas, p. 533 spreekt. Dan volgt: *Ex primo libro adagiorum Petri Montani, quem scripsit anno MDLIII. De Laudibus Germanorum*. Ten slotte bevatten de beide laatste bladzijden: Gerardus Noviomagus, doctissimo doctore Thomae Zegero, Mathematices Professori in Academia Marburgensi apud Hessos S. P.: een brief over den tegenwoordigen naam van verschillende plaatsen en stammen in Nederland, zonder eenige waarde, ook bij Scriverius te vinden. Deze Zeger schijnt een landsman van Geldenhauer geweest te zijn. Hij zegt: *liberius tibi scribo ut vicissim quoque sententiam tuam (nam haec tibi non minus quam domus tua nota sunt) mihi perscribas*. Als voorbeeld diene: *Asciburgam, germanice die Aschburg, nunc duarum syllabarum in unam contractione et aliquot literarum elisione commutationeque Doesburg dicimus*. Het blijkt dus dat Geldenhauer toen reeds bekenden en vrienden te Marburg had, waarheen hij reeds in 1532 van Augsburg vertrok.

Wij kennen dus nu met zekerheid de opvolging der historische geschriften van Geldenhauer:

- 1514. *De Zelandia epistola*: uitgegeven door Dorpius.
- 1520. *Lucubratiuncula de Batavorum insula*, Antv.
- 1526. *Vita clarissimi olim Principis, Philippi a Burgundia*. Argent.

1530. *Historia Batavica* met opdracht aan Sturmius. Straatsb.
 1531 of 1532. *Germaniae inferioris historiae et loca aliquot
 declarata.*
 1542. *Germanicarum historiarum illustratio.* Marburg.

Van deze werken behoort dat van 1531 of 1532 eigenlijk bij de *historia Batavica*, blijkens de daarvoor geplaatste inleiding, die aantoot, dat men de gebreken van dit werk niet onopgemerkt had gelaten: *Recte admones N. amice doctissime, sed sero, debuisse videlicet me Batavicam adeoque patriam historiam exactius, copiosius ac ornatius scribere, priusquam, non aliter quam implumis avicula e nido, in publicum protruderetur.*

Gelukte het de overige geschriften van Geldenhauer terug te vinden, waarschijnlijk zouden zij ons nog wel eenige bijzonderheden uit zijn leven ophelderen en den man ons nog beter leeren kennen, die wel eene afzonderlijke behandeling zou verdienen. Wij zouden dan ook weten, of niet Cometes (zie bl. XX) wellicht de titel was van den tweeden brief ad Spirense concilium gericht (bl. XIX), waarschijnlijk in 1529.

Uit Geldenhauer's strijdschriften van dien tijd zou zeker ook voor zijne godsdienstige richting wel iets meer blijken dan wij nu weten. Nu kunnen wij slechts wijzen op de belangstelling die Bucer toen voor hem toonde, juist ook in verband tot zijne armoede bij zijne aankomst te Straatsburg, blijkens diens brief bij Strieder vermeld (zie bl. XIX),— en op het getuigenis van Erasmus, die de *Epistola apologetica* van 1530, waarin voor Geldenhauer partij wordt gekozen, aan Bucer toeschrijft in zijn brief van IV Kal. Septemb. 1530. Met Bucer schijnt hij derhalve toen zeer bevriend te zijn geweest en diens inzichten té hebben gedeeld.

Op de lijst van verboden boeken van 1550, te vinden in de: *Ordonnancien, Statuten, Edicten en Placcaten.* Gendt, 1559, bl. 176, komen voor twee werken van Gel-

denhauer, namelijk Gerardus Noviomagus, de non comburendis haereticis, en eiusdem praefatio in librum Joannis Cathacusani contra fidem Mahumeticam. Dit laatste geschrift vond ik nergens elders; evenwel is het mogelijk dat hij ook het werk van Joannes Cantacuzenus heeft uitgegeven. Toch verdient het opmerking, dat in de lijst van 1546 mede aldaar, bl. 148, medegedeeld, voorkomt: In Joannis Cantacuzeni, contra fidem Mahumeticam, librum praefatio Gualteri Tigurini, zoodat het de vraag blijft of hier een zelfde Praefatio wordt bedoeld en het onzeker moet blijven, zoo lang het boek zelf niet gevonden is, of die wel van Geldenhauer is. Het kan toch zijn, dat op de tweede lijst het werk onnauwkeurig is vermeld met een verkeerden naam.

Ten slotte kan ik hier nog bijvoegen, door de aanwijzing van Prof. Fruin, dat de nobilis ille Helvetius, op bl. 6, door Geldenhauer genoemd, is: Tschudi, de schrijver de prima id est vere alpina Rhaetia, Basil., 1538, en dat Hubertus Eburro is: Hubertus Thomas Leodiensis (of Eburro), die de Tungris et Eburronibus, Argentorati 1541 geschreven heeft. Deze zegt in zijne Praefatie o. a.: Gerardus Noviomagus nobis restituit Batavos. Zij waardeerden dus hunne geschriften over en weder.

Het grafschrift van Geldenhauer te Marburg, waar hij begraven werd, luidde:

Hic Noviomagi requiescunt ossa Gerardi,
 Juxta jacet Andreas conditus Hyperius.
 Ut pia doctrinae concordia iunxerat ambos,
 Sic idem amborum contegit ossa locus.
 Quos sociat tumulus, sociarunt coelica regna,
 Ut capiant fidei praemia iusta suae.

B. J. L. DE GEER.